

Rijksvastgoedbedrijf
Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

OBJECTVISIE BINNENHOF

Monumentale waarden || Architectonische kwaliteit

Colofon

Contactpersoon	Ir. R.M.I.F. [Marc] van Roosmalen marc.vanroosmalen@Rijksoverheid.nl Rijksvastgoedbedrijf Directie Transitie en Ontwikkeling Afdeling Kennis
Auteurs	Ing. A.J. [Bert] van Bommel Ir. A.M. [Marleen] Greil Ir. J. [Julia] Hennig Ir. R.M.I.F. [Marc] van Roosmalen
Opdrachtgever	Projectdirectie Binnenhof Drs. P.N.M. [Pieter] Dijckmeester MBA Ir. J.J. [Jacco] van der Vegte Drs. R. [Roel] van der Mark
Eindredactie	Drs. K. [Kirsten] Schipper
Lay-out	C.B.J. [Cederik] Ingen-Housz D.A. [Dorris] Derksen Ir. Y.G. [Yuri] Kloet Julião Ir. R. [Rozemarijn] Dam S. [Stephanie] Zeulevoet
Uitgave	Rijksvastgoedbedrijf Korte Voorhout 7 2515 XP 's Gravenhage Postbus 20952 2500 EZ 's Gravenhage
Citeertitel	Roosmalen, R.M.I.F. van; et al., 2015: Objectvisie Binnenhof. Monumentale waarden Architectonische kwaliteit, 's-Gravenhage: Rijksvastgoedbedrijf.
Versie	maart 2015

OBJECTVISIE BINNENHOF

Monumentale waarden || Architectonische kwaliteit

Afb. 1. Gevels van het Binnenhof grenzend aan de Hofvijver, 2014

Voorwoord

Voor u ligt de Objectvisie Binnenhof, die reageert en voortbouwt op het door het Atelier Rijksbouwmeester opgestelde 'Masterplan Binnenhof' (2012). De visie is een lezenswaardig werkstuk, dat gedegen kaders schetst, maar welbewust nalaat om te concrete aanwijzingen te geven. De invulling van die kaders is immers pas goed mogelijk in het ontwerpproces, dat nog moet beginnen. Wel leidde de lezing ervan bij mij tot een aantal conclusies en aanbevelingen, die ik hier graag met u deel.

Allereerst versterkte de objectvisie mijn overtuiging dat het hier om een wel zeer bijzonder monumentaal complex gaat. Hóe bijzonder het is, blijkt pas bij nadere bestudering. De onlangs uitgevoerde bouwhistorische verkenningen zijn in de objectvisie kort samengevat en lichten een tip van de sluier op. Aanvullend bouwhistorisch onderzoek zal daarnaast zeker nodig zijn. Mijn eerste aanbeveling is daarom: reserveer tijd en geld voor dat onderzoek!

De gebouwen op en rond het Binnenhof zijn oud, vaak al eeuwen oud. Een bestuurder, volksvertegenwoordiger of medewerker huist er hoogstens enkele decennia. Uiteraard moeten de gebouwen de werkprocessen goed faciliteren. Door daartoe telkens de gebouwen aan te passen, 'verslijt' het complex en de cultuurhistorische en bouwkundige waarde ervan. Daarom is het maken van 'toekomstbestendige' plannen mijn aanbeveling nummer twee. De gebruikers krijgen daar veel voor terug: het voorrecht om in een monument te kunnen werken, in een complex dat symbool staat voor de Nederlandse geschiedenis en de parlementaire democratie.

Er zijn veel voorschriften, regelingen en afspraken die betrekking hebben op zaken zoals brandveiligheid, beveiliging en comfort. Het vervullen van de achterliggende functionele eisen moet echter centraal staan. Dat biedt ruimte voor het inventief en innovatief omgaan met de monumenten, uitgaande van de kwaliteiten en kansen die dit eerbiedwaardige complex zelf al biedt. Waar wet- en regelgeving daarvoor ruimte biedt, staat het monument centraal. Mijn derde aanbeveling is om functionele eisen vooral inventief en innovatief te benaderen en het monumentale zo veel mogelijk te benutten.

De objectvisie geeft de contouren van een aanpak, waarin het begrip 'toekomstbestendigheid' centraal staat. Direct en op termijn is zo veel winst te behalen. Winst, niet alleen in geld, maar juist ook functioneel, architectonisch en cultuurhistorisch.

Om die winst te kunnen verzilveren, is het nodig om bij ingrepen in dit monumentale complex een krachtige regie vanuit een langetermijnvisie te voeren. De objectvisie geeft daarvoor belangrijke bouwstenen. De vertaling en bewaking daarvan vereist de inzet van architecten en adviseurs, die niet alleen een brede ervaring hebben op het gebied van restauratie, maar bovenal innovatief en creatief zijn. Dat geldt ook voor ingrepen die zich beperken tot de aanpassing van installaties. Ik ondersteun het streven naar een lage installatiegraad en het benutten van de aanwezige kwaliteiten van de monumentale gebouwen. Ook stel ik vast dat de inzet van de architectonische discipline bij alle ingrepen geboden is.

Dat brengt me bij de rol van de Rijksbouwmeester. Bewaking van de architectonische kwaliteit en de kwaliteit van de monumentenzorg maken daar belangrijke onderdelen van uit. De aanpak van het Binnenhofcomplex is in mijn periode als Rijksbouwmeester wat dat betreft zo niet het belangrijkste, dan toch wel het meest complexe project. Uiteraard heeft de Rijksbouwmeester een belangrijke stem bij de keuze van architecten en adviseurs en bij de toetsing van plannen. Kwaliteit moet echter altijd bevochten worden. Daar zet elke Rijksbouwmeester zich steeds voor in en stelt hij de expertise van zijn adviseurs ook voor beschikbaar.

Voorliggende objectvisie heb ik met genoeg en stijgende interesse gelezen. Het is niet alleen een stuk dat wijst op de vele kansen die er op het Binnenhof, maar daardoor ook voor Nederland liggen. Het wijst ook op de mogelijkheden die creativiteit, inventiviteit en zorgvuldigheid daar kunnen bieden. Ik beveel lezing van deze waardevolle beschouwing dan ook van harte aan.

's-Gravenhage, 11 november 2014

Frits van Dongen,
Rijksbouwmeester

Inhoudsopgave

1. Samenvatting	011
2. Inleiding	019
3. Ontstaan en ontwikkeling	025
Het Hollandse Huis (839 - 1299)	027
Late Middeleeuwen - Filips II (1299 - 1581)	031
Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1588 - 1795)	037
Franse Tijd (1795 - 1813)	051
Koninkrijk der Nederlanden (1813 - heden)	053
4. Karakter en waarde	077
Criteria	079
Algemene Zaken	079
Eerste Kamer der Staten-Generaal en Raad van State	091
Tweede Kamer der Staten-Generaal	103
De Grafelijke Zalen	123
De buitenruimte	135
5. Algemene uitgangspunten	145
Inleiding	147
Algemene uitgangspunten	147
6. Aanbevelingen per bouwdeel	171
Inleiding	173
Algemene Zaken	175
Eerste Kamer der Staten-Generaal en Raad van State	181
Tweede Kamer der Staten-Generaal	187
De Grafelijke Zalen	197
De buitenruimte	203
7. Conclusie	211
8. Verantwoording	219
9. Uitvouwblad	225

1. Samenvatting

Afb. 2. Gebouwen uit alle eeuwen, zicht vanaf het Ministerie van Algemene Zaken richting de Grenadierspoort en Koloniën, 2014

1. Samenvatting

Doel en opzet

In 2015 start de voorbereiding van ingrijpende werkzaamheden op het Binnenhof. Belangrijke aanleiding vormen de brandveiligheid van het complex en de bedrijfszekerheid van de installaties. Het is nog onduidelijk in hoeverre daarbij tegelijk functionele verbeteringen mogelijk zijn en de kans kan worden aangegrepen om architectonische en monumentale kwaliteiten beter te benutten. Toch is het schetsen van een ideaal, van een 'stip op de horizon' van belang. Dankzij die stip kan men zich bij elke ingreep afvragen, of die het ideaal naderbij brengt, of dat juist op afstand zet. De stip moet dan wel zo veel mogelijk onafhankelijk zijn van tijdsgeest of actuele knelpunten in het gebruik.

Deze objectvisie heeft daarom niet alleen betrekking op de ingrepen die op de korte termijn op stapel staan. Ook voor de periode daarna hopen de opstellers betrokkenen, van bewindslieden tot gebruikers, nuttige handreikingen te kunnen doen.

Het fundament van deze visie is tweeledig. Enerzijds is dat de geschiedenis van het complex en de verhalen die het complex daarmee representeert. Anderzijds is dat de analyse van de architectonische kwaliteit. Dat laatste lijkt heikel, maar ook over architectonische kwaliteit is, los van smaak of mode, veel te zeggen.

Ontstaan en ontwikkeling

Veel gebouwen van het Binnenhofcomplex zijn rijksmonument. Ze 'vertellen', met andere woorden, verhalen. Het hoofdstuk *Ontstaan en ontwikkeling* presenteert de belangrijkste daarvan.

Als onderdeel van een late exponent van het middeleeuwse hofstelsel vertelt het dertiende-eeuwse Binnenhof het verhaal van de graven die er resideerden en het gebruikten als bestuurlijk en juridisch centrum van hun gebied. Het complex van de Grafelijke Zalen is daar het meest in het oog springende overblijfsel van. Ook in andere gebouwen, met name langs de Hofvijver, zijn nog restanten van die eerste periode te herkennen.

Vanaf 1450 lieten de graven zich vertegenwoordigen door een stadhouder (letterlijk: plaatsvervanger). Ook na het begin van de Nederlandse Opstand, oftewel Tachtigjarige Oorlog (1568 – 1648), waren er stadhouders, waarvan de meesten op het Binnenhof woonden. Het Stadhouderskwartier bevond zich aanvankelijk ten westen van de Hofkapel en werd vanaf het eind van de zestiende eeuw langs het Buitenhof uitgebreid. Het oudste deel vertelt het verhaal van het Eerste Stadhouderskwartier in 1650 – 1672. Dat werd door de Staten van Holland aangegrepen om die vleugel zelf geheel in gebruik te nemen.

Graven en stadhouders waren niet de enige gebruikers van het Binnenhof. Er waren ook woningen te vinden en een pand van het Haagse gilde van goud- en zilversmeden (het Goudsmidskeurhuis). Toch bleven Hollandse instellingen eeuwenlang de belangrijkste gebruikers. Voor de Staten-Generaal kwam in 1696 het appartement van en rond de Trêveszaal tot stand.

De stadsuitleg ten oosten van het Binnenhof blijkt uit de weg van de Middenpoort via de Grenadierspoort langs het Plein. De Grenadierspoort werd vanwege de bouw van het Mauritshuis als nieuwe toegang tot het Binnenhof gerealiseerd.

In de achttiende eeuw koesterde stadhouder Willem IV ambitieuze plannen voor het Stadhouders Kwartier, maar de eerste aanzet van een nieuw stadhouders paleis van vorstelijke allure kwam pas onder Willem V tot stand. De huidige Hofpoort, de Landsdrukkerij en het Comptoir-Generaal vertellen van gebruikers die plaats moesten maken voor dit Nieuw Stadhouders Kwartier, dat vooral voor ontvangsten diende.

Het Nieuw Stadhouders Kwartier vertelt ook over koning Lodewijk Napoleon en de Franse hofetiquette, die subtiele wijzigingen erin noodzaakten. De koning gebruikte het Stadhouders Kwartier echter maar kort als paleis en verplaatste 'zijn hoofdstad' al snel naar Utrecht en vervolgens naar Amsterdam.

Soeverein vorst Willem I bracht het staatsapparaat terug naar Den Haag. Zelf ging hij niet op het Binnenhof wonen. Noordeinde werd zijn Haagse winterpaleis en de Staten-Generaal namen het Nieuw Stadhouders Kwartier in gebruik. In 1815 vond de splitsing in twee Kamers plaats. De Eerste Kamer verhuisde naar het gebouw van de Staten van Holland.

De Grondwet van 1848 deed het staatsapparaat aanmerkelijk uitdijen. Duidelijk werd dat, vanwege verwaarlozing en toenemend ruimtegebrek, stevig op het Binnenhofcomplex moest worden ingegrepen. De regering hoopte dat met de benoeming van Willem Nicolaas Rose als Rijksbouwmeester te bereiken. Over de plannen van Rose vertelt tegenwoordig alleen nog diens Ministerie van Koloniën uit 1860 aan het Plein. Het grote economische belang van de Koloniën komt verder tot uitdrukking in de uitbreidingen, die al snel na de bouw werden gerealiseerd.

Het door Rose ontworpen Ministerie van Justitie kwam er niet. In plaats daarvan werd later, door Rijksbouwmeester Peters, een gebouw in een geheel andere stijl gerealiseerd. Het staat ook voor veranderde opvattingen over de architectuur van de overheid. Datzelfde geldt voor de ingrijpende verbouwing van de Hofkapel en voor de ministeriegebouwen van Waterstaat en Binnenlandse Zaken. Hier is het werk van de toen betrokken architecten, Ferdinand Nieuwenhuis en Daniël Knuttel, belangrijk. Ze maakten heldere en functionele gebouwen en hun plannen vormen uitstekende onderleggers voor toekomstige ingrepen.

Aan de Buitenhofzijde vertelt het complex vooral het verhaal van de aanleg van de verbindingsweg tussen de Plaats en het Spui, waarvoor de zeventiende-eeuwse stadhouders tuin (de Hof van Albemarle) plaats moest maken. Resultaat was en bleef echter een stedenbouwkundig weinig bevredigende buitenruimte.

Het ruimtegebrek van de Tweede Kamer behoorde aan het begin van

de twintigste eeuw tot de belangrijkste problemen van het Binnenhofcomplex. Met een prijsvraag hoopte men in 1921 tevergeefs daar een antwoord op te vinden. De in de jaren zestig gerealiseerde Kortenhorstvleugel voorzag maar tijdelijk in dat ruimtegebrek. Een prijsvraag uit de jaren zeventig resulteerde uiteindelijk in het gerealiseerde ontwerp van Pi de Bruijn, dat in 1992 in gebruik werd genomen. Daarmee werden behalve de gebouwen aan het Binnenhof ook de voormalige ministeries van Koloniën en Justitie en Hotel Central met nieuwbouw aaneengesmeed. Wel ging dit ten koste van het gebouw van de Hoge Raad en een aantal andere panden.

Karakter en waarde

In het hoofdstuk *Karakter en waarde* is een beschrijving van de huidige kwaliteiten van het complex gegeven. Kwaliteiten ook in de zin van potentiële kwaliteiten. Niet alleen hoe het is, maar ook hoe een situatie, een ruimte of een verbinding zou kunnen zijn. Bij de verschillende onderdelen en aspecten die aan de orde komen, wordt ook teruggegrepen op de geschiedenis. De geschiedenis verklaart namelijk niet alleen hoe een bepaalde situatie tot stand is gekomen, ook geeft een gewezen of bedoelde situatie vaak de sleutel om potentiële kwaliteiten te ontdekken.

Het Binnenhofcomplex wordt hierbij als het ware rondom doorgelopen, vanaf het Torentje, langs de Hofvijver en het Buitenhof tot aan de Grenadierspoort en dan terug langs het Plein en de Lange Poten. Ten slotte wordt aandacht geschonken aan de Grafelijke Zalen en de buitenruimten van het Binnenhofcomplex. Deze volgorde is ook aangehouden in hoofdstuk 6 *Aanbevelingen per bouwdeel*. Hoofdstuk 6 en het hoofdstuk *Karakter en waarde* laten zich parallel lezen.

Aanbevelingen per bouwdeel

De aanbevelingen komen voort uit de bestudering van de geschiedenis en een ruimtelijke analyse van het complex. Al snel konden veel, vaak latent aanwezige waarden en kwaliteiten van het complex worden aangewezen. Vanuit een raamwerk van algemene aanbevelingen zijn ook aanbevelingen per bouwdeel geformuleerd. De aanbevelingen zijn niet concreet in de zin dat ze ook in plannen of oplossingen zijn uitgewerkt. Voor elk bouwdeel geldt dat een nadere verdieping nodig is, voordat een plan kan worden gemaakt. De aanbevelingen beogen slechts richting te wijzen.

Ad-hoc-ingrepen zijn relatief kostbaar, geven overlast en komen de kwaliteit van het complex zelden ten goede. De aanbevelingen zijn geschreven 'met oog op de toekomst'.

Aan een aantal aanbevelingen is wellicht in de nabije toekomst nog geen gehoor te geven. Door de richting te wijzen, geven ze wel een

Afb. 3. 21ste eeuw te gast in 17de eeuw, Eerste Kamer, 2014

raamwerk waarbinnen toekomstige ingrepen ingepast kunnen worden. Bij de algemene aanbevelingen gaat het om de tegenstellingen tussen identiteit en samenhang, het karakter van het Binnenhofcomplex en de mogelijkheid om aanwezige ruimten intensiever te gebruiken. Aan dat laatste kunnen permeabele grenzen tussen gebruikers een belangrijke bijdrage leveren. Daardoor wordt het mogelijk om de ontvangstruimten, conform de aard van deze ruimten, meer te gebruiken voor bijeenkomsten. Ook wordt het complex zo toegerust op veranderingen in het gebruik en worden veel toekomstige ad-hoc-ingrepen vermeden en aanwezige potenties benut. Een belangrijke aanbeveling is daarom ook het herstellen of zelfs het maken van goede verbindingen.

Met oog op de beleving zijn vooral licht en oriëntatie van belang, maar ook het opschonen en zorgvuldig plaatsen van installaties. Dat laatste leidt er toe dat installaties efficiënter beheerd kunnen worden. Door beter gebruik te maken van bestaande fysieke eigenschappen van de gebouwen kan waarschijnlijk de installatiegraad omlaag. Dat is niet alleen beter voor milieu en monument, maar leidt ook tot winst op het gebied van aanleg, beheer en gebruik. De aanleg van een distributienetwerk buiten de gebouwen om verdient om dezelfde redenen aanbeveling. Niet alleen komt er zo veel ruimte op zolders en in kelders vrij, ook de bedrijfszekerheid, efficiënt beheer en brandveiligheid worden op een hoger plan getild. Ten slotte moet verarming van het historische karakter, veelal een sluipend proces, worden tegengegaan.

De aanbevelingen per bouwdeel zijn voornamelijk op een specifieke situatie toegesneden uitwerking van de algemene aanbevelingen. Ze zijn per bouwdeel geordend, hebben betrekking op het exterieur en het interieur en op de routes en de verbindingen. Op een vergelijkbare wijze worden ook aanbevelingen gedaan voor de belangrijkste buitenruimten binnen en rond het Binnenhofcomplex.

Centrale boodschap

Het binnenhofcomplex wordt gekenmerkt door een grote ruimtelijke complexiteit en ongekende kwaliteit. De centrale boodschap van deze objectvisie is daarom dat de monumentale waarden en de architectonische kwaliteit versterkt moeten worden en slimmer benut kunnen worden dan nu het geval is. Dit kan leiden tot een beter functionerend complex, dat door flexibiliteit in de toekomst veel minder vaak aangepast hoeft te worden. Zo wordt niet alleen de overlast die gebruikers ervaren van aanpassingen beperkt, uiteindelijk is het ook goedkoper en komt dat het behoud van de monumenten ten goede. Hierdoor kan het Binnenhof als centrum van democratie en bestuur tot diep in de eenentwintigste eeuw optimaal functioneren.

2. Inleiding

Het Binnenhof bestaat voor een groot deel uit bijzondere gebouwen, daterend vanaf de dertiende tot en met de twintigste eeuw. Veel gebouwen hebben de status van rijksmonument. De lange geschiedenis verklaart de enorme variëteit van ruimten en de complexe structuur. Het monumentale gebouwencomplex is het resultaat van zowel verandering en vernieuwing als van behoud en restauratie, vaak uitgevoerd door befaamde architecten. Een aantal historische interieurs is zorgvuldig bewaard en van internationaal topniveau. Toch zijn er in de afgelopen decennia ook ruimten veronachtzaamd. Het zeer intensieve gebruik en de hoge eisen op het gebied van onder meer veiligheid en installaties hebben hun tol geëist. Door de tand des tijds zijn verschillende waarden, waaronder monumentale, sleets geworden, gedeeltelijk aangetast, onherkenbaar geworden of zelfs verloren gegaan. Een heldere ruimtelijke structuur ontbreekt en waar sommige 'parels' zelf nog glanzen zijn aanpalende vertrekken en verbindingen vaak minder goed begrepen.

Afb. 4. Verouderde installaties, 2014

2. Inleiding

Toekomstige opgave

In de komende jaren zal het Binnenhof grondig onder handen moeten worden genomen. Aanleiding zijn verouderde installaties en eisen op het gebied van brandveiligheid. Door de aanwezige monumentale waarden en architectonische kwaliteiten als belangrijke uitgangspunten te nemen, kan met het functioneren tegelijkertijd de ruimtelijke kwaliteit van het Binnenhof worden verbeterd.

Op de schaal van de individuele ruimte is die opgave relatief eenvoudig en overzichtelijk. Uiteraard moeten evidente schades en aantastingen hersteld worden, maar verder gaat het daarbij vooral om de zorgvuldigheid waarmee ingrepen worden ontworpen en uitgevoerd.

Belangrijk is daarnaast het completeren en versterken van de samenhang van de ruimten en de verbindingen op het niveau van het gehele historische ensemble. Het gaat dan nadrukkelijk ook om de ruimtelijke ontsluitingsstructuur. Een goede structuur is wezenlijk voor het optimaal functioneren van het complex, zowel voor de gebruikers van het complex als voor de ontvangst van (hoge) gasten. Een heldere organisatie van de gebouwen versterkt het gebruik als representatief en voorbeeldig regeringscentrum en als centrum van de democratie.

Objectvisie

Het Rijksvastgoedbedrijf is niet alleen verantwoordelijk voor het onderhoud van het Binnenhofcomplex, ook draagt het zorg voor het op peil houden of brengen van de gebruiksmogelijkheden. Het Binnenhofcomplex is echter zoveel meer dan een aantal te onderhouden en bruikbaar te houden gebouwen. De waarde ervan als monument is vaak hoog en het waren doorgaans niet de minste architecten die in deze complex gegroeide omgeving hun ontwerpen realiseerden. Veel kan worden gewonnen als op monumentaal en ruimtelijk vlak herstel plaatsvindt. Door het terugbrengen van de samenhang van monumentale ruimten bijvoorbeeld, of van de ruimtelijke structuur die er ooit was, maar verloren is gegaan. Uiteraard is men er daarmee nog niet, althans niet overal. Aan nieuwe ingrepen stelt het bestaande complex niet alleen paal en perk, het reikt ook mogelijkheden aan. De Objectvisie Binnenhof geeft zowel daarvoor, als voor het herstel de richting aan.

De objectvisie biedt zowel handvatten voor ingrepen op korte termijn als voor de aanpak op langere termijn. Dit betekent dat verder gekeken moet worden dan alleen het huidig functioneren. Ook de mogelijkheden voor een andere manier van gebruik van het complex moeten zo veel mogelijk open worden gehouden. Vanuit de bestaande situatie wordt, met respect voor het verleden, gekeken naar de toekomst van het complex als politiek en bestuurlijk centrum van het land. Deze objectvisie is een visie op hoofdlijnen, die ter verduidelijking afdaalt naar concrete voorbeelden ter illustratie.

In 2012 werd door het Atelier Rijksbouwmeester het ‘Masterplan Binnenhof’ opgesteld. De objectvisie is daaraan complementair. Het masterplan benadert het complex primair vanuit de functionaliteit en het gebruik. In aanvulling daarop wordt het Binnenhofcomplex in deze objectvisie vooral gezien vanuit de architectonische kwaliteit en de monumentale waarde van de gebouwen. Knelpunten en mogelijkheden worden benoemd, maar net als in het masterplan staan de gebruiksmogelijkheden voor de organisaties op het Binnenhof voorop.

Team

De Objectvisie Binnenhof is het resultaat van een nauwe samenwerking van architecten van het Rijksvastgoedbedrijf en van het Atelier Rijksbouwmeester. Daarbij is gebruikgemaakt van kennis en ervaring van de architecten Askon Eden en Krijn van den Ende, die lang nauw betrokken waren bij ingrepen in het complex. Daarnaast is het team schatplichtig aan de historici Jacqueline Heijenbrok en Guido Steenmeijer van De Fabryck, die de bouwhistorische verkenningen voor hun rekening namen. Deze verkenningen vormen een belangrijke bron voor een integrale beschrijving van de bouw- en gebruiksgeschiedenis van het Binnenhofcomplex. Een notitie over het Binnenhof van Henny Brouwer – tot haar pensionering als architect van de Rijksgebouwendienst betrokken bij verschillende ingrepen in het complex – vormde een inspirerende aanzet tot de objectvisie.

Leeswijzer

De Objectvisie Binnenhof richt zich zowel tot de deskundigen als tot de gebruikers van het complex en uiteraard tot degenen die moeten besluiten.

De opbouw sluit aan op de behoeften van al die partijen. De visie bestaat uit drie delen. Na deze inleiding volgt het eerste deel, *Ontstaan en ontwikkeling*, dat in grote lijnen de geschiedenis van het complex schetst. In het hoofdstuk *Karakter en waarde* wordt een waardestelling gegeven, die voortkomt uit de bouwhistorische verkenningen en een analyse van de architectonische compositie van het complex. Tegelijk kijkt het naar het complex als ‘functionele machine’ en signaleert het potenties die, bij wijze van spreken, ‘voor het oprapen liggen’. Het laatste deel richt zich op de toekomst en bestaat uit twee hoofdstukken: *Algemene uitgangspunten* en *Aanbevelingen per bouwdeel*. Zestien algemene uitgangspunten tonen een aanpak waarbij flexibiliteit en faciliteren centraal staan. De aanpassingen passen in een breder perspectief, dat zoveel mogelijk rekening houdt met onbekende toekomstige ontwikkelingen. Het hoofdstuk *Aanbevelingen per bouwdeel* beschrijft kort een aantal suggesties, die aan de gesignaleerde tekortkomingen tegemoet komen en de potenties benutten.

Als afsluiting treft u de algemene conclusies aan, waarin de belangrijkste

aanbevelingen op hoofdlijnen zijn gerecapituleerd. Tot slot worden de belangrijkste bronnen genoemd. Omwille van de leesbaarheid is afgezien van een notenapparaat.

Tijdens het lezen kan ter oriëntatie **het uitvouwblad** op de laatste pagina zeer nuttig zijn. Hierop zijn de meeste ruimten, bouwdelen en functies in twee plattegronden (huidige en vroegere situatie) aangegeven.

Namens het team dat aan de Objectvisie Binnenhof heeft gewerkt, wens ik u veel genoegen bij het lezen, bestuderen en raadplegen van deze visie. Meer dan dat hoopt het team ook op uw inbreng om deze visie verder te brengen.

Marc van Roosmalen

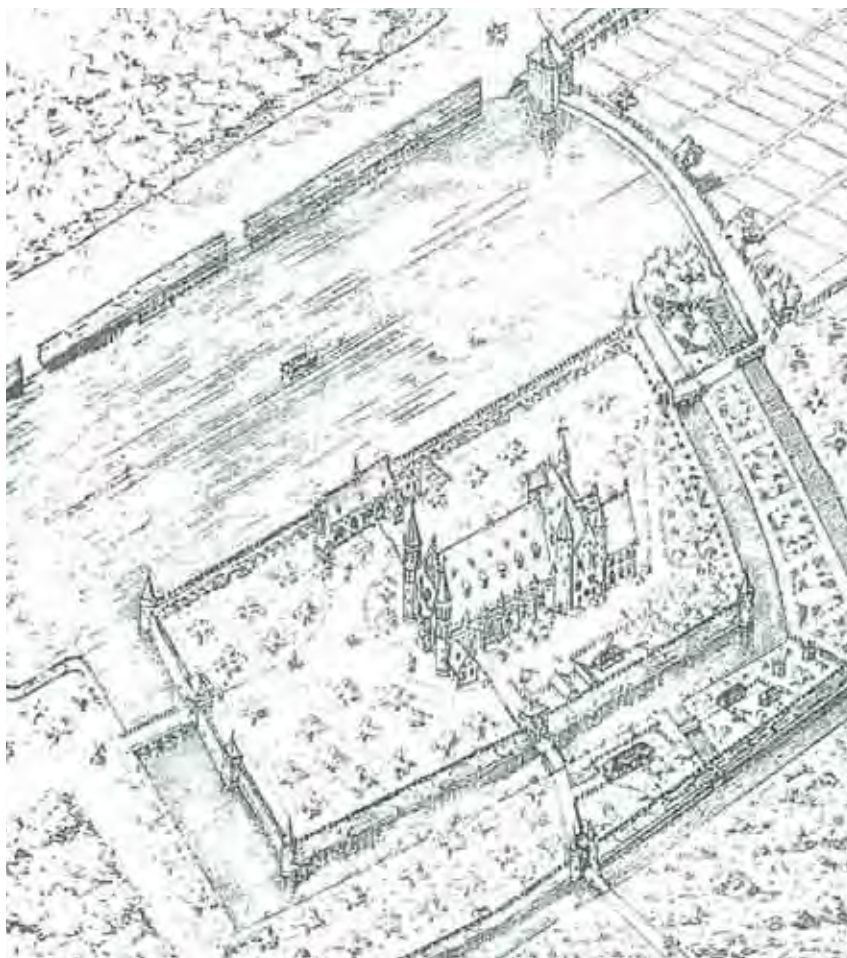
Afb. 5. Zicht op de kap boven de Hall, Eerste Kamer, 2014

3. Ontstaan en ontwikkeling

Het Binnenhof bestaat inmiddels acht eeuwen. De ontwikkeling van de hof hangt nauw samen met de staatkundige geschiedenis van Nederland. Sinds zijn ontstaan hebben op het Binnenhof verschillende machthebbers gefigureerd. De gebouwen boden onderdak aan graven, stadhouders, koningen en republikeinen. De geschiedenis verklaart de ongekende ruimtelijke complexiteit en geeft inzicht in het ontstaan, de groei, de bloei en de veranderingen van het Binnenhof.

Afb. 6. Het Binnenhof als ommuurde hof met in het midden de grafelijke residentie met Ridderzaal. In het noorden aan de Hofvijver de Hofkapel. Het Binnenhof werd omstreeks 1500 al aan de oost-, zuid- en westzijde ontsloten ter plaatse van de huidige poorten

3. Ontstaan en ontwikkeling

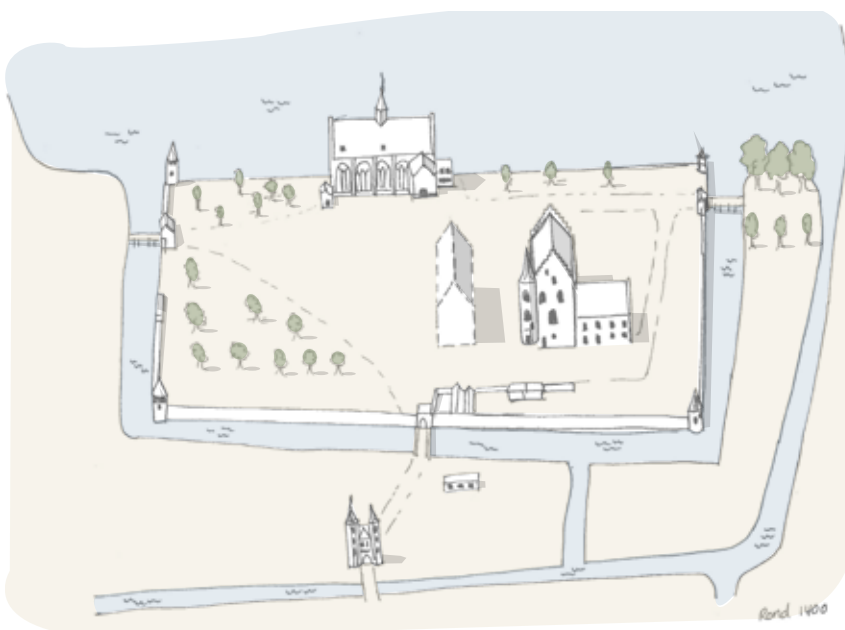
Het Hollandse Huis (839 – 1299)

De eerste graaf van Holland die een rol speelde bij de ontwikkeling van het Binnenhof was Floris IV. Hij regeerde van 1222 tot 1234. In 1229 kocht hij een hof bij een duinmeer: de hof van vrouwe Meilindis op en rond de plek van het huidige Binnenhof. Mogelijk met gebruikmaking van al bestaande gebouwen begon Floris IV, of anders diens zoon en opvolger graaf Willem II in zijn regeerperiode (1234 – 1256), met een grootse bouwcampagne. Over dit begin is verder nauwelijks wat bekend. Aangenomen mag worden dat een nieuw verkregen positie voor de plannen van Willem II een belangrijke rol speelde. Hij was niet alleen graaf van Holland, maar vanaf 1247 tevens Rooms-koning: uitverkoren om de nieuwe keizer van het Heilige Roomse Rijk te worden. De hof moest uitgroeien tot het politieke centrum van het gehele graafschap Holland.

Grafelijke Zalen: Rolgebouw en Grote Zaal

Willem II resideerde als Rooms-koning vooral in Aken en als graaf vaak in Den Haag. Zijn zoon Floris V maakte van het Binnenhof zijn vaste verblijfplaats. Hij wilde met de hof soeverein gezag uitstralen. Vader en zoon breidden de hof uit met het zogenaamde Rolgebouw en een trappenhuis. De Grote Zaal, opgetrokken in de stijl van de Scheldegotiek, werd in 1292 voltooid. Deze Grote Zaal, die we tegenwoordig met een romantische term Ridderzaal noemen, had een voor Europa ongekende allure. Hij is weliswaar iets smaller dan de Engelse koningszaal (Westminster Hall), maar werd anders dan die zaal in één keer ruim 19 meter, zonder kolommen, overspannen.

Het Rolgebouw was exclusief bestemd tot grafelijke woning. Deze woning bleef door een kleine (deels nog bestaande) binnenplaats gescheiden van de Ridderzaal. Het Rolgebouw en de Ridderzaal vormen, ook nu nog, het centrum van het Binnenhof.

Afb. 7. Vermoedelijke situatie van het Binnenhof rond 1400

Hof

De geschiedenis van het Binnenhof begint met een hof of (slechts) een hoeve. Veel is hierover echter niet bekend. Het enige geschreven document dat gevonden is, is een koopakte uit 1229, waarvan niet eens vast staat of het hier wel het huidige Binnenhof betreft. Wellicht was er bij de aankoop nog geen hof, het werd in elk geval kort daarna gevormd.

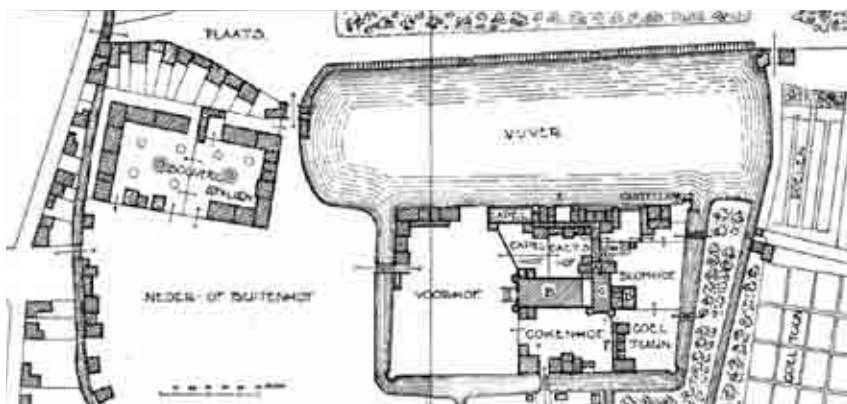
Historici en archeologen maken onderscheid tussen het hof, de heer en zijn gevolg; en de hof, een omvangrijk complex in het centrum van een koningsgoed of een gebied in vrij eigendom of in leen. Het bestond uit een vroomhof (centrale boerderij), een akker-complex en een groot wildernisgebied voor de jacht. Nabij lagen vaak horige hoeven met akkerlanden.

Een landsheer bezat vaak meerdere hoven en leidde een rondtrekkend bestaan, van hof naar hof, om het gebied te besturen, recht te spreken en om belastingen (aanvankelijk in natura) te innen. Zijn taak kwam voort uit het gewoonterecht, waarin vertegenwoordigers van nederzettingen samenkomsten (landdagen) hielden om zaken van gemeenschappelijk belang te bespreken (het gebied te besturen) en een oordeel over ernstige kwesties te vellen (recht te spreken).

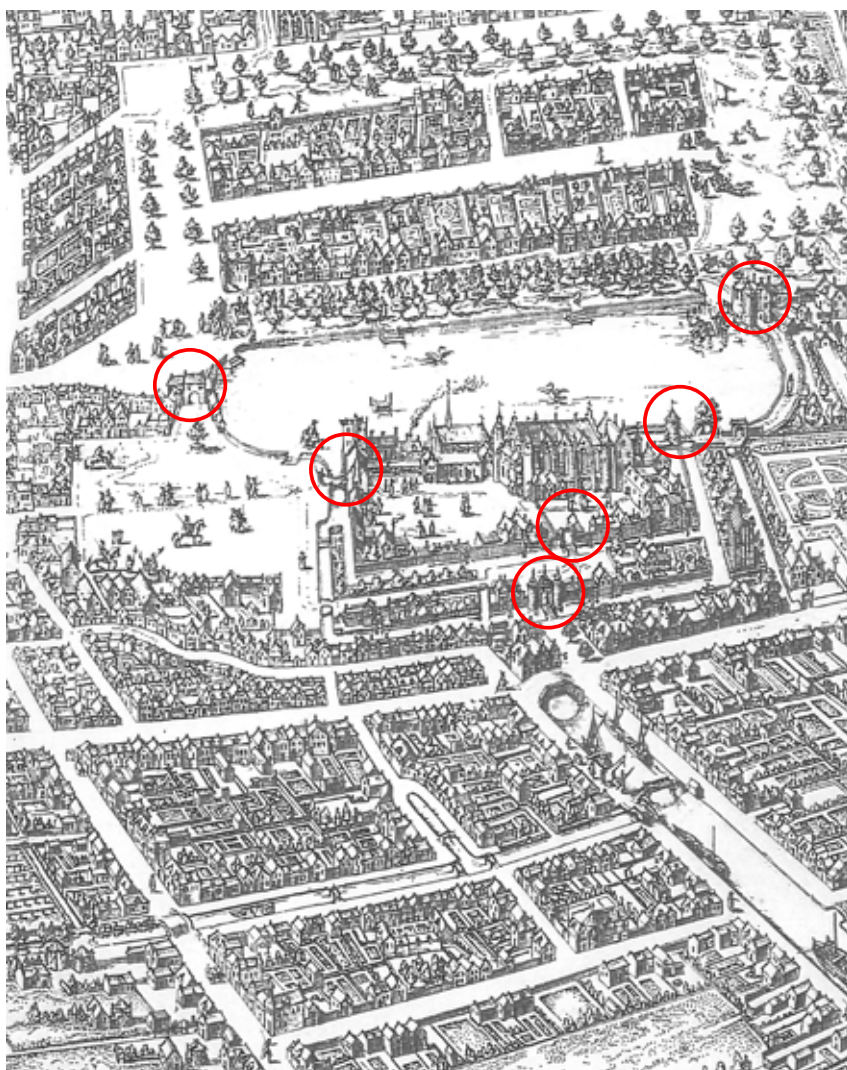
Het graafschap Holland bestond uit meerdere hoven. Het Binnenhof werd uiteindelijk de belangrijkste. Aanleiding daarvoor was waarschijnlijk de verkiezing van graaf Willem II tot keizer van het Duitse Rijk, waardoor het bestuur over Holland gecentraliseerd moest worden.

Het huidige Binnenhof is slechts de kern van het oorspronkelijke hof 'In Die Haghe': het vroomhof. De hof omvatte ook een akkergebied en een jachtgebied dat zich vermoedelijk uitstreekte van het Haagse Bos tot aan de zee en van Wassenaar tot Loosduinen. Het vroomhof moeten we ons voorstellen als een omgracht terrein waarop, behalve de woning, ook opslagplaatsen voor akkerbouwproducten, keukens, werkplaatsen en onderkomens voor personeel stonden.

Afb. 8. Plattegrond met de indeling van het Binnenhof rond 1400 volgens reconstructie van Rijksbouwmeester Peters in 1909

Afb. 9. De dubbele toegangspoorten naar het Buitenhof en Binnenhof rond 1579

De bouw van het machtscentrum gaf ook een impuls aan de omgeving. Ten zuidwesten van de hof lag een kleine nederzetting van ambachtslieden en handelaren, die zich ontwikkelde tot het dorp 'In Die Haghe'. Functionarissen vestigden zich vooral ten noorden van het Binnenhof. Aan de oostzijde lag het bijbehorende akkerland.

De Hofvijver en toegangspoorten

Rond 1350 werd het duinmeer tot de huidige Hofvijver vergraven. Om de vijver van vers en schoon water te voorzien, werd een aftakking van de Haagse Beek gemaakt, die het water uit de duinen bij Kijkduin naar het Binnenhof leidde.

De vijver was behalve een schoonwaterreservoir een instrument om de waterhuishouding te reguleren en was tegelijkertijd een representatief element. Het dubbele grachtenstelsel, dat aansloot op de Hofvijver, hield ook ongewenste bezoekers tegen.

Bruggen met poorten gaven op drie plaatsen toegang tot het centrale deel van de hof: nabij de huidige Grenadierspoort, ter plaatse van de Hofpoort en ter hoogte van de Stadhouderspoort. Het Binnenhof heeft tot op de dag van vandaag een afgesloten karakter en is alleen via poorten te bereiken.

Een omvangrijk voorhof omsloot het huidige Binnenhof aan drie zijden; zowel het Buitenhof als het Plein zijn daar restanten van. Ook dit voorhof was omgracht en slechts toegankelijk over bruggen en via poorten. De Gevangenpoort is daarvan de laatste getuige. Een verdedigingsfunctie hadden de poorten en grachten nauwelijks. Ze waren vooral symbolisch bedoeld, als niet mis te verstane kenmerken van de grafelijke macht.

Op het Binnenhof zelf kon men tot 1902 nog twee poorten vinden, waarvan er een bewaard is gebleven: de Middenpoort. De poort aan de zuidzijde van het Grafelijke Zalen, de Poort van Oostervant, werd afgebroken. Over deze poorten kon men vanuit de Grafelijke Zalen zowel de gebouwen aan de Hofvijver als die aan de zuidzijde bereiken.

Op veel oude vogelvluchtkarten valt ook de inmiddels verdwenen Spuiport op: een poort tussen twee torentjes, die werd gepasseerd nadat men via de Hofpoort in zuidelijke richting het Binnenhof verliet. Lang markeerde deze de brug over de buitengracht aan de zuidzijde.

De grachten en ophaalbruggen gaven het Binnenhof tot de demping een middeleeuws kasteelachtig karakter. Ze waren in belangrijke mate bepalend voor de ruimtelijke ontwikkeling van de Binnenhofbebouwing. Met name het tracé van de binnenste gracht, ofschoon gedempt en vervangen door een rioolbuis en enkele overkluizingen, is tot op heden goed te herkennen in de ruimtelijke structuur van het complex van de Tweede Kamer.

Hofkapel

De grafelijke woning omvatte ongetwijfeld een huiskapel, maar die was slechts bedoeld voor de graaf en zijn naaste verwanten. Die huiskapel

Poorten

De voorganger van de Grenadierspoort verbond het Binnenhof met de strook land tussen de binnen- en de buitengracht (het Reigerbos) en de kooltuin. Die voorganger lag iets ten noordwesten van de huidige Grenadierspoort. Toen in de jaren dertig van de zeventiende eeuw het Plein werd aangelegd en het terrein ten noordoosten van de Korte Vijverberg werd ontwikkeld, werd de toegang tot het Binnenhof verplaatst naar de huidige Grenadierspoort. Tot lang daarna bleef de oorspronkelijke route op het Binnenhof bewaard in de vorm van het 'helletje', een steeg op de plek waar nu het Ministerie van Algemene Zaken zetelt. De Grenadierspoort had oorspronkelijk één opening, waaraan drieënhalve eeuw geleden de noordoostelijke voetgangersdoorgang werd toegevoegd. Veel later pas, nu ongeveer een eeuw geleden, kwam ook de zuidoostelijke zijdoorgang tot stand. De Hofpoort lag oorspronkelijk naast de grafelijke keuken en was in de veertiende eeuw ook bekend als de 'cokenpoorte' (keukenpoort). De poort gaf toegang tot de meer en meer bebouwde Hofvijver. De weg vervolgens kwam men bij de inmiddels verdwenen Spuiport. De huidige Hofpoort kwam aan het einde van de achttiende eeuw tot stand. Bij de nieuwbouw voor de Tweede Kamer werd achter de Hofpoort een overloop gerealiseerd, die de oversteek over de voormalige gracht verbeeldt. De Stadhouderspoort verbindt het Binnenhof met het Buitenhof en maakt deel uit van het Stadhouderskwartier. De poort was in feite alleen bedoeld voor de stadhouder. Tot grote verontwaardiging van Oranjegezinden ondernamen patriotten in 1786 een geslaagde poging om via de Stadhouderspoort het Binnenhof te bereiken. De Stadhouderspoort bestond oorspronkelijk slechts uit een grote middenpoort. De beide zijpoortjes stammen uit 1880 en 1899. De grote poort heeft een zandstenen gevelbekleding uit 1879. De bekleding is een nauwkeurige replica van het origineel, dat is opgenomen in de collectie van het Rijksmuseum.

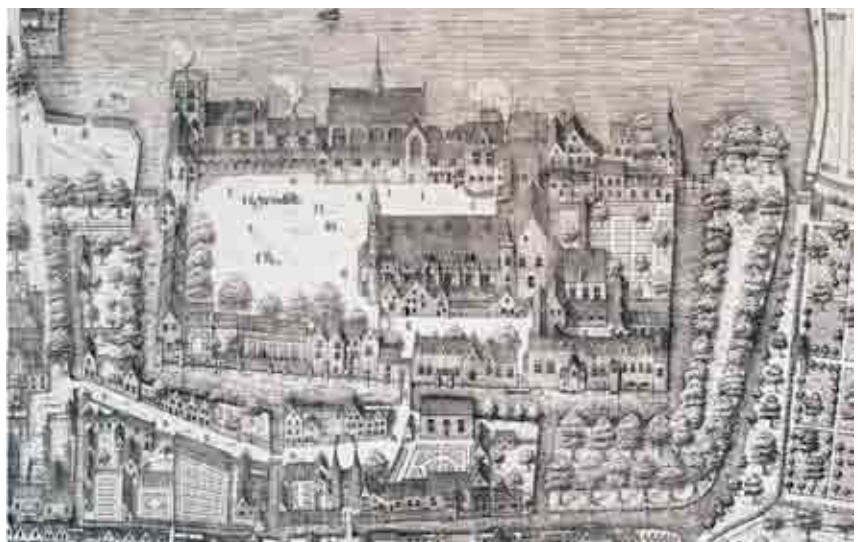
Afb. 10. 10. Zicht vanuit het noorden op het Torentje, 1589

Afb. 11. Keukencomplex met erachter het grafelijk hof en uiterst rechts het Torentje, 1598

Afb. 12. Binnenhof gezien vanuit het zuiden, 1616

wordt, zonder dat daarvoor enig steekhoudend bewijs bestaat, vaak gesitueerd in de Haagtoren, grenzend aan de Rolzaal. Een hofkapel (paltskapel) was een 'eigen kerk': in eigendom van de graaf, die ook het volle collatierecht had (het recht om de aan de kapel verbonden geestelijken te benoemen). In het geval van het Binnenhof moet Willem II of anders Floris V als de meest waarschijnlijke stichter van de Hofkapel worden gezien. De oorspronkelijk eenbeukige kapel had een rechthoekige grondvorm en verrees tussen de residentiële gebouwen en de Hofvijver. Restanten van de later vergrote Hofkapel maken tegenwoordig een haast onherkenbaar onderdeel uit van de huisvesting van de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

Late Middeleeuwen – Filips II (1299 – 1581)

Floris V werd in 1296 vermoord en opgevolgd door zijn zoon Jan I. Met het overlijden van Jan I op vijftienjarige leeftijd in 1299 stierf het Hollandse Huis uit. Vanaf 1299 was Jan van Avesnes als Jan II de nieuwe graaf van Holland en Zeeland. Hij regeerde als graaf ook over Henegouwen. Jan was verwant met het Hollandse Huis.

Het Huis van Avesnes (Jan II, Willem III, Willem IV) regeerde over Holland, totdat Willem IV kinderloos sneuvelde tijdens de Slag bij Warns (Stavoren, 1345). Via zijn zuster Margaretha van Beieren (1311 – 1356) ging Holland daarna over in Beierse handen. Margaretha was vanaf 1324 gehuwd met Rooms-koning en later keizer Lodewijk Wittelsbach (1282 – 1347).

Zaalhuis en Beyerse Kamer of Kleefse Kamer

Willem V, bekend als Willem van Beieren (1330 – 1389), volgde zijn moeder Margaretha in 1354 op als graaf van Holland en Zeeland. Zijn regeerperiode in Holland was van korte duur, omdat zijn jongere broer Albrecht hem vanwege geestesziekte liet opsluiten. Vanaf 1358 werd Holland door Albrecht als ruwaard bestuurd en in 1389, bij het overlijden van Willem V, werd Albrecht de nieuwe graaf van Holland.

Albrecht verbleef veel op het Binnenhof en breidde het complex aanzienlijk uit. Hij liet de noordkant van het Binnenhof bebouwen. Het eerste gebouw dat hij daar tot stand bracht, was een zaalhuis dat ten noorden van het Rolgebouw aan de Hofvijver stond. De restanten van dit zaalhuis werden grotendeels in het begin van de twintigste eeuw gesloopt.

Rond 1360 volgde de 'Beyerse Kamer', tegenwoordig Kleefse Kamer genoemd, een woning ter hoogte van de huidige Trêveszaal. Vanaf 1370 stond deze bebouwing in verbinding met het Rolgebouw via een poort, de voorloper van de huidige Middenpoort.

Het zaalhuis en de Beyerse Kamer lagen op de kavel van het huidige Ministerie van Algemene Zaken. In de loop van de tijd werd dit gebied steeds dichter bebouwd, uiteindelijk tot en met het Torentje dat in 1480 als zomerprieel ontstond.

Holland

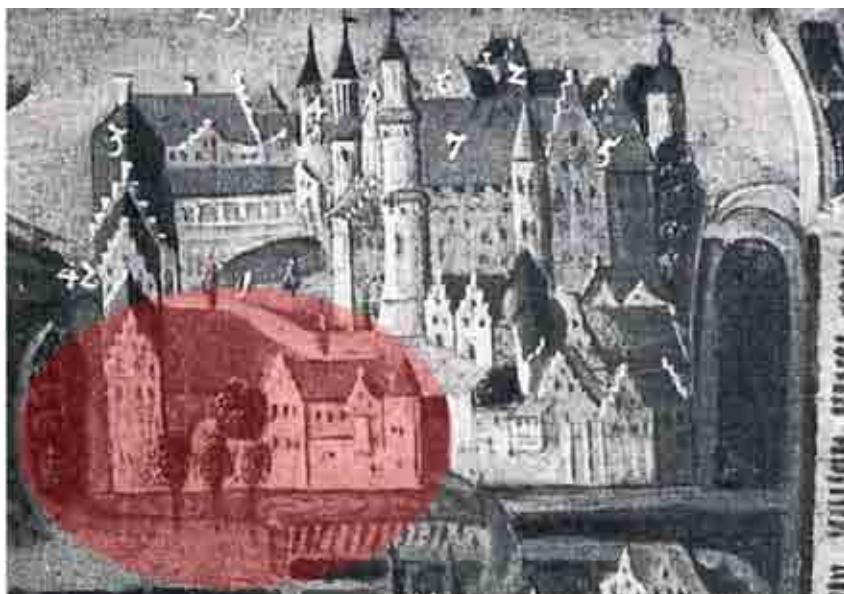
Het Hollandse Huis (de Gerulfingen) is de grafelijke dynastie die uiteindelijk over Holland, West-Friesland en Zeeland zou regeren. Stamvader was Gerulf of Gerolf, waarschijnlijk een nakomeling van koning Radboud der Friezen. De dynastie wordt daarom tot de hoge rijksadel gerekend. Ze vangt aan met Gerulfs leenheerschap over de Rijnmond, rond 885, en eindigt met het overlijden van Jan I op 10 november 1299.

Vanaf de negende eeuw regeerden Gerulfs nakomelingen Dirk I tot en met IV en vervolgens Floris I, Dirk V, Floris II, Dirk VI, Floris III, Dirk VII, gravin Ada, Willem I, Floris IV, Willem II, Floris V en Jan I tot 1299 over een zich almaar uitbreidend deel van het Hollandse kustgebied. Samen vormden deze graven en deze gravin het Hollandse Huis. Titel noch statuur was daarbij constant. Ze noemden zich graaf of markgraaf (markies) van bijvoorbeeld Frisia, Kinheim ('Kennemerland') of ad Phlaridingun ('in Vlaardingen') tot Floris II zich Graaf van Holland ging noemen. Sindsdien is de naam Holland aan de graventitel en het gebied verbonden gebleven.

Afb. 13. Hofkapel, 1879

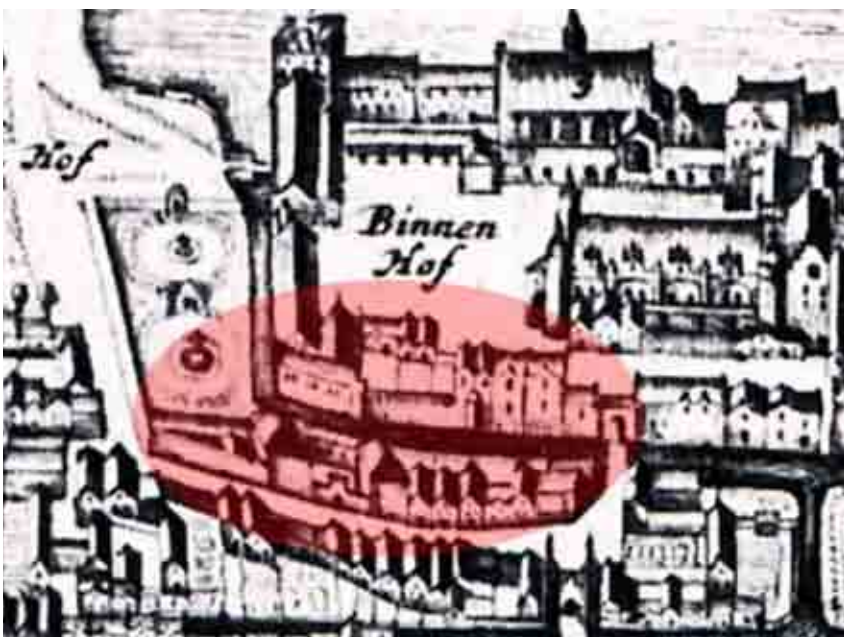
Afb. 14. Zuidwesthoek Binnenhof
bewerkt door De Fabryck voor
Demarcatie-rapport Tweede Kamer
- gebouw A, 1570

Afb. 15. Zuidwesthoek Binnenhof,
bewerkt door De Fabryck voor
Demarcatie-rapport Tweede Kamer
- gebouw A, 1598

Afb. 16. Zuidwesthoek Binnenhof
bewerkt door De Fabryck voor
Demarcatie-rapport Tweede Kamer
- gebouw A, 1616

Aan het einde van de zestiende eeuw werd het woonkwartier uitgebreid met het 'Pand met de Trapgevel'. Dit gebouw is nog steeds zichtbaar vanaf de Hofvijver en maakt nu onderdeel uit van het Ministerie van Algemene Zaken. Aanvankelijk gebruikte de Raad van State dit gebouw. Het Torentje herbouwde men in de zestiende eeuw.

Grafelijke keuken en kooltuin

Ten zuiden van de grafelijke residentie lag vanaf het begin van de veertiende eeuw een keukencomplex dat bestond uit verschillende houten en later stenen gebouwen zoals het bakhuis, het slachthuis, het vleeshuis en het washuis. Het complex eindigde ter hoogte van het Rolgebouw. Het keukencomplex en de grafelijke residentie waren door een vleugel met poort met elkaar verbonden. Deze, in 1902 gesloopte Poort van Oostervant kwam in 1378 tot stand. De poort werd genoemd naar Willem van Oostervant die graaf van Holland was in 1404 – 1407. De grafelijke kooltuin lag direct ten oosten van het Binnenhof. Het werd daarvan gescheiden door twee grachten en het daartussen gelegen, onbebouwde land, onderdeel van het jachtgebied, dat men Reigersbos noemde.

Hoewel de bouwwerken van de grafelijke keuken al eeuwen niet meer op het Binnenhof aanwezig zijn, zijn ze wel bepalend geweest voor de grondvorm van de latere bebouwing op deze plek.

Grafelijke Zalen: nieuwe inrichting en volbouwen buitenruimten

Vanaf 1433 viel het graafschap Holland en Zeeland onder het Bourgondisch Huis. In dat jaar deed Jacoba van Beieren (dochter van Willem VI) bij het Verdrag van Den Haag afstand van haar rechten op Holland en Zeeland ten gunste van Filips de Goede (Filips III van Bourgondië). Van 1433 tot 1467 was Filips graaf van Holland.

Gedurende de vijftiende eeuw ontwikkelden de Grafelijke Zalen zich tot een steeds groter complex. Buitenruimten werden volgebouwd en langs de lange zijden van de Ridderzaal bouwde men huizen. De grafelijk residentie raakte hierdoor steeds meer ingesloten.

Vanaf 1460 gebruikte het Hof van Holland de Grafelijke Zalen. Dit hof stond de graaf bij in het uitoefenen van de rechtspraak. De zalen werden hiervoor opnieuw ingericht. De Rolzaal werd bestemd voor strafzaken en de naastgelegen zaal, later de De Lairessezaal genaamd, voor civiele zaken. Via de Poort van Oostervant waren de Grafelijke Zalen verbonden met de bebouwing ten zuidoosten ervan, waarin zich de Pijnkamer van het Hof van Holland (ter plaatse van het huidige gebouw C van de Tweede Kamer) bevond.

Stadhouderlijke woning

De noordwesthoek van het Binnenhof is al vanaf de Middeleeuwen het domein van graven en vanaf 1450 van stadhouders. Uit de zestiende eeuw zijn tekeningen en schilderijen bekend van een rechthoekig gebouw van twee bouwlagen met een kap, waarin de stadhouders resideerden. Dit gebouw bevond zich op de plek van de huidige Mauritsstoren en grensde aan de poort naar het Buitenhof.

Zaalhuis

Het zaalhuis is een van de twee archetypen van het Europese middeleeuwse stenen woonhuis. Het heeft een rechthoekig grondplan en is soms in de lengterichting verdeeld in wat men later de 'kemenade' en de 'Ridderzaal' ging noemen. De kemenade, van het Latijnse caminus, oven of haardvuur, was het (verwarmde) woonvertrek. De zaal (of sael, van het Latijnse solum – bodem – afgeleide woord van een verblijf binnen of in de open lucht, was een groot vertrek, bestemd voor bijeenkomsten, zittingen en ontvangsten.

Het andere belangrijke archetype is dat van de woontoren, ook wel 'donjon' genoemd (van het Latijnse dominus – heer). Het grondplan daarvan is nagenoeg vierkant.

Zowel het zaalhuis als de woontoren had vaak meerdere verdiepingen. In Hollandse steden zijn er maar weinige van terug te vinden (alleen daar, waar de bodem stevig genoeg was om het gewicht te kunnen dragen). In tal van andere Nederlandse middeleeuwse steden zijn, net als elders in Europa, echter nog veel zaalhuizen en woontorens geheel of gedeeltelijk bewaard gebleven. Ook veel kastelen en andere middeleeuwse adellijke huizen laten zich analyseren als een samenstel van één of meer zaalhuizen, woontorens en muren.

Tot de oorspronkelijke bebouwing van het Binnenhof behoorden twee grote zaalhuizen. De oudste is waarschijnlijk de zaal waarvan resten in de middelste kelder onder de Ridderzaal bewaard zijn gebleven. Kort daarna werd een tweede zaalhuis opgetrokken: het huidige Rolgebouw. Wat precies de oorspronkelijke bestemming van beide zaalhuizen was en hoe ze aan elkaar gerelateerd en met elkaar verbonden waren, blijft vooralsnog een raadsel.

Afb. 17. Uiterst rechts bebouwing
Stadhouderlijk Kwartier met op de
voorgond het Buitenhof, rond 1550

Afb. 18. De eerste bebouwing op de
noordwesthoek van het Binnenhof
(waar later de Mauritstoren verrees)
gezien vanuit het westen. Op de hoek
is het rechthoekig gebouw van de
stadhouder zichtbaar: twee lagen en
een kap. Daarachter is op de
voorgond de Hofkapel te zien en op
de achtergrond de Ridderzaal, 1586

Filips de Goede was de eerste die zich liet vertegenwoordigen door een stadhouder. Zijn achterkleinzoon Filips de Schone regeerde van 1482 tot 1506 persoonlijk over de Nederlanden, maar ook hij liet zich bij afwezigheid bijstaan door een stadhouder. Zoon en opvolger keizer Karel V legde de basis voor de moderne eenheidsstaat. Om zijn enorme rijk te kunnen besturen — Karel V was niet alleen heer der Nederlanden (1506 – 1555), maar ook Rooms-Duitse keizer, koning van Spanje en aartshertog van Oostenrijk — was de inzet van stadhouders essentieel. Met Karel V verschoof de macht over het graafschap Holland van het huis van Bourgondië naar de Habsburgers.

De meerwaarde van stadhouders gold ook voor zijn zoon Filips II, die vooral in Madrid verbleef. Filips II regeerde 'over een rijk waarin de zon nooit onder ging' en kon dus niet anders dan drastische modernisering — ten koste van bestaande privileges — van zijn bestuursapparaat doorvoeren. Als onderdeel van die modernisering had Filips II in 1559 ook zijn halfzuster Margaretha van Parma als landvoogdes over de Nederlanden, dus boven zijn stadhouders aangesteld. Tijdens het bewind van Margaretha won de reformatie in de Nederlanden terrein. Toen Filips II in 1567 een leger onder leiding van de hertog van Alva naar de Nederlanden stuurde om onder meer de Inquisitie te verheven en de belasting van de 'tiende penning' te innen, legde ze uit protest haar ambt neer.

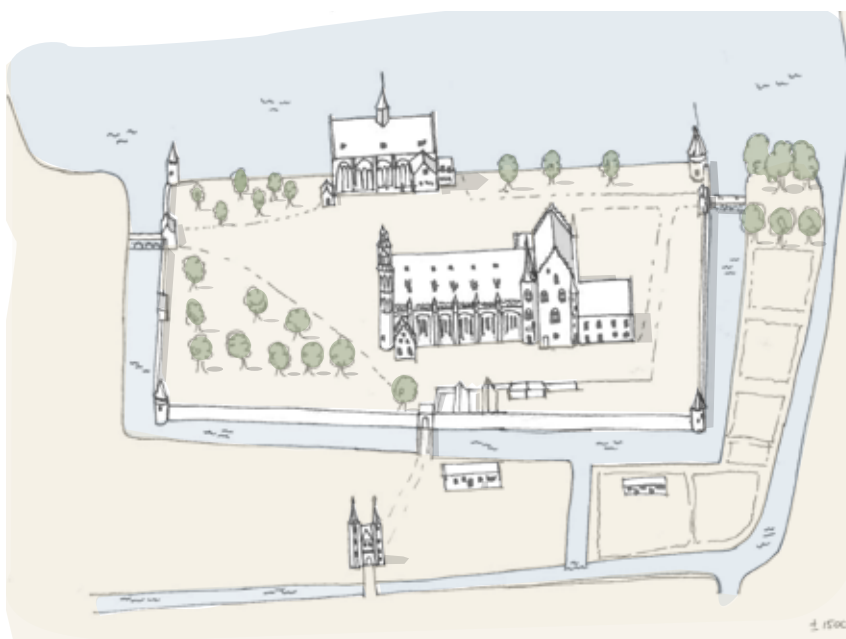
Tot de belangrijkste edelen van de Nederlanden behoorde Willem van Oranje. Willem van Oranje (1533 – 1584) werd in 1559 door Filips II aangesteld als stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht. Deze graaf van Nassau nam afstand van Filips II. Met de Slag bij Heiligerlee, waarbij

Afb. 20. Zicht op de keukenpoort ter zijde van de Ridderzaal, vanuit het westen, 1650

Afb. 21. Tijdsbeeld van het Binnenhof, 1475

Afb. 19. Vermoedelijke situatie van het Binnenhof tot circa 1500

Afb. 22. Zicht op het Binnenhof grenzend aan de Hofvijver, vanuit het noordoosten gezien. Uiterst links het torentje. Daarnaast de grafelijke woning met daarachter de Grote Zaal (Ridderzaal). De hoge bebouwing rechts van het midden is de Hofkapel die destijds nog niet aan de vijver grensde. Uiterst rechts het Stadhoudelijk Kwartier met de Mauritstoren, gebouwd voor Maurits van Oranje, zoon van Willem van Oranje, omstreeks 1625-1630

Afb. 23. Zicht op het Binnenhof vanaf de Hofvijver (vanuit het noordwesten). In het midden steekt de Hofkapel boven de andere bebouwing uit. Rechts ervan de bebouwing van het Stadhoudelijk Kwartier en links de grafelijke residentie, omstreeks 1625-1630

Afb. 24. Een deel van de noordzijde van het Binnenhof met rechts de Hofkapel, rond 1685

zijn broer Adolf sneuvelde, begon de Nederlandse Opstand (1568 – 1648).

Willem van Oranje, bijgenaamd Willem de Zwijger en de Vader des Vaderlands, woonde niet op het Binnenhof, al was hij daar als vervanger van de landsheer en later als stadhouder namens de meeste Staten geregeld aanwezig. Willem van Oranje verbleef aanvankelijk vooral in zijn kasteel in Breda en aan het hof in Brussel, waar hij vanaf 1544 aan het hof was opgevoed. Vanaf 1572 gebruikte hij het Sint-Agathaklooster in Delft (het 'Prinsenhof') als zijn belangrijkste Hollandse residentie. Anders dan Den Haag was Delft ommuurd en daarom veiliger en de afstand tussen beide plaatsen was snel te overbruggen.

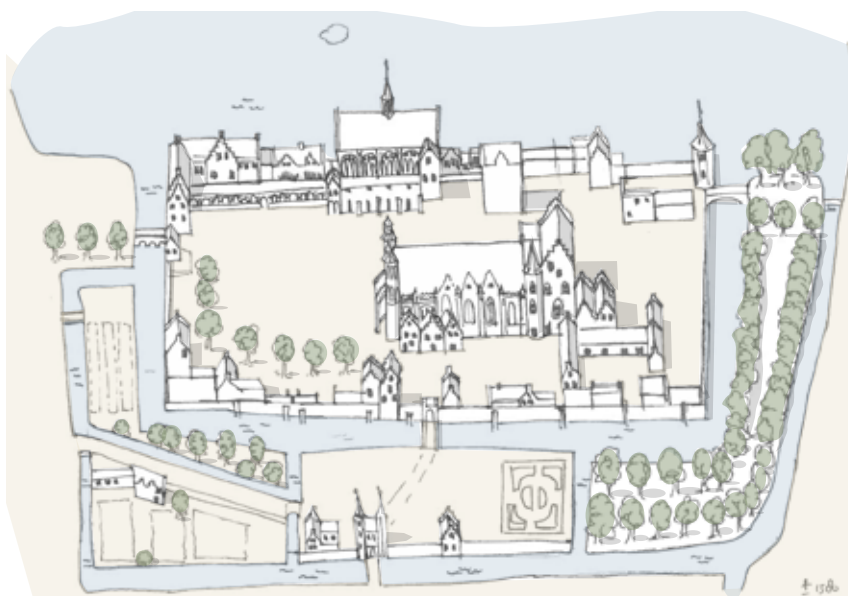
Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1588 – 1795)

In juli 1581 besloten de Staten-Generaal van de Nederlanden, die toen nog niet in Den Haag maar in Antwerpen bijeenkwamen, om Filips II af te zetten als heerser. Na deze onafhankelijkheidsverklaring in 1581 'het Plakkaat van Verlathinge' gingen de Staten-Generaal op zoek naar een vervangende vorst. Dit mislukte echter. De soevereiniteit bleef in handen van de zeven Staten-Provinciaal van de gewesten. Als vanouds regelde men zaken van algemeen belang voor alle gewesten gezamenlijk (generaal) door de voortzetting van de Staten-Generaal, maar nu alleen voor de zeven noordelijke provincies. Zo ontstond in 1588 de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Van de zeven staatjes was Holland de rijkste en meest invloedrijke. Iedere staat stelde nog steeds een stadhouder aan.

Staten van Holland

De Staten-Provinciaal van Holland (en West-Friesland) vormden vanaf 1428 het adviescollege van de graaf van Holland: een vertegenwoordiging van de drie standen (adel, geestelijkheid en de door steden vertegenwoordigde burgerij). De Staten vergaderden meestal, maar lang niet altijd, op het Binnenhof.

Om centraal overleg te kunnen voeren en het bestuur over zijn gebied te vergemakkelijken, stelde Filips de Goede de Staten-Generaal in. Zij kwamen voor het eerst in 1464 in Brugge bijeen. Ook voor de Bourgondische Nederlanden (de zeventien provinciën) werden Staten-Generaal ingesteld. De Staten-Generaal van de zeventien Nederlanden kwamen echter meestal bijeen in Brussel. Samen met de Staten-Provinciaal van andere gewesten benoemden de Staten van Holland en West-Friesland de leden van de Staten-Generaal der Nederlanden.

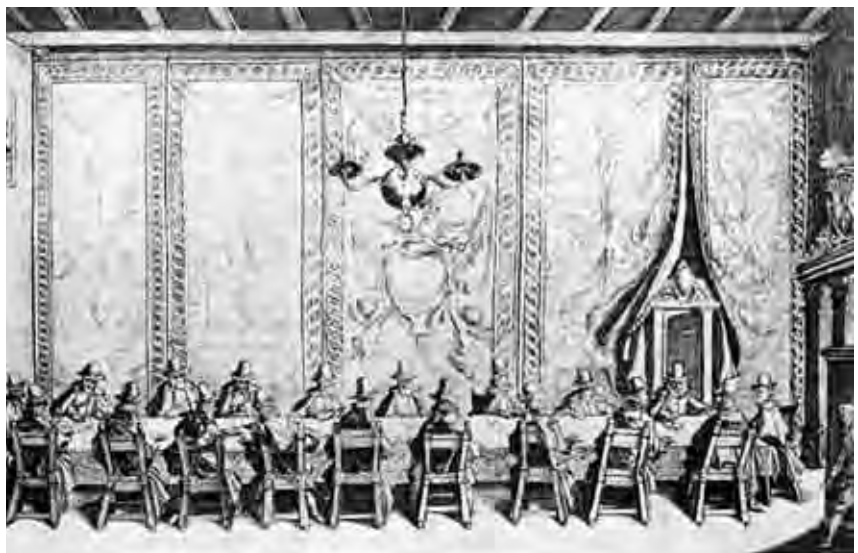

Afb. 25. Vermoedelijke situatie van het Binnenhof rond 1580

Afb. 26. De Trêveszaal ontworpen door de Franse Hugenoot en bouwmeester Daniël Marot, 1679

Afb. 27. Statenzaal, rond 1606

Afb. 28. Zicht op het Stadhoudelijk Kwartier vanaf Buitenhof, rond 1667

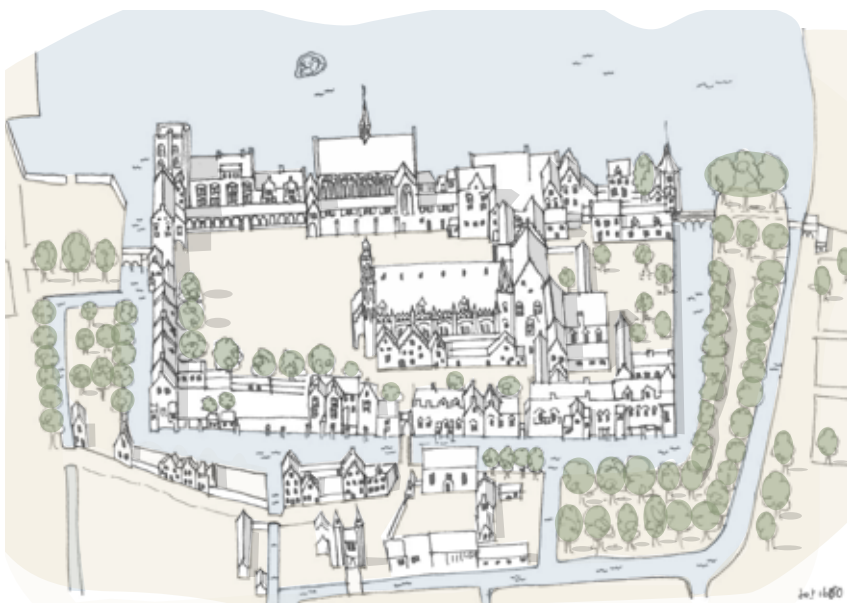
Mauritstoren

De eerste opvolger als stadhouder van Holland, Zeeland en later ook van Utrecht, Gelre, Overijssel, Groningen en Drenthe na Willem van Oranje was zijn zoon prins Maurits van Oranje. In deze functie vertegenwoordigde hij in 1585 – 1625 Holland en Zeeland, benoemde hij regenten en was hij voorzitter van het Hof van Holland. Voor de Generaliteit trad hij op als kapitein-generaal van het Staatse leger. Maurits was de eerste van de Oranjes die niet alleen als machthebber op het Binnenhof aanwezig was, maar daar tevens woonde. Tussen 1592 en 1598 werd in opdracht van de Staten van Holland voor Maurits de vijf verdiepingen tellende Mauritstoren met een uitwendige traptoren gebouwd. Daarmee kreeg de noordwesthoek van het Binnenhof gaandeweg het uiterlijk van tegenwoordig.

Trêveszaal

Maurits hield zich als stadhouder tijdens de Nederlandse Opstand voornamelijk bezig met het aanvoeren van het leger. Landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt had het politiek leiderschap. De Trêveszaal, in het huidige Ministerie van Algemene Zaken, verwijst naar de besprekingen tussen Spanje en de Republiek, die tot het Twaalfjarig Bestand (Trêves) hebben geleid. De spanningen tussen Maurits en Van Oldenbarnevelt liepen op tijdens het Twaalfjarig Bestand – een periode van wapenstilstand tussen 1609 en 1621 – en eindigden met de terechtstelling en onthoofding van Van Oldenbarnevelt in 1619 op het Binnenhof.

De huidige vormgeving van de Trêveszaal kwam pas in 1696 tot stand. In opdracht van de Staten-Generaal ontwierp de Franse bouwmeester Daniël Marot niet alleen deze zaal, maar ook het interieur van de Statenzaal en de Witte Galerij in Lodewijk XIV-stijl.

Afb. 29. Vermoedelijke situatie van het Binnenhof 1600

Appartement als bouwsteen

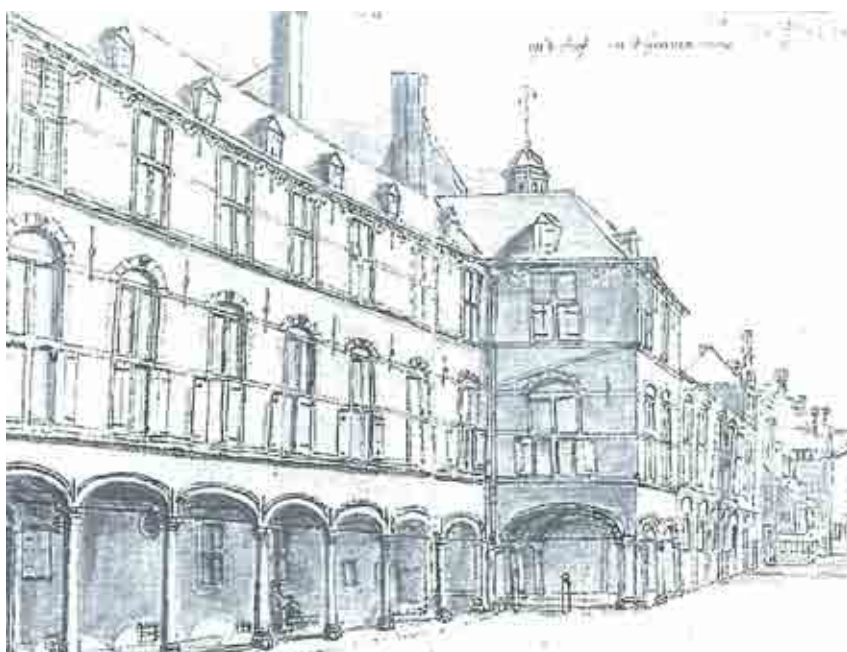
Het Binnenhof was lange tijd de woonstee van graven en stadhouders. Daarom vinden we daar ook het appartement als ruimtelijke constellatie, op te vatten als ruimtelijke bouwsteen. Het was Frederik Hendrik die als eerste het appartementsysteem in zijn paleizen liet toepassen. Het systeem bepaalde ruim anderhalve eeuw de opzet van deftige vertrekken. Het kwam voort uit de Franse hofcultuur en werd, behalve in paleizen, ook veelvuldig toegepast in de huizen van regenten en rijke kooplieden. Ook ontvangst- en vergaderzalen in openbare gebouwen vertoonden parallellen met het appartement.

Een appartement in klassieke zin omvat een drietal gekoppelde ruimten, elk met een eigen functie en inrichting en met een bewust gekozen ruimtelijke opvolging. De eerste is de antichambre, de 'wachtkamer' of eerste ontvangkamer. Daarop volgt de chambre of tweede ontvangkamer. Oorspronkelijk was dit de bedkamer, later de salon. Het kabinet, de 'kleedkamer', dat later ook wel pruikenkamer werd genoemd, vormt het sluitstuk. Een voorhuis of gang gaf bezoekers via de antichambre toegang tot het appartement. Voor bedienden was er veelal een vernuftig geplaatste 'verborgen' toegang, bijvoorbeeld een dienstrap tussen de chambre en het kabinet. Vaak werd dit functioneel ruimtelijk systeem voorzien van een samenhangend decoratieprogramma van hoog niveau. Ondanks tal van verbouwingen is het appartement als ruimtelijke constellatie nog op meerdere plaatsen in het Binnenhofcomplex te herkennen. Soms slechts in rudimentaire vorm, zoals bij het Mary Stuart Kabinet op de tweede verdieping van het bouwdeel van de Eerste Kamer. In het bouwdeel van de Tweede Kamer, dat voor stadhouder Willem V werd gebouwd, is het royale appartement van die stadhouder in zijn opzet wel compleet bewaard gebleven. Naast de huidige schrijfkamer (de tweede antichambre), de Koffiekamer (de antichambre) en de Rooksalon (de chambre met een rechtstreekse koppeling aan de grote zaal) is ook het kabinet van de laatste stadhouder bewaard gebleven.

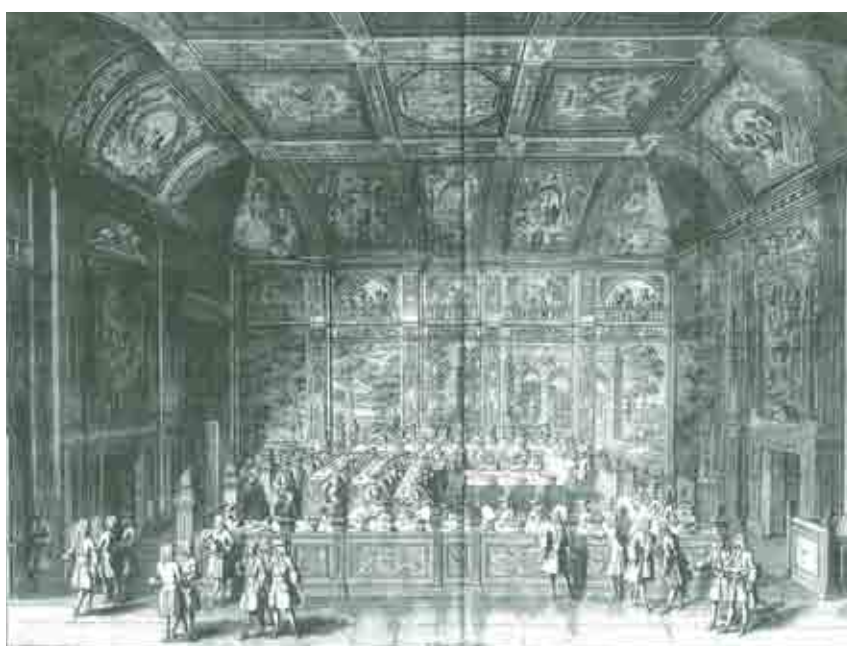
Afb. 30. De terechtstelling van Johan van Oldenbarnevelt op het Binnenhof, voor de Grote Zaal (rechts). In de linkerhoek van het Binnenhof is de Mauritstoren te herkennen met hieraan vast aan twee zijden de stadhouderlijke woningen. Rechts hiervan de Hofkapel. De woningen en kapel zijn verbonden door een houten galerij op de begane grond, 1619

Afb. 31. De gevel van het Stadhoudelijk Kwartier aan het Binnenhof, rond 1694. Op de rechterhoek in het uitstekende deel (hoekrisaliet) het appartement van Willem II en Mary Stuart. Op de tweede verdieping van dit gebouw is nog steeds het Mary Stuart Kabinet aanwezig, tegenwoordig onderdeel van de Eerste Kamer. Dit kabinet was de slaapkamer van de Princess Royal. Links is de lange gevel zichtbaar met daarachter galerijen en op de begane grond een onderdoorgang. Hierachter lag het gebouw van de Staten van Holland vanaf 1650. Tegenwoordig vergadert hier de Eerste Kamer

Afb. 32. Het interieur van de vergaderraal van de Staten van Holland en West-Friesland naar ontwerp van architect Pieter Post, 1730

Stadhouderlijk Kwartier

De stadhouderlijke familie resideerde zowel in de Mauritstoren als in de bebouwing tussen die toren en de Hofkapel. Aan het begin van de zeventiende eeuw woonde de stadhouderlijke familie op de verdiepingen. De Staten van Holland gebruikten de begane grond en ook andere instellingen zoals de Gecommitteerde Raden, de Secretarie van Holland en het Corps de Garde hielden daar kantoor.

Na 1621 werd in zuidelijke richting een nieuwe vleugel gebouwd voor de stadhouderlijke familie. Hier bevonden zich de woon- en werkvertrekken van prins Maurits en zijn familie en van 1625 tot 1647 die van zijn broer en opvolger prins Frederik Hendrik. Frederik Hendrik wilde zijn aanzien in Europa bekrachtigen door te regeren vanuit vorstelijke gebouwen. Hij liet niet alleen een aantal omvangrijke buitens bouwen, maar breidde ook de Mauritstoren aan de vijverzijde uit met een uitbouw van drie verdiepingen. De sober uitzierende interieurs in de zuidvleugel werden samen met de kamers in de Mauritstoren rijk afgewerkt met schouwen, lambriseringen, beschilderde plafonds, goudleer en wandtapijten. De gebouwen tussen de Mauritstoren en de Hofkapel werden in 1639 – 1640 aangepast. De houten galerijen aan deze vleugel, grenzend aan het Binnenhof, werden vervangen door de huidige stenen variant. Op de verdiepingen werden de galerijen door de stadhouderlijke familie gebruikt als doorgang tussen hun appartementen en de Hofkapel. Aan de westzijde van de galerijen kwam een hoekrisaliet met een trappenhuis (naast de Mauritstoren). In de bestaande hoekrisaliet aan de oostzijde van de galerijen (tegen de Hofkapel) lag vanaf 1641 het appartement van stadhouder Willem II van Oranje en zijn vrouw Mary Stuart (Princess Royal). Willem II was de zoon van Frederik Hendrik en van 1647 tot 1650 stadhouder van Holland. Het huwelijk met Mary Stuart verbond de stadhouderlijke familie met het Engelse koningshuis. Willem II stierf op jonge leeftijd en zijn zoon Willem III werd pas kort na zijn dood geboren.

Noenzaal en Statenzaal

De dood van Willem II markeerde het begin van het Eerste Stadhouderloze Tijdperk (1650 – 1672). Willem II had vlak voor zijn dood een staatsgreep gepleegd en enkele tegenstanders vastgezet op Slot Loevestein. De Staten van Holland zagen het overlijden van Willem II als hun kans om zich te ontdoen van het instituut Stadhouder en er ontstond een politieke tegenstelling die zich uitte in partijvorming onder regenten, adel en volk (de 'Staatsen' versus de 'Prinsgezinden'). De Staten van Holland en West-Friesland grepen de gelegenheid aan om het Stadhouderlijk Kwartier ingrijpend te verbouwen. In 1650 gaven zij Pieter Post de opdracht een vergadergebouw te ontwerpen dat hun hernieuwde machtspositie tot uitdrukking bracht. De stadhouderlijke appartementen moesten, met uitzondering van de galerijen en het appartement van Mary Stuart, hiervoor wijken. De sober vormgegeven nieuwbouw grensde aan de Hofvijver en was bereikbaar vanaf het Binnenhof. De Gecommitteerde Raden vonden hun onderkomen in de rijk gedecoreerde Noenzaal op de begane grond en de Staten vergaderden in de Statenzaal op de eerste verdieping (de huidige

Enfilade

Vanouds werden vertrekken vaak rechtstreeks verbonden, zodat via de ene ruimte de volgende wordt ontsloten. Slechts in bijzondere gevallen werd een gaanderij of galerij toegepast. Dit was een koppeling buitenom om andere ruimten droog te bereiken. Deze 'droogloop' werd vaak later van een gevel voorzien en daardoor alsnog binnenruimte, zoals de galerijen van het Stadhouderlijk Kwartier waar nu de Eerste Kamer is ondergebracht.

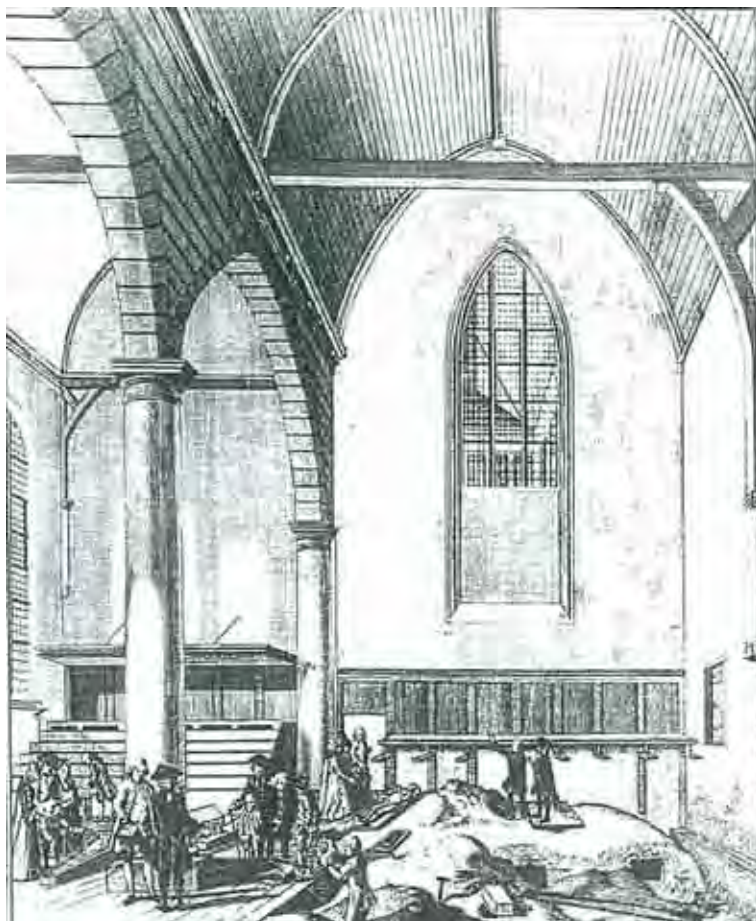
Een bijzondere vorm van koppeling van (representatieve) ruimten is de enfilade. Hierbij wordt een reeks van opeenvolgende ruimten verbonden via een as die parallel aan de buitengevel ligt. Deze zichtas door de verschillende aaneengeregen interieurs biedt een rijke ruimtelijke ervaring, het kenmerk van de enfilade.

Dit bijzondere ruimtelijk fenomeen werd aan de Europese hoven veelvuldig toegepast en tot grote hoogte ontwikkeld en is nog steeds herkenbaar in delen van het Binnenhof; waaronder de enfilade op de tweede etage in de vleugel van het Stadhouderlijke Kwartier aan het Buitenhof.

Afb. 33. Zicht op het Stadhoudelijk Kwartier vanaf Plaats (noordwesten). In het midden is de Mauritstoren herkenbaar, rechts de westvleugel van het Stadhoudelijk Kwartier (residentie van de stadhouder) en links het vergadergebouw van de Staten van Holland en West-Friesland. Uiterst links het appartement van Mary Stuart en Willem II met daarachter de Hofkapel, 1690

Afb. 34. Gravure Hofkapel, 1771

Afb. 35. Zicht op het Stadhoudelijk Kwartier vanaf Buitenhof, 1630

Plenaire Zaal van de Eerste Kamer). De Statenzaal werd afgewerkt met een beschilderd houten plafond, wandtapijten en imposante schouwen en schilderstukken. De Noenzaal en de Statenzaal stonden met elkaar in verbinding via een corridor, een trappenhuis en een portaal ter plaatse van de huidige Koffiekamer. Ook deze ruimten waren met grote zorgvuldigheid ontworpen door Post.

Het overgrote deel van het rijk gedecoreerde interieur is tegenwoordig nog steeds herkenbaar en maakt onderdeel uit van het Eerste Kamercomplex. Van de appartementen van Willem II en Mary Stuart is alleen het zogenaamde Mary Stuart Kabinet bewaard gebleven.

Hofkapel: brand

De Hofkapel werd in de vijftiende eeuw met een travee verlengd en vanaf 1580 door de Oranjes gebruikt als kapel. De kapel lag ingeklemd tussen de woning van de stadhouder en het woonkwartier van de graven van Holland.

In 1644 teisterde een brand de Hofkapel. De kapel werd herbouwd en naar ontwerp van Pieter Noorwits voorzien van een nieuwe kap met een grenenhouten spantconstructie in gotische stijl. Sinds de uitbreiding in 1688 bestaat de kapel uit twee beuken.

De Hofkapel is in 1879 grotendeels ontmanteld, maar geenszins tot de grond toe afgebroken. Van de bewaard gebleven delen spreekt de gotisch vormgegeven kapconstructie het meest tot de verbeelding.

Grote Zaal en de De Lairessezaal

De Grote Zaal (Ridderzaal), gebruikt door de Staten-Generaal tijdens het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk, werd in 1676 verbouwd en van een nieuwe schouw voorzien. Het interieur werd verrijkt door de toevoeging van wandkleden, pilasters, deuren en nieuw glas.

Het Hof van Holland gebruikte nog steeds de achterliggende zalen. Aan het eind van de zeventiende eeuw (1688) liet het Hof van Holland de raadzaal (de De Lairessezaal) vernieuwen. Gerard de Lairesse voorzag de raadzaal van een imposant interieur.

Zuidoosthoek

De Hoge Raad, het hoogste gerechtshof van Holland, Zeeland en West-Friesland, had vanaf het eind van de zestiende eeuw al een zittingzaal in de voormalige Pijnkamer van het Hof van Holland, aan de zuidzijde van het Binnenhof. Ten noorden en westen van de Hoge Raad ontstonden nieuwe gebouwen die lange tijd het gezicht van de zuidoosthoek van het Binnenhof bepaalden: een wapenhuis, een houthuis en een hoofdwachter met muur in het noorden als afsluiting. Ten westen van de Hoge Raad stonden notariskantoorjes en het washuis van de stadhouder.

Ten behoeve van de Hoge Raad werd in 1645 de bebouwing in de zuidoosthoek van het Binnenhof ingrijpend gewijzigd. Onder leiding van Pieter Noorwits werden de gebouwen, grenzend aan de hoek van de grachten in het oosten en zuiden, samengevoegd en voorzien van

Afb. 36. De zuidoosthoek van het Binnenhof met het keukencomplex en de Poort van Oostervant goed zichtbaar. Het Torentje in de noordoosthoek staat nog vrij van bebouwing, 1598

Afb. 37. De hoofdwacht met erachter een deel van het houthuis. Hierachter lag de Hoge Raad. Uiterst links een deel van de Grenadierspoort, 1900

Afb. 38. De Grafelijke Zalen (rechts) met boven de vensters van de De Lairressezaal en de Poort van Oostervant (links), 1870

Afb. 39. In het midden het smalle Goudsmidskeurhuis. Uiterst links hiervan de oude bebouwing van de Hoge Raad en het restant waar ooit de Poort van Willem van Oostervant op aansloot. Tegenwoordig maakt de gevel van het Goudsmidskeurhuis onderdeel uit van gebouw B-C van de Tweede Kamer dat op deze locatie staat, 1906

een nieuwe gevel. Dit geheel werd afgesloten met een muur met poort tussen de noordzijde van de Grafelijke Zalen en de Grenadierspoort. Deze muur was tot het midden van de negentiende eeuw een afsluitend en beeldbepalend element voor de route vanaf het Plein over het Binnenhof.

Goudsmidskeurhuis

Van een van de kleinste gebouwen aan de zuidzijde van het Binnenhof, het Goudsmidskeurhuis, bestaat nu alleen nog de gevel. De vormgeving ervan vertoonde overeenkomst met de gevels van de Hoge Raad. Het keurhuis werd naar ontwerp van Pieter Noorwits gebouwd in 1648, het jaar waarin de Nederlandse Opstand eindigde.

Buiten de Hofgracht

De bebouwing aan de zuidwestzijde van het Binnenhof bestond lange tijd uit een mengeling van woonhuisjes met tuinen en kleine overheidsgebouwen. In de zeventiende eeuw raakte dit gebied steeds meer volgebouwd en week men voor nieuwbouw uit naar het gebied aan de andere zijde van de Hofgracht. Al aan het begin van de zeventiende eeuw verrezen hier huizen die bij het Binnenhof hoorden. In 1623 werd in opdracht van prins Maurits een ommuurde tuin met bijbehorend paviljoen aangelegd ten westen van het huidige Binnenhof 1 (aan het Buitenhof). Dit paviljoen werd door stadhouder Willem III in 1677 – 1678 omgebouwd tot woongebouw voor zijn vertrouweling Arnold Joost van Keppel. Van Keppel werd door Willem III in 1697 in de adelstand verheven tot graaf van Albemarle. Het gebouw werd voorzien van twee hoekpaviljoentjes. De ommuurde tuin lag daartussen. Het geheel werd aangeduid als hof van Albemarle. Tegelijkertijd werd ook het Stadhouderskwartier vergroot, dat zich daardoor uitstrekte tot tegen het paviljoen.

Noordoostzijde: domein Raad van State

De gebouwen ten oosten van de Hofkapel werden ook in de zeventiende eeuw voor een groot deel gebruikt door de Raad van State. Het Torentje fungeerde hierbij als dienstwoning voor de kamerbewaarder.

De bebouwing ter plaatse van het huidige Ministerie van Algemene Zaken bestond in die tijd zowel uit gebouwen langs de Hofvijver als langs de weg van Grenadierspoort naar de Middenpoort. Tussen die beide stroken bebouwing liep een smalle steeg, die de Hel werd genoemd. In het verlengde van de Hel lagen twee smalle bruggen die het Binnenhof en het akkerland met elkaar verbonden. De bruggen en een bolwerk maakten in 1633 plaats voor het Mauritshuis (1633 – 1644). Dit stadspaleis lag direct buiten de poort en werd gebouwd voor de achterneef van Frederik Hendrik, Johan Maurits van Nassau-Siegen (de gouverneur van Brazilië). Zijn privésecretaris, Constantijn Huygens, kreeg een ander stuk grond (op de hoek van de Lange Poten en het Plein), waar hij het Huygenshuis liet bouwen.

Afb. 40. Goudsmidskeurhuis en de daarnaast gelegen woning met trapgevel die in 1970 gesloopt is, 1969

Afb. 41. Zicht vanaf de Grenadierspoort richting Middenpoort (van oost naar west). Links de hoofdwacht, erachter de poort naar het gebouw van de Hoge Raad, daarachter de muur die het complex afsloot tegen het Rolgebouw, 1834

Afb. 42. Zicht naar de Grenadierspoort richting het oosten, met rechts de hoofdwacht, daarnaast de poort naar het gebouw van de Hoge Raad, daarnaast de muur die het terrein afsloot en grensde aan het Rolgebouw, 1840

Afb. 43. Noordzijde van het Binnenhof aan de Hofvijver, 1752

Afb. 44. Huygenshuis op Plein (links) en Reigersbos met daarachter het Binnenhof (rechts), 1637

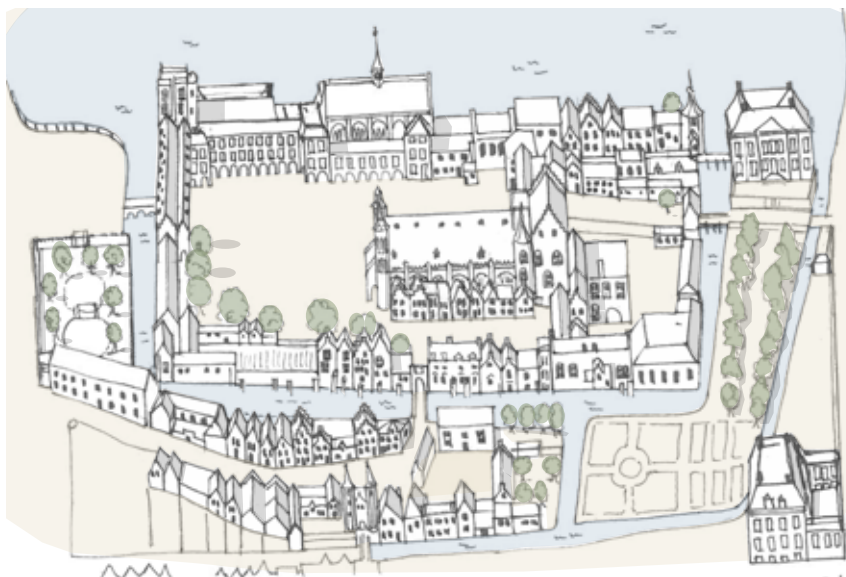
De in 1634 gebouwde Grenadierspoort staat er tot op de dag van vandaag. De nieuwe ophaalbrug die het Binnenhof verbond met het nieuwe Plein is allang verdwenen, maar de katrollen van de hijskettingen ervan zijn nog steeds te zien.

In het verlengde van de Grenadierspoort stond de eerder gebouwde Middenpoort. Deze poort verbond de Grafelijke Zalen met de bebouwing van de Raad van State, die ook in de achttiende eeuw bleef gehuisvest in de noordoosthoek van het Binnenhof. Voor de gestaag groeiende raad werden nieuwe panden gebouwd en de bebouwing verdichtte zich. Twee gebouwen van de Raad van State, grenzend aan het Torentje, kregen daarbij een nieuwe gevel, die werd ontworpen door J. Bloteling.

Bouwstijl

Uit de eerste helft van de achttiende eeuw zijn geen grote bouwactiviteiten bekend. Dit houdt ongetwijfeld mede verband met het Tweede Stadhouderloze Tijdperk, dat van 1702 tot 1742 duurde. De Staten van Holland en van Zeeland hadden het stadhouderschap erfelijk verklaard. Aangezien Willem III geen nakomelingen had, voelde men zich vrij om van de benoeming van een opvolger af te zien.

Na het Tweede Stadhouderloze Tijdperk werd prins Willem IV van Oranje in 1747 benoemd tot erfstadhouder van de Republiek. De vader van Willem IV (Johan Willem Friso van Nassau-Dietz) kreeg de titel Prins van Oranje van zijn achterneef Willem III. In opdracht van Willem IV werden enkele kleine wijzigingen in het exterieur en interieur van het Stadhoudelijk Kwartier doorgevoerd. Grootse bouwplannen, onder andere van Pieter de Swart, kwamen – wellicht door het overlijden van Willem IV op veertigjarige leeftijd – nooit tot uitvoering.

Afb. 45. Vermeedelijke situatie van het Binnenhof circa 1700

Oude namen en bewoners I

Het Binnenhof kent een lange geschiedenis. Dat blijkt onder andere uit de talloze 'versteende' namen van onderdelen ervan. Vrijwel niemand legt tegenwoordig nog het verband tussen de straatnamen Korte en Lange Poten en de aanplant van bomen. Namen raakten soms ook in onbruik. De keukenpoort wordt tegenwoordig Hofpoort genoemd, de Grote Zaal (later ook Loterijzaal) tegenwoordig meestal Ridderzaal. De Grenadierspoort noemt men ook wel Mauritspoort (omdat de poort nabij het Mauritshuis staat, terwijl de Mauritsstoren aan het Buitenhof staat naast de Stadhouderspoort). Het Rolgebouw dankt zijn naam aan de Rolzaal, die op zijn beurt zijn naam dankt aan de rol waarop de rechtszaken werden opgenomen, rechtszaken die in deze ruimte lange tijd plaatsvonden.

Een lastige naam is 'Stadhoudelijk Kwartier'. Oorspronkelijk lag het Stadhoudelijk Kwartier, het woonpaleis van de stadhouder, ten westen van de Hofkapel langs de Hofvijver. Die gebouwen werden later geheel in beslag genomen door de Staten van Holland. Moet dat deel dan nu als de gebouwen van de Staten-Provinciaal van Holland worden genoemd? Inmiddels zijn ze in gebruik bij de Eerste Kamer der Staten-Generaal, die zijn intrede deed als medegebruiker (gast) van de provincie Holland. De naam Stadhoudelijk Kwartier wordt in engere zin tegenwoordig vooral gebruikt voor het bouwdeel tussen het Binnenhof en het Buitenhof. De uitbreiding die onder stadhouder Willem V werd gerealiseerd, wordt ter onderscheid dan het Nieuw Stadhoudelijk Kwartier genoemd.

Afb. 46. Zicht op het Stadhoudelijk Kwartier vanaf het Buitenhof met rechts het Hof van Albemarle en daarvoor de ommuurde tuin, 1729

Afb. 47. Zicht op het Stadhoudelijk Kwartier vanaf de Ridderzaal met de kenmerkende galerijen op alle verdiepingen. Hierachter rijst de Mauritstoren omhoog en de kap van het vergadergebouw van de Staten van Holland en West-Friesland. Uiterst links, naast de bomen, de bebouwing van het Hof van Albemarle, 1750

Afb. 48. Zicht op de Grafelijke Zalen (Ridderzaal) met rechts hiervan, achter de bomen, de Landsdrukkerij en het Stadhoudelijk Koffiehuis, 1750

Afb. 49. Gevel van het Nieuw Stadhoudelijk Kwartier gebouwd eind 18de eeuw voor Willem V. Uiterst links de Landsdrukkerij, uiterst rechts het oude Stadhoudelijk Kwartier, 1835

Landsdrukkerij en Comptoir-Generaal

In 1765 besloten de Gecommitteerde Raden om direct ten oosten van het Stadhouders Koffiehuis panden samen te voegen en te verbouwen voor de Landsdrukkerij. Het oude gebouw van de Landsdrukkerij verkeerde na een brand in slechte staat. Het huis tussen de nieuwe Landsdrukkerij en de Hofpoort werd het nieuwe huis van Landsdrukker Scheltus.

De bouw van de nieuwe Landsdrukkerij, die met de achtergevel grensde aan de binnengracht, was de eerste stap van de vernieuwing van een groot deel van de zuidelijke bebouwing aan het Binnenhof.

In 1778 verrees direct ten oosten van de Hofpoort een nieuw Comptoir-Generaal: een geldkantoor voor de Thesaurie en de Algemene Rekenkamer van Holland. Ook dit gebouw, waarschijnlijk naar ontwerp van Govert van der Linden, controleur der Landsgebouwen, grensde met zijn achterzijde aan de gracht. De verplaatsing van deze instellingen was nodig omdat het oude gebouw moest wijken voor het Nieuw Stadhouders Kwartier.

Het Comptoir-Generaal behoort tot de eerste Nederlandse gebouwen die zijn ontworpen als kantoor. Het gebouw werd vaak 'Geldkantoor' genoemd vanwege de organisaties die erin gehuisvest waren. De strenge laat classicistische stijl van de voorgevel geeft het gebouw een voornaam karakter.

Na alle modernisering en nieuwbouw aan de zuidzijde van het Binnenhof paste men in 1778 ook een belangrijke zichtlijn aan. De woning van de Landsdrukker werd gedeeltelijk gesloopt om het zicht langs de Ridderzaal richting Hofpoort te verbeteren. Een deel werd herbouwd. Het ontwerp voor dit kenmerkende lage halfronde gebouw achter de Hofpomp was afgestemd op het nieuwe Comptoir-Generaal.

Afb. 50. Het kabinet van Willem V in Pompeiaanse stijl, 1879

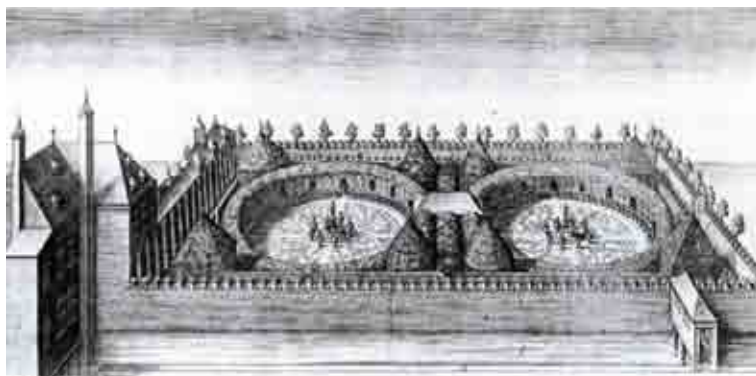

Afb. 51. De Balzaal van Willem V, 1879

Afb. 52. Vermoedelijke situatie van het Binnenhof circa 1750

Afb. 53. Ommuurde tuin Buitenhof, onderdeel van het Hof van Albemarle, 1623

Afb. 54. Plattegrond van het Nieuw Stadhoudelijk Kwartier eind 18de eeuw.

1. Nieuw Stadhoudelijk Kwartier
2. Landsdrukkerij
3. Hofpoort
4. Comptoir-Generaal
5. Hof van Albemarle
6. Stadhoudelijk Kwartier
7. Grafelijke Zalen

Afb. 55. Zicht vanaf de Ridderzaal op het aangepaste Hofpoortgebouw met de Hofpomp ervoor. Op de achtergrond de poort, 1879

Afb. 56. Het Comptoir-Generaal met rechts hiervan het Hofpoortgebouw en de Hofpomp, circa 1950

Oude namen en bewoners II

Nieuw Stadhoudelijk Kwartier: Balzaal, Rooksalon en kabinet

Zoon en opvolger van Willem IV, Willem V, was bij het overlijden van zijn vader pas drie jaar oud. Hij zou, tot zijn vlucht naar Engeland in 1795, de laatste stadhouder van de Republiek zijn. Samen met de Staten van Holland liet hij in de tweede helft van de achttiende eeuw veel op het Binnenhof bouwen en verbouwen. Zijn grootste ingreep was de bouw van een nieuw deel van het Stadhoudelijk Kwartier, dat tussen 1777 en 1795 naar ontwerp van onder andere Govert van der Linden en architect Friedrich Ludwig Gunckel tot stand kwam. Het nieuwe deel sloot aan op de al bestaande bebouwing van het Stadhoudelijk Kwartier tussen het Binnenhof en het Hof van Albemarle. Het besloeg vrijwel het gehele gebied tussen dat hof en de nieuwe Landsdrukkerij en bestond behalve uit nieuwbouw tussen het Binnenhof en de gracht ook uit verbouwde panden langs de Hofcingel. Zowel de oude Landsdrukkerij als het Koffiehuis moest ervoor wijken.

De uitbreiding bevatte op de eerste verdieping de belangrijkste ontvangstvertrekken van Willem V, zoals de Balzaal (later vergaderzaal Tweede Kamer), een salon (later de Rooksalon) en het kabinet van Willem V (later ministerskamer). Een eerste antichambre (nu de Koffiekamer) gaf toegang tot de salon, een tweede (nu de Schrijfkamer) leidde naar de privévertrekken in het oude deel. Het interieur werd uitzonderlijk rijk gedecoreerd. De Balzaal kreeg een imposante afwerking in gemarmerd stucwerk. Het kabinet werd vormgegeven in Pompeïaanse stijl.

Tegenwoordig vormt het Nieuw Stadhoudelijk Kwartier een belangrijk onderdeel van het huidige Tweede Kamercomplex en zijn de monumentale gebouwen met elkaar en met de nieuwbouw uit de twintigste eeuw verbonden.

Franse tijd (1795 – 1813)

Aan het einde van de achttiende eeuw werd in de westerse wereld de roep om staatsrechtelijke hervormingen steeds luider. In 1775 brak de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog uit en in 1789 werd in Parijs de Bastille bestormd. Met dat laatste begon de Franse Revolutie. Die revolutie sloeg ook over op Nederland en in 1795 moest stadhouder Willem V, die naar Engeland vluchtte, plaatsmaken voor een nieuw landsbestuur. De omwenteling had nauwelijks invloed op de gebouwen op en rond het Binnenhof. De nieuwe instellingen maakten gebruik van reeds bestaande ruimten, die hooguit iets werden aangepast. Van noemenswaardige veranderingen was pas sprake nadat koning Lodewijk Napoleon, in 1806, de troon van het Koninkrijk Holland aanvaardde.

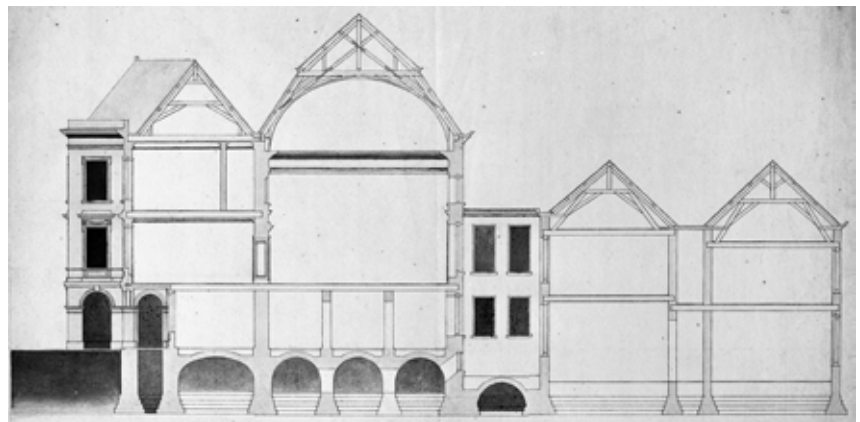
Balzaal wordt troonzaal

De meest voor de hand liggende plek voor de hoofdresidentie van de nieuwe koning was het Stadhoudelijk Kwartier op het Binnenhof. Dat Lodewijk Napoleon het nieuwste deel van het Stadhoudelijk Kwartier

Naast het Nieuw Stadhoudelijke Kwartier staat de Landsdrukkerij. Dat was vroeger ook daadwerkelijk een drukkerij, waar officiële stukken van 'het land' (het gewest en de provincie Holland) werden gedrukt. Iets meer ten oosten staat het Comptoir-Generaal, welke naam in hedendaags Nederlands niet meer dan 'algemeen kantoor' betekent. Het werd ook wel Geldkantoor genoemd, omdat de werkzaamheden in het gebouw vooral betrekking hadden op de financiën van het gewest Holland.

Het Goudsmidskeurhuis is een vreemde eend in de bijt; althans tegenwoordig. Het was een gebouw van het Haagse gilde van goud- en zilversmeden en dus geen Hollands bestuursgebouw. Voorheen stonden er wel meer particuliere gebouwen op het Binnenhof, maar het zijn er nooit veel geweest. Wel woonden er eeuwenlang vrij veel mensen: niet alleen portiers, kamerbewaarders en ander personeel, maar ook weduwen en nazaten daarvan. De kamerbewaarder van de Eerste Kamer, Ton van Bokhoven, en zijn vrouw waren de laatste bewoners. In 2008 verlieten ze het Binnenhof.

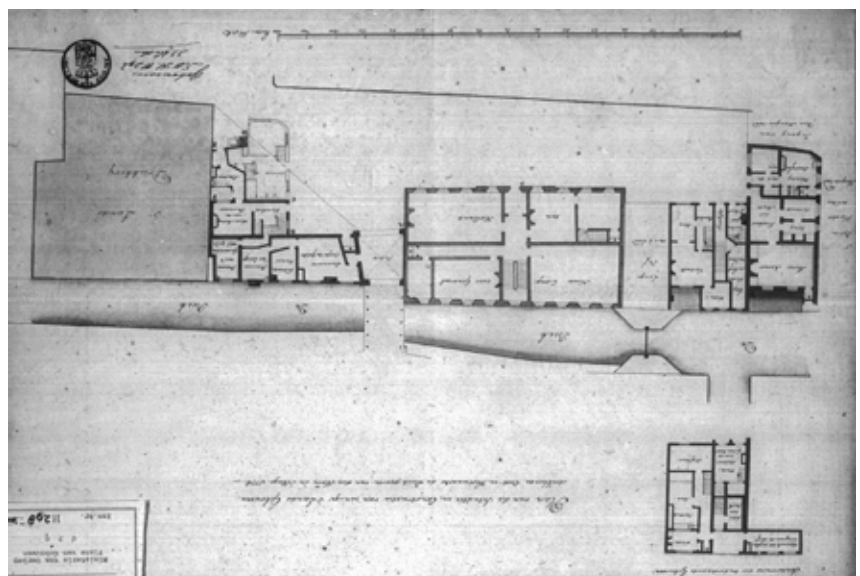
Afb. 57. Doorsnede van het Nieuw Stadhoudelijk Kwartier. Links de salon en de Balzaal, midden de bebouwing over de gracht. De voormalige Balzaal van Willem V werd in de Franse tijd gebruikt voor de Nationale Vergadering, 1777-1792

Afb. 58. De vergaderzaal van de Tweede Kamer in de voormalige Balzaal van Willem V en de voormalige vergaderzaal tijdens de Franse Tijd, 1890

Afb. 59. Plattegrond zuidwesthoek gebouwen B-C, 1765

koos als plaats voor zijn ontvangstvertrekken ligt eveneens voor de hand. De zaal was modern, groots en indrukwekkend. De Franse architect Jean-Thomas Thibault werd naar Nederland gehaald om het Binnenhof aan te passen aan de Franse hofetiquette. De Balzaal was, ten behoeve van de Nationale Vergadering, enigszins aangepast. Met enkele kleine ingrepen liet deze zich inrichten tot troonzaal. De zaal kreeg een nieuwe, plechtstatige entree. Om bij een audiëntie het binnentreden over de hoofdas van de zaal mogelijk te maken, werd in het midden van de westelijke kopwand, ten koste van een schouw, een centrale entree met een dubbele deur gemaakt. Aan de hoofdtrap werd vanaf het bordes een trapvleugel toegevoegd, die recht op deze entree uitkwam. Sindsdien kan men kiezen tussen de 'stadhouderlijke route' naar de Balzaal (via de eerste antichambre en de salon) en de 'koninklijke route' via de trap rechtsreeks naar de entree in de as van de zaal.

Adrianus Noorderdorp kreeg de opdracht om de Ridderzaal te restaureren en ook elders in het Stadhouderskwartier liet de koning, doorgaans ondergeschikte, wijzigingen doorvoeren om het complex aan de hofetiquette aan te passen.

Lang resideerde de koning niet in Den Haag. In 1807 verhuisde Lodewijk Napoleon eerst naar Utrecht en vervolgens naar Amsterdam. Het staatsapparaat volgde de vorst en het grootste deel van de gebouwen op en rond het Binnenhof verloor zijn bestemming. Een groot aantal ruimten werd ontmanteld: afwerkingen, schouwen, schilderijen, meubels en stofferingen werden uitgenomen, deels verkocht, deels elders hergebruikt en deels opgeslagen. Het ging zelfs zo ver, dat het dure spiegelglas uit de ramen werd gehaald en door veel goedkoper cilinderglas werd vervangen.

In de leeggekomen gebouwen kwamen andere gebruikers. Het Binnenhof kreeg een voornamelijk militaire bestemming als kazerne, hospitaal en school.

Een deel van de uitmonstering is later teruggeplaatst in het Binnenhof, helaas lang niet altijd compleet. Een ander deel is elders verwerkt. Daarnaast zijn delen opgeslagen op zolders of in museumdepots. Zo bevinden zich op de zolders van de Grafelijke Zalen en in het depot van het Rijksmuseum diverse bouwfragmenten, sculpturen, wandtapijten, beschilderde houten delen en zelfs complete hoogwaardig beschilderde zeventiende-eeuwse plafonds die afkomstig zijn uit gebouwen op en rond het Binnenhof.

Koninkrijk der Nederlanden (1813 – heden)

In 1813 trokken de in de Noordelijke Nederlanden gelegeerde Franse troepen zich terug. Prins Willem Frederik, de enige nog levende zoon van stadhouder Willem V, werd op 1 december 1813 tot soeverein vorst van de Verenigde Nederlanden uitgeroepen. Hoewel het gehele staatsapparaat in Amsterdam was gehuisvest, koos hij Den Haag als residentie en regeringscentrum. Hij liet het Oude Hof aan het

Vorstelijke allure

De vorstelijke allure die Willem V zich aanmat, kwam tot uitdrukking in de route die zijn gasten volgden. Vanuit de koets trad men het nieuwste deel van het Stadhouderskwartier binnen via de hoofdingang in het rechter risaliet, om in het voorhuis opgevangen te worden door een lakei. Nadat de overjassen waren afgegeven, beklommen de gasten de trap, die leidde tot de eerste antichambre (de Koffiekamer). Daar wachtten ze, tot ze in de chambre (salon, de huidige Rookzaal) werden ontvangen. Een intieme gast beleefde soms het genoegen om meegevoerd te worden naar het kabinet. Meer publieke aangelegenheden werden voortgezet in de aangrenzende Balzaal, die vanuit de salon werd betreden. Die zaal, die toen door haar aankleding imposanter was dan nu, vormde het sublieme hoofdmoment van de architectuur.

Afb. 60. Kadastrale minuutkaart met daarop het Nieuw Stadhoudelijk Kwartier/ Tweede Kamercomplex in het midden, het Hof van Albemarle links, 1830

Afb. 61. Het Binnenhof vanuit het westen in vogelvlucht. Op de voorgrond het oude Stadhoudelijk Kwartier, rechts het Nieuw Stadhoudelijk Kwartier, centraal de Grafelijke Zalen, 1879

Noordeinde tot zijn winterpaleis inrichten. Dat betekende dat het gehele Binnenhof beschikbaar kwam voor het apparaat van de landsregering en van de provincie Holland.

Stadhouderlijk Kwartier: onderkomen Staten-Generaal

Vanaf 1814 ging het Stadhouderlijk Kwartier nieuwe gebruikers huisvesten. De Staten-Generaal trokken in het nieuw Stadhouderlijk Kwartier en gingen in de Balzaal vergaderen. De Raad van State keerde niet terug naar zijn oude plek, maar nam het aangrenzende deel van het Stadhouderlijk Kwartier in gebruik.

In 1815 werd het Soeverein Vorstendom der Verenigde Nederlanden uitgebreid met de vroegere Oostenrijkse Nederlanden (België), die Willem I na de Slag bij Waterloo al bezet had gehouden. Hij promoveerde zichzelf tot koning en zijn rijk bijgevolg tot het Koninkrijk der Nederlanden. Op aandringen van vertegenwoordigers uit de nieuwe zuidelijke provincies werden de Staten-Generaal, die afwisselend in Den Haag en Brussel zouden vergaderen, gesplitst in een Eerste en een Tweede Kamer. Dit noodzaakte tot het zoeken van een gepast onderkomen voor beide kamers.

In Den Haag vergaderde de Eerste Kamer na haar oprichting eerst korte tijd in de Rooksalon. Daarna werd de Eerste Kamer medegebruiker van de vergaderzaal van de Provinciale Staten van Holland. De Tweede Kamer bleef achter in het nieuwste deel van het Stadhouderlijk Kwartier. De nodige aanpassingen in het Stadhouderlijk Kwartier vonden plaats onder leiding van architect Barthold Ziesenis.

Landsdrukkerij

De Landsdrukkerij (Binnenhof 2A) raakte na verloop van tijd buiten gebruik. Een deel van het gebouw voegde men in het midden van de negentiende eeuw toe aan de behuizing van de Tweede Kamer. Doorbraken verbonden de voormalige Landsdrukkerij met het al bestaande onderkomen van de Tweede Kamer en gaven toegang tot het balkon in de vergaderzaal. Andere delen van de voormalige Landsdrukkerij gingen dienst doen als Rijkstelegraafkantoor, magazijnruimte van Financiën en zegelkantoor, om vervolgens ruimte te bieden aan stenografen, een binderij en een bibliotheek verbonden aan de Tweede Kamer. Op het gebied van constructie, indeling en afwerking werd het gebouw rond 1886 ingrijpend verbouwd. Zelfs de gevel kreeg een nieuwe indeling, waarbij de entree aan het Binnenhof uit het midden werd geplaatst.

Grootse plannen

Tot 1858 werd de Landsgebouwendienst geleid door een adjunct, Johannes Craner. Toen het ruimtegebrek op het Binnenhof steeds ernstiger werd en Craner de problemen in de oude, inefficiënte gebouwen op en rond het Binnenhof niet wist op te lossen, werd besloten een hoofd van Landsgebouwen te benoemen. In 1858 werd architect-ingenieur Willem Nicolaas Rose Rijksbouwmeester. Rose had als luitenant der genie en later als stadsbouwmeester van Rotterdam al

Afb. 62. Het gesloopte appartement van Mary Stuart gezien vanaf de Hofvijver. Dit maakte plaats voor de nieuwbouw van de Eerste Kamer door Nieuwenhuis. Op de achtergrond de Hofkapel die ook grotendeels gesloopt werd, 1880

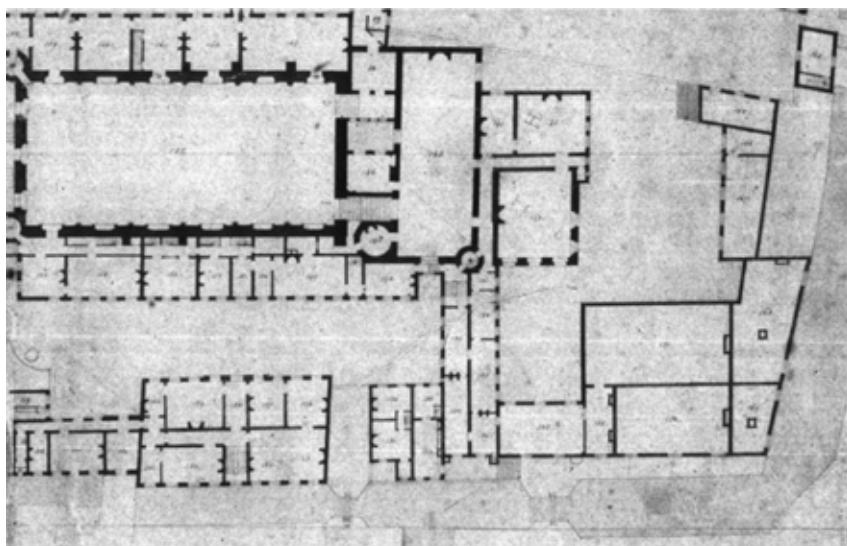
Afb. 63. Bebouwing voor de Grafelijke Zalen met achter in beeld de Poort van Oostervant. De Grafelijke Zalen liggen links achter de huizen verscholen, geheel ingebouwd, 1870

Afb. 64. Zuidgevel van het Grafelijke Zalen complex, bouwdeel De Lairessezaal met links de Poort van Oostervant. Het Hof van Holland heeft lange tijd dit complex gebruikt voor rechtspraak, 1901

Afb. 65. Plattegrond van de verbinding van de Grafelijke Zalen met omliggende bebouwing via de Poort van Oostervant, 1850

een grote naam als bouwkundige en architect verworven. Rose maakte verschillende grootse plannen voor de vernieuwing van het Binnenhof, waarvan uiteindelijk maar een klein deel tot uitvoering kwam.

Mauritshuis en Huygenshuis

Tot 1819 was de Koninklijke Bibliotheek gevestigd in het Mauritshuis, dat daartoe door de Staat werd gehuurd. In 1820 kocht de Staat het Mauritshuis aan, om het in gebruik te laten nemen door het Koninklijk Kabinet van Schilderijen en het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden. De muur en de gebouwtjes op de bassecour (het voorplein) werden gesloopt. Kort daarna, in hetzelfde jaar, volgde de aankoop van de tuinen van het Mauritshuis en van het Huygenshuis. Negen jaar later, in 1829, werd ook het Huygenshuis zelf verworven. Daarmee kwamen uiteindelijk alle gebouwen en terreinen tussen het Plein en het Binnenhof in handen van het Rijk.

Ministerie van Koloniën

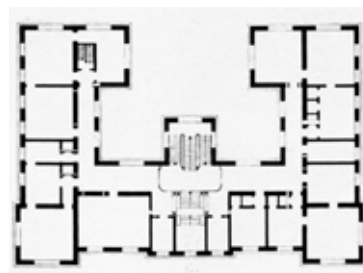
Rose ontwikkelde op de strook tussen het Binnenhof en het Plein een plan voor twee ministeriegebouwen van Koloniën en Justitie en een gebouw voor de Hoge Raad. Koloniën was een belangrijk ministerie. Het stond garant voor een groeiende bron van inkomsten uit overzeese gebiedsdelen. Het Ministerie van Koloniën kreeg een sobere gevel in de stijl van de Duitse architect en Pruisisch Rijksbouwmeester Karl Friedrich Schinkel, met wie Rose waarschijnlijk verwant was. De plattegrond van het gebouw kreeg de vorm van een 'E'. Hierdoor ontstonden aan de achterzijde buitenruimten, waar de gangen op uitkeken. De trappenhuisen werden tegen deze achterzijde gebouwd. Het gebouw werd voorzien van moderne technische installaties.

In 1883 werd het gebouw uitgebreid. Vermoedelijk was Rijksbouwmeester Peters hiervoor verantwoordelijk. De plattegrond werd aan de achterzijde gesloten, waardoor de buitenruimten binnenplaatsen werden. Tien jaar later volgde een tweede uitbreiding, dit keer waarschijnlijk naar ontwerp van Rijksbouwmeester Henry Teeuwisse. Zo kreeg het gebouw zijn huidige grondvorm.

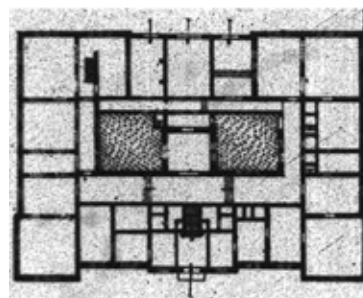
Voor de bouw van het Ministerie van Justitie kon toentertijd geen geld worden vrijgemaakt. Het had volgens de plannen van Rose een pedant van Koloniën moeten worden.

Grafelijke Zalen

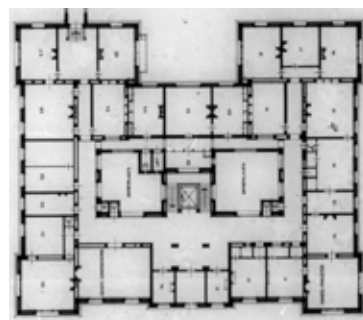
Met de aanstelling van Rose als Rijksbouwmeester werd een eerste poging gedaan om het Binnenhofcomplex grondig te moderniseren. Rose begon, opmerkelijk voor die tijd, met een grondig onderzoek van de Ridderzaal. Hij kwam daarbij, zo blijkt achteraf, tot een verkeerde conclusie. Hij kon niet geloven dat de enorme kap van de zaal, die in die bouwtijd ook ongekend was, authentiek was en voorzag de zaal in 1861 van een moderne driebeukige flamboyant-gotische gietijzeren kapconstructie. De zaal moest een pantheon voor de Nederlandse geschiedenis worden, maar kreeg een voorlopige bestemming als archiefruimte.

Afb. 66. Plattegrond Ministerie van Koloniën in 1858

Afb. 67. Plattegrond eerste uitbreiding Ministerie van Koloniën in 1883

Afb. 68. Plattegrond tweede uitbreiding Ministerie van Koloniën in 1893

Afb. 69. Ministerie van Koloniën. Interieur eerste verdieping voormalige vide, 1969

Afb. 70. Noordgevel voor de verbouwing van het Ministerie van Waterstaat, 1879

Afb. 71. Noordgevel na verbouwing tot Ministerie van Waterstaat (midden), rechts de nieuwbouw van Nieuwenhuis voor de Eerste Kamer, 1880

Afb. 72. Ontwerp Rose, aanzicht vanaf Plein. Rechts het Ministerie van Koloniën, in het midden de Hoge Raad en links het Ministerie van Justitie, 1858

Pierre Cuypers, die was aangesteld als de Rijksbouwmeester voor de Museumgebouwen, kreeg in 1880 de opdracht om de voorgevel van de Ridderzaal te restaureren. Die gevel werd in historiserende stijl aangepast en de torens kregen hun huidige gedaante. Ook ontwierp Cuypers het entreeportaal, dat werd voorzien van een ver uitwaaiierende trap (die later is gecorrigeerd). Tot de meest ingrijpende restauratie werd pas aan het einde van de negentiende eeuw besloten. Rijksbouwmeester Knuttel kreeg de opdracht om het gehele complex te restaureren. Op uitdrukkelijk verzoek van Peters werd daartoe een adviescommissie voor de minister geformeerd. Op 12 september 1896 werd die commissie geïnstalleerd. Behalve uit Knuttel, die werd aangewezen als secretaris, en Peters bestond deze uit de externe architecten Constantijn Muysken (voorzitter) en Ferdinand Nieuwenhuis. Op 19 november 1897 werd Cuypers alsnog als vijfde commissielid toegevoegd.

Afb. 73. Gietijzeren kap in de Ridderzaal, 1860

De nog bestaande aanbouwen tegen de Grafelijke Zalen werden gesloopt. Aan de hand van literatuur, documentatie en vooral van bouwsporen werd het complex vervolgens teruggebracht in de vermoede middeleeuwse staat. De nauwgezetheid waarmee dat gebeurde, was ongekend, hoewel daar 'met de kennis van nu' uiteraard wel enkele opmerkingen en vragen bij zijn te plaatsen. De immense eikenhouten kap, die Rose gelukkig opmerkelijk goed had laten documenteren, werd gereconstrueerd. Het roosvenster boven de ingang en kruiskozijnen met glas in lood (door Noordendorp nog abusievelijk vervangen door spitsboogvensters) werden teruggebracht.

Afb. 74. Noordzijde van de Grafelijke Zalen voor de restauratie, 1895

Hoge Raad

Rond 1860 verhuisde de Hoge Raad van zijn oude plek in de zuidoosthoek van het Binnenhof naar een nieuw, door Rose ontworpen, onderkomen aan het Plein. Hierdoor kwam een groot deel van de oude bebouwing op het Binnenhof vrij en vonden verschillende ministeries hier een tijdelijke huisvesting. In afwachting van de nieuwbouw werd de binnengracht gedempt en werden het wapenhuis, de muur en poort ten noorden van de voormalige Hoge Raad en een pand met een zeventiende-eeuwse gevel gesloopt. De lege kavel tussen het Comptoir-Generaal en het Goudsmidskeurhuis werd in 1890 opgevuld met een woning en werkplaats voor de Dienst Landsgebouwen. In lijn met andere nieuwbouw uit die tijd kreeg het gebouw een trapgevel.

Afb. 75. Noordzijde van de Grafelijke Zalen na de restauratie, rond 1906

Ministerie van Justitie

Op de hoek van het Plein en de Lange Poten stond het Huygenshuis (het huis van Constantijn Huygens), dat tegelijk met het Mauritshuis werd gebouwd. Daarnaast stond aan de Lange Poten het Hotel van Brunswijk, waarin het Ministerie van Justitie was gehuisvest. Het Huygenshuis werd gebruikt door het Ministerie van Koloniën en fungeerde vanaf 1862 ook als dependance van Justitie. Het Huygenshuis en het Hotel van Brunswijk werden in 1876 gesloopt. Waardevolle interieuronderdelen werden voor een deel verkocht, voor een deel opgenomen in collecties van musea en voor een deel bewaard om in het nieuw te bouwen Ministerie van Justitie hergebruikt te worden.

Afb. 76. Perspectiefontwerptekening departement van Justitie naar ontwerp van Rijksbouwmeester Peters, 1876

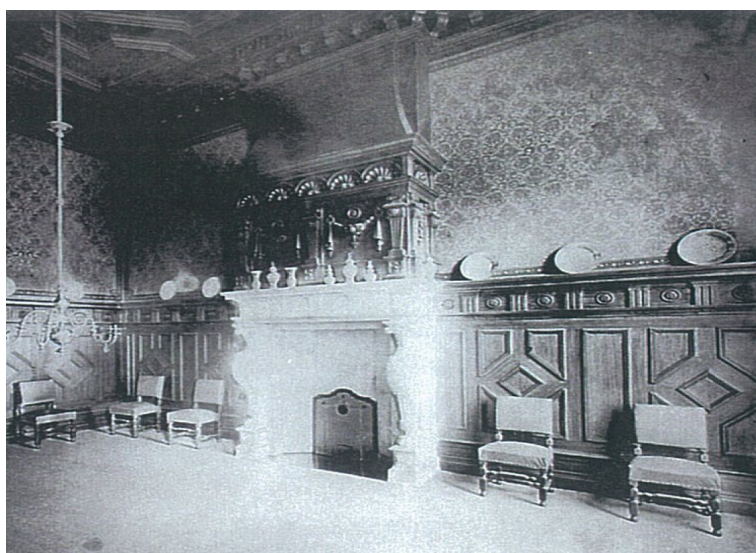
Afb. 77. Het Ministerie van Justitie met rechts het gebouw van de Hoge Raad, gezien vanaf Plein, 1960

Afb. 78. Interieur bibliotheek Justitie, 2013

Afb. 79. Interieur van de commissiekamer van de Eerste Kamer in de nieuwbouw-vleugel van Nieuwenhuis, 1900

Rose had voor deze locatie een ontwerp voor nieuwbouw gemaakt, maar zijn Ministerie van Justitie werd niet uitgevoerd. Nadat ook een later ontwerp van een extern architect naar de prullenbak was verwezen, kreeg Cornelis Peters de opdracht om het nieuwe departementsgebouw van Justitie te ontwerpen. Victor de Stuers had een belangrijke hand in deze gang van zaken.

Peters ontwierp een gebouw in 'oud-Hollandse stijl'. Deze vormgeving was gebaseerd op de vroege renaissance die in de Noordelijke Nederlanden in het tweede kwart van de zestiende eeuw opgeld deed. Vooral het Maarten van Rossumhuis in Zaltbommel (1535) werd als het ultieme voorbeeld gezien. De zakelijke en sobere bouwstijl, waaraan de handwerksman met ambachtelijkheid, zonder nodeloos te versieren, accenten had gevoegd, werd vooral door De Stuers en zijn medestanders gezien en gepropageerd als de aangewezen stijl voor overheidsgebouwen.

De werkkamers en gangen in het nieuwe ministeriegebouw waren georganiseerd rondom twee binnenplaatsen. De eerste en tweede verdieping van het gebouw aan de Pleinzijde waren bestemd voor de belangrijkste functies: de kamer van de minister, een vergaderzaal voor de ministerraad en de kamer van de secretaris-generaal. De trappenhuisen vormden door hun uitmonstering de hoogtepunten van de ontsluitingsstructuur. De bibliotheek is echter onbetwist de meest bijzondere ruimte in het gebouw. Die is tussen de twee binnenplaatsen gesitueerd en heeft een hoogte van twee verdiepingen. Het daglicht bereikt de ruimte door een gewelfde hemel met glas in lood. De gaanderijen, leuninggen, trap, consoles en vloerroosters zijn volledig in gietijzer uitgevoerd.

Zoals het gebouw van het voormalige Ministerie van Koloniën een bijzonder icoon van de Nederlandse architectuur rond 1860 genoemd mag worden, is het gebouw dat tot stand kwam als zetel van het

Afb. 80. Gevel van het Goudsmidskeurhuis (links) en huis met de trapgevel (rechts), 1895

Afb. 81. Vermoedelijke situatie van het Binnenhof circa 1880

Afb. 82. Interieur trappenhuis in het complex van de Eerste Kamer, ontworpen door architect Nieuwenhuis, 1880

Afb. 83. Interieur Hall door Rijksbouwmeester Knuttel op de locatie van het voormalige trappenhuis van Nieuwenhuis, complex Eerste Kamer, 1920

Afb. 84. Zicht op de voorgevel van de Grafelijke Zalen na de restauratie van 1900, omstreeks 1906

departement van Justitie een uitgesproken en ook zeer hoogwaardige vertegenwoordiger van de bouwkunst die kort daarna terrein veroverde. De invloed van de Arts and Crafts Movement, in het Verenigd Koninkrijk stevig gepropageerd door William Morris, is van bijna elk ornament af te lezen.

Hofkapel: verbouwing

In 1879 vond een grootscheepse verbouwing van de Hofkapel plaats, die ook consequenties had voor het oude gebouw van de Staten-Provinciaal. Volgens plannen van architect Ferdinand J. Nieuwenhuis werd de kapel voor een groot deel gesloopt. De kap uit 1644 bleef gespaard en ook de kerkmuren uit de Middeleeuwen en uit 1688 bleven voor een deel behouden. De tussen de funderingen aangetroffen graven zijn voor een belangrijk deel geruimd, maar mogelijk is een aantal bewaard gebleven. Onder de kap werd het gebouw ingericht tot kantoorvleugel voor het Ministerie van Waterstaat. De nieuwe verdiepingen werden voorzien van een middengang en kantoorkamers. Het oude gebouw tussen de vergaderzaal van de Staten van Holland en Hofkapel werd door Nieuwenhuis voorzien van een groot trappenhuis, dat de middengangen ontsluit. Op het Mary Stuart Kabinet na verdwenen daarmee de laatste herkenbare resten van het appartement van stadhouder Willem II en Mary Stuart.

Ministerie van Binnenlandse Zaken

Nadat de Raad van State in 1795 uit de noordoosthoek van het Binnenhof verhuisde, nam het Ministerie van Binnenlandse Zaken bezit van de gebouwen tussen de Hofkapel en het Torentje. Het appartement in het Torentje werd in gebruik genomen als werkvertrek van de Minister van Binnenlandse Zaken en zou als zodanig blijven functioneren tot minister-president Ruud Lubbers deze ruimte in 1982 als werkplek verkoos.

In het midden van de negentiende eeuw vond hier een eerste grote verbouwing plaats, die zich afspeelde rond de representatieve Trêveszaal. Rijksbouwkundige Craner liet de Trêveszaal daarbij ongemoeid, maar pakte wel de Statenzaal, de Witte galerij en de Middenpoort aan.

Een en ander maakte geen einde aan het voortdurende ruimtetekort van het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Dat werd alleen maar erger nadat zich, in 1877, een Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid van dit departement afsplitste. Ten gunste van dit nieuwe ministerie moest Binnenlandse Zaken zich terugtrekken in de gebouwen tussen de Trêveszaal en het Torentje. Het deel van de Blauwe Kamer tot en met de Hofkapel werd aan Waterstaat, Handel en Nijverheid toegewezen. Nieuwenhuis ontwierp, in aansluiting op zijn kantoorgebouw in de Hofkapel, de nieuwbouw voor dit jonge ministerie.

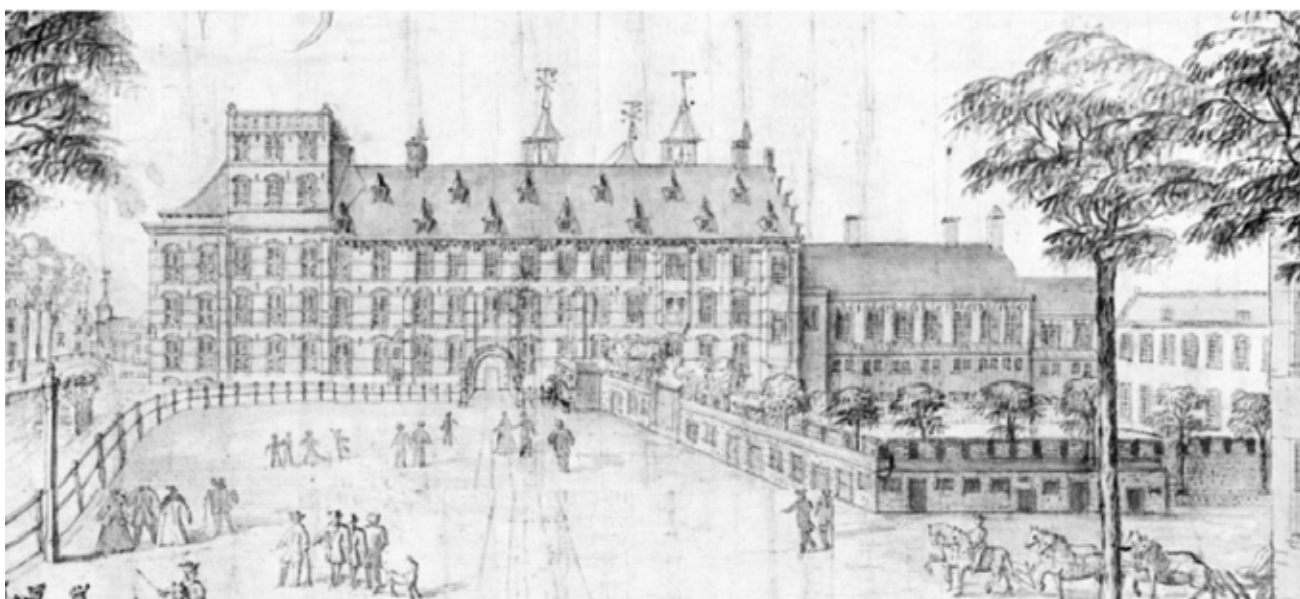
Een deel van de bestaande bebouwing, waaronder de Trêveszaal en de Statenzaal, werd gerestaureerd en in de nieuwbouw geïntegreerd. Hij

Afb. 85. Ontmanteling van de Hofkapel, 1880

Afb. 86. Hofgracht vanaf Hofpoort naar het oosten, 1858

Afb. 87. Hof van Albemarle uiterst rechts met ervoor de ommuurde tuin, gezien vanuit het westen, 1729

Afb. 88. Tijdelijk kantoorgebouw langs de hofweg, 1930

Afb. 89. Hofweg met parkeervoorziening en grasvlak ter plaatse van de huidige Hofplaats, 1947

Afb. 90. Gebied waar het Hof van Albemarle deels stond. Bouwkavel voor de Kortenhorstvleugel, 1960

Afb. 91. Kortenhorstvleugel, 1963

koos, in aansluiting op zijn eerdere werk, voor de neorenaissancestijl.

Demping Binnengracht zuidzijde

Aan de achterzijde van Binnenhof 1A (inmiddels Tweede Kamer) tot en met 4 (het Comptoir-Generaal) werd rond 1860 de binnengracht gedempt. Hierdoor ontstond een ten opzichte van de straat verdiept liggend terrein tussen deze gebouwen en de huizen aan de Hofcingel. Tegenwoordig is de loop van de gracht nog steeds te herkennen in het gebouw van de Tweede Kamer. In de nieuwbouw uit het laatste kwart van de twintigste eeuw begeleidt de oude gracht de verbindingsas langs de noordzijde van de commissiekamers.

Ter vergroting van het Tweede Kamercomplex kocht de Staat in 1877 een belendend perceel aan de Hofcingel. Daarop verrees een aanbouw naar ontwerp van de ingenieur-architect der Landsgebouwen, Jacobus Singels, voor de Griffie met erachter een uitbreiding van de toenmalige Koffiekamer. Voorts werd in 1887 – 1889 een aantal belangrijke ruimten heringericht. Hierbij ging het vooral om de vestibule, de eerste antichambre, de Volle Raadzaal van de Raad van State en de toenmalige Koffiekamer van Binnenhof 1A. Rijksbouwmeester Daniël Knuttel ontwierp een nieuwe uitmonstering van de hoofdtrap van het Tweede Kamergebouw.

Noordzijde: Hall

Na de eeuwwisseling onderging ook het gebouw van de Eerste Kamer in de noordoosthoek veranderingen. Rijksbouwmeester Knuttel ontwierp een 'Hall' ten oosten van de Statenzaal en de Koffiekamer. Deze ontmoetingsruimte kwam in 1913 tot stand op de locatie van het trappenhuis dat Nieuwenhuis hier had laten plaatsen. De centraal gelegen Hall, die tegenwoordig nog steeds gaaf aanwezig is, heeft door de bijzondere ruimtevorm met gewelfde kap met gefigureerde glas-in-loodlantaarn en de eikenhouten bekleding een imposant karakter.

Nieuwbouw Ministerie van Binnenlandse Zaken

Knuttel was ook verantwoordelijk voor de nieuwbouw voor het Ministerie van Binnenlandse Zaken, dat zich na de afsplitsing van Waterstaat had teruggetrokken in de gebouwen ten oosten van de Middenpoort. In 1913 – 1915 werden daar bijna alle gebouwen afgebroken, om plaats te maken voor nieuwbouw. Het Torentje, de Kleefse kamer en het Pand met de Trapgevel werden (ingrijpend) gerestaureerd. De steeg die in de zeventiende eeuw was ontstaan op de plek van de oorspronkelijke ontsluiting van het Binnenhof aan die zijde, de Hel, verdween en werd vervangen door een centrale hal met glas-in-loodkap. De vormgeving van het exterieur sloot aan bij de eerdere gevels die Nieuwenhuis op de plek van de Hofkapel en voor het departement van Waterstaat had gerealiseerd.

Van Plaats naar Spui

Het Buitenhof was, behalve via de Stadhouderspoort, alleen bereikbaar

Afb. 92. De Hofpoort vanuit de Hofstraat met verschillende gebouwen die onderdeel uitmaakten van het Binnenhofcomplex. Achter deze gebouwen was enkele jaren later Nieuwspoor gevestigd, 1963

Afb. 93. Alleen de gevel van het Goudsmidskeurhuis staat nog overeind. Links ervan de kavel voor het Schepelhuis. Daarnaast een deel van het Comptoir-Generaal, 1971

Afb. 94. Schepelhuis met ernaast het Goudsmidskeurhuis, 1971

Afb. 95. Links het gebouw van de voormalige Landsdrukkerij, 2014

Afb. 96. Trappenhuis ter hoogte van het Goudsmidskeurhuis en de uitbreiding van het voormalig Ministerie van Koloniën, 2014

Afb. 97. Kantoorgang in het voormalig Comptoir-Generaal, 2014

over smalle straten, waarvan de belangrijkste door de Gevangenpoort leidde. De smalle toegangen tot het Buitenhof vormden in steeds ernstiger mate een obstakel voor het verkeer door Den Haag. De oplossing voor dat probleem werd aangereikt door de architect Hendrik Petrus Berlage, die door de gemeente was belast met het maken van plannen voor de stadsontwikkeling en -uitbreiding. Berlage vond een oplossing voor het verkeersprobleem door de route door de Gevangenpoort te verleggen. Ten koste van bebouwing ten oosten van de Gevangenpoort en een smalle strook van de Hofvijver ontwierp hij een doorgaande weg, die ten zuiden van het Buitenhof met een doorbraak aansloot op het eerder al gedempte Spui.

Raad van State

De nieuwe weg (van Scheveningen naar Delft en Rotterdam) ging ook ten koste van het Hof van Albemarle, dat daarvoor in 1914 – 1915 het veld moest ruimen. Niet lang daarna verhuisde de Raad van State naar de locatie van het Stadhouderslijk Kwartier aan Binnenhof 1. Op de begane grond kwam de nog altijd bestaande, maar tegenwoordig in kantoorkamers ingedeelde, vergaderzaal voor de Volle Raad tot stand. Omdat de gracht aan die zijde was verdwenen, grensde deze zaal direct aan het openbare gebied. Later werd de Volle Raadzaal daarom meer naar het zuiden en naar de verdieping verplaatst.

Kortenhorst vleugel

Om aan het nijpende ruimtetekort het hoofd te bieden, werd in 1921 een prijsvraag voor de uitbreiding van de Tweede Kamer uitgeschreven. De prijsvraag leverde een aantal fraaie ideeën op, maar leidde niet tot concrete plannen. Het ruimtetekort bleef een probleem totdat in de jaren zestig van de twintigste eeuw de Kortenhorst vleugel, ter hoogte van het vroegere Hof van Albemarle, werd gerealiseerd. Architect van dit gebouw was Mart Bolten, de assistent van Rijksbouwmeester Gijsbert Friedhoff. De oplossing bleek echter maar voor korte tijd afdoende.

Tweede Kamer: Landsdrukkerij en Comptoir-Generaal

Gedurende de twintigste eeuw vervaagden de grenzen tussen de verschillende gebouwen, waarin de Tweede Kamer was gehuisvest. Interieurs liepen in elkaar over, bouwmuren werden doorgebroken en gangen met elkaar verbonden.

Het gebouw van de voormalige Landsdrukkerij op Binnenhof 2A kreeg een meer ondersteunende functie. De publieke tribune van de vergaderzaal en het gebied er omheen werden in 1950 verbouwd. De Landsdrukkerij werd een belangrijke spil in de verbinding tussen de oost- en westzijde van het Tweede Kamercomplex. De al eerder aangepaste gevel werd opnieuw verbouwd om de ontsluiting te verbeteren.

Het Comptoir-Generaal was onderdeel van het Tweede Kamercomplex en bood plaats aan werk- en vergaderruimten voor parlementsleden. Het interieur werd hiervoor meerdere malen aangepast, maar de ruimtelijke structuur bleef grotendeels ongewijzigd.

Afb. 98. Nieuwe Volle Raadzaal, 2014

Afb. 99. Uitbreiding Kortenhorst vleugel 1962

Afb. 100. Voormalig Comptoir-Generaal en Hofpoortgebouw, 2014

Afb. 101. Gevels vanaf Plein. Links het Ministerie van Justitie, midden de gevel van de Hoge Raad en rechts het Ministerie van Koloniën, 1912

Afb. 102. Gevels Tweede Kamercomplex vanaf Plein, fotomontage de Fabryck, 2012

Afb. 103. Aansluiting van de nieuwbouw van het Tweede Kamercomplex uit de jaren negentig op de monumentale panden die onderdeel uitmaken het complex, 2013

Afb. 104.

Pas vanaf 1920 verrees er ook bebouwing achter de voormalige Landsdrukkerij en het Hofpoortgebouw (Binnenhof 2A en 3). Achter het ketelhuis van 2A kwam een regelkamer voor de ventilatie van de vergaderzaal van de Tweede Kamer. Een nieuw bouwdeel verbond het ketelhuis met een kolenbunker, die later werd heringericht tot archiefruimte.

In 1970 werd voor het perscentrum Nieuwspoort, dat aan Hofcingel 10 en 12 is gevestigd, een nieuwe entree gemaakt. Via een doorgang in een tuinmuur trad men het perscentrum op souterrainniveau binnen.

Ministerie van Koloniën: aanpassingen

In de eerste helft van de twintigste eeuw onderging het Ministerie van Koloniën enkele ingrijpende aanpassingen. Rijksbouwmeester Cees Bremer liet de hoofdtrap slopen en vervangen door een lift en een bordestrap. De vide boven de oude trap van de begane grond naar de verdieping zette hij dicht en in de binnenplaatsen werden toiletten gebouwd. Gevolg was dat de ontluistering van het moderne en lichte gebouw van Rose, die met de ingrepen van Peters en Knuttel al was ingezet, nog verder werd doorgevoerd.

Sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw maakte het Ministerie van Koloniën onderdeel uit van het Tweede Kamercomplex. De architecten Cees Dam en Johan Goudeau renoveerden en restaureerden het gebouw en Pi de Bruijn en Askon Eden pasten het gebouw in de jaren negentig en aan het begin van deze eeuw aan nieuwe eisen aan. Zo werden onder meer de binnenplaatsen overkapt en een bedienpost voor de beveiliging en de regulering van de toegang tot het Binnenhof gerealiseerd.

Algemene Zaken

Na de verhuizing van het Ministerie van Waterstaat naar het voormalige hoofdkantoor van de KLM aan de Plesmanweg en van de Ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken naar de Schedeldoekshaven ontstond ruimte op het Binnenhof. Het gebouw van het Ministerie van Justitie werd toegewezen aan de in ruimtenood verkerende Tweede Kamer. De verhuizing van Waterstaat werd te baat genomen om de kantoorruimten in de voormalige Hofkapel aan de Eerste Kamer toe te wijzen. De rest van dat ministeriegebouw werd, samen met dat van Binnenlandse Zaken, toegewezen aan het Ministerie van Algemene Zaken. Architect Antoon van Kranendonk, die met de nodige verbouwingen werd belast, richtte eerst het eerder aan Waterstaat toebehorende deel in. Nadat ook Binnenlandse Zaken van het Binnenhof was vertrokken, kon ook dat deel aangepast worden.

Gevolg van het opsplitsen van het Waterstaatsministerie in een deel voor de Eerste Kamer en een deel voor Algemene Zaken, was dat de hallen met trappen – die eertijds de middenkern van het Waterstaatsministerie vormden – nu in de periferie van het gebouw van Algemene Zaken terecht kwamen. De doorgangen naar de Hofkapel werden geblokkeerd en de ruime opzet van Van Nieuwenhuis werd

Afb. 105. Verbouwd trappenhuis Ministerie van Koloniën, 2014

Afb. 106. Hal met gietijzeren kolommen in Ministerie van Koloniën; de vide is dichtgelegd, 2014

Afb. 107. Nieuwe vergaderzaal op zolder Ministerie van Koloniën, 2014

Afb. 108.

Het interieur van de Schepelhal, onderdeel van de nieuwbouw Tweede Kamer, ontwerp Pi de Bruijn. De noordelijke wand van deze ruimte wordt gevormd door de voormalige buitengevels van onder andere het Comptoir-Generaal en de Landsdrukkerij. De hal volgt het tracé van de voormalige buitengracht, 2014

Afb. 109.

verstoord doordat de hallen voor een deel werden gebruikt om toiletgroepen en andere nevenruimten aan te brengen.

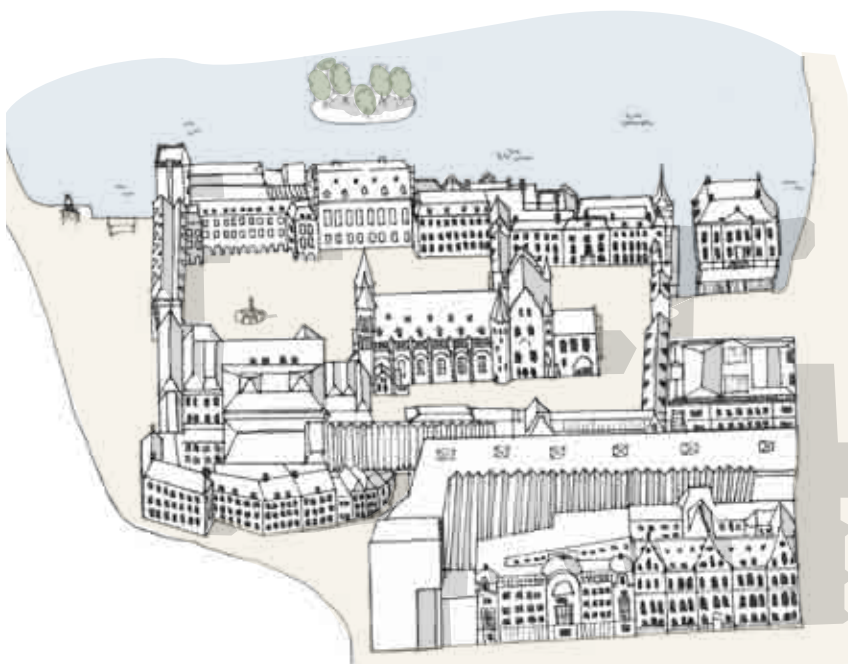
Ook de fraaie hal die Knuttel voor het Ministerie van Binnenlandse Zaken had gemaakt, kreeg niet het respect die deze verdiende. De glaskap werd verwijderd om een dakterras te kunnen maken. Het meest opvallende nieuwe element in de hal was een brede trap naar de omloop op de verdieping. Qua vormgeving sluit deze staatsietrap aan op de ornamentiek van Knuttel, maar doorbreekt de oorspronkelijk rondomgaande galerij en de symmetrie van de hal en is bovendien buiten proporties.

Tweede Kamer: aanpassingen en nieuwbouw

In de loop van de twintigste eeuw zijn steeds meer gebouwen door de Tweede Kamer in gebruik genomen. Het betrof hier ook gebouwen die geen functie meer hadden. Het Ministerie van Koloniën werd in 1959 opgeheven en het Ministerie van Justitie verhuisde, zoals gezegd, in 1979 naar een nieuw ministeriegebouw aan de Schedeldoekshaven.

In 1971 werden de bouwdelen tussen het Comptoir-Generaal en de uitbreiding van Koloniën gesloopt. Alleen de gevel van het Goudsmidskeurhuis bleef behouden. In 1972 – 1973 kwam hier het Schepeluis tot stand, dat werd ontworpen door Hans de Lussanet de la Sablonière.

De organisatie van de Tweede Kamer groeide echter rapper dan de zich almaar uitbreidende behuizing. Bovendien ontstond, zo langzamerhand, een complex waarin alleen ingewijden de weg nog konden vinden. Het in 1977, door de toenmalige Staatsuitgeverij, gepubliceerde prijsvraagprogramma voor de nieuwbouw van de Tweede Kamer leverde in eerste instantie niets op. Geen van de inzendingen bleek te

Afb. 110. Situatie 2015

Afb. 111. Algemene Zaken, hal met brede trap, 2014

Afb. 112. Hal in oorspronkelijke toestand, 1978

Afb. 113. Hofplaats met de toegang die oorspronkelijk bedoeld was als publieke entree voor de Statenpassage. Nu in gebruik als toegang voor scholieren, 2014

Afb. 114. Binnentuin tussen nieuwbouw en uitbreiding Koloniën, 2014

Afb. 115. Schepelhal, traceé van de binnenste gracht, 2014

Afb. 116. Schepelhal, zicht op Comptoir-Generaal, 2014

bekoren, mede omdat de Hoge Raad gehandhaafd diende te blijven. Rijksbouwmeester Tjeerd Dijkstra besloot daarop om de drie als beste geselecteerde inzenders een voorstel op basis van aangepaste uitgangspunten te laten maken. Op grond daarvan werd architect Pi de Bruijn gekozen als architect voor de nieuwbouw.

Alle bebouwing tussen de latere Hofplaats en het Plein was inmiddels in handen van de staat gekomen. Nadat de Koninklijke Bibliotheek naar haar huidige locatie naast het Centraal Station was verhuisd, kon de oude vestiging aan het Lange Voorhout worden ingericht voor de Hoge Raad der Nederlanden. Zo kwam ook het door Rijksbouwmeester Cees Bremer van een nieuwe voorgevel voorziene gebouw van Rose voor de Hoge Raad beschikbaar. Hoewel aan dit gebouw en aan een aantal panden ter hoogte van de huidige Hofplaats een monumentale waarde werd toegekend, werd het voorzien in een goed complex voor de Tweede Kamer van groter belang geacht, dan het handhaven van die gebouwen. Deze panden waren ook verre van geschikt om als huisvesting voor de Tweede Kamer te kunnen functioneren. Ook het verhuizen van Nieuwspoort lag in de toenmalige opvattingen meer voor de hand.

Het plan van De Bruijn voorzag in een forse uitbreiding, die tot stand kwam op de vrijgemaakte strook tussen het Plein en de Hofplaats. De Bruijn ontwierp echter veel meer dan slechts een uitbreiding. Zijn concept voorzag ook in de ontsluiting van de bestaande gebouwen, waarvoor de nieuwbouw als verbindende ruggengraat werd gebruikt. De door De Bruijn voorziene publieke passage door het gebouw, een belangrijk uitgangspunt van zijn ontwerp, kon met oog op de veiligheid van gebruikers van het complex echter niet voor het publiek worden geopend. Wel kon aan de wens van de Tweede Kamer om in een nieuwe Plenaire Zaal te voorzien worden voldaan. De Balzaal had als vergaderzaal wel haar charme. Toen in 1950 het aantal leden van de Tweede Kamer van 100 naar 150 werd verhoogd, had men eenvoudigweg de voor twee Kamerleden bedoelde bankjes aan drie Kamerleden toegewezen. Daarnaast was de ruimte van de publieke tribune en de ambtenarengalerij zeer benepen.

Het plan van De Bruijn bracht ongekende verbeteringen met zich mee en het complex functioneert tot op heden bewonderenswaardig goed. Aan de Hofplaats zou een van de twee hoofdingangen komen, waarmee de deze via een openbare binnenstraat met het Plein zou worden verbonden. Ook als dit plan doorgang had kunnen vinden, had dit nog niet geresulteerd in een wezenlijke verbetering van de stedenbouwkundige situatie. De Hofplaats zou zijn gebleven wat hij was en nu ook nog is: een toevallige restruimte. Een ruimte die is ontstaan door de aanleg van een weg dwars door een bouwblok en de daarop volgende sloop van het restant daarvan. Bovendien keren de gebouwen van de Tweede Kamer zich als het ware met de rug naar deze ruimte; een probleem waaraan de beoogde ingang maar voor een deel tegemoet kwam.

Jongste wijzigingen

Na de nieuwbouw voor de Tweede Kamer vonden er geen

Afb. 117. Galerij tweede verdieping
Eerste kamer, 2010

Afb. 118. Mary Stuart I kabinet,
2014

Afb. 119. Statenpassage, 2014

Afb. 120. Balzaal, 2012

bouwactiviteiten van die omvang meer plaats. Dit betekende evenwel geen bouwstilte, want het Binnenhof is haast voortdurend onderhevig aan veranderingen en aanpassingen. Daarvan mogen de restauraties van de bespanningen en de schilderijen in het Kabinet Willem V en het herstel van de glaskap van de 'Handelingenkamer' (bibliotheek) in Justitie en in de Hall van de Eerste Kamer zeker niet ongenoemd blijven. Ook sommige maatregelen in het kader van de veiligheid, die met name na de aanslagen op 11 september 2001 zijn doorgevoerd, zijn ingrijpend, zoals de aanpassingen van de gebouwschillen, de toegangspoortjes en scanstraten bij de ingangen en de maatregelen bij de Stadhouderspoort en de Grenadierspoort, die de toegang tot het Binnenhof moeten reguleren.

Met het vertrek van kamerbewaarder van de Eerste Kamer, Ton van Bokhoven, is de laatste bewoner van het Binnenhofcomplex verdwenen. Na acht eeuwen waarin bewoning een belangrijke rol in de ontwikkeling van het complex speelde, is het Binnenhof sindsdien uitsluitend in gebruik als bestuurscentrum. De kamerbewaarder bewoonde het gedeelte, waarin voorheen ook Mary Stuart, de vrouw van stadhouder Willem II, haar appartement had. Onlangs is dit enig resterende kabinet van Mary Stuart naar zijn oorspronkelijke proporties teruggebracht, maar wacht nog op restauratie van het interieur. De meest omvangrijke werkzaamheden vonden plaats in het gedeelte van de Eerste Kamer, de Raad van State en de Grafelijke Zalen. In 1994 – 1995 werd de Plenaire Zaal grondig gerestaureerd. Ook werd de structuur bij de hoofdingang verbeterd. Recenter is het herstel van de galerij op de tweede verdieping in de vleugel langs het Buitenhof (2011).

In 2005 – 2006 is de Ridderzaal gerenoveerd. Het betreft hier voornamelijk een aanpak van het textiel zoals een nieuw kleed, het plaatsen van wandkleden en aanpassingen aan de troon en het troonbordes. De negentiende eeuw diende hier als inspiratiebron. De aanpassingen werden in 1980 al voorafgegaan door wijzigingen aan het keldercomplex van de Grafelijke Zalen. Het souterrain werd destijds ingericht tot garderobe en toiletten voor bezoekers. Een nieuw trappenhuis leidde bezoekers van de kelder naar de Ridderzaal.

Voor de meeste recente wijzigingen zijn de plannen getekend door de architecten van de Rijksgebouwendienst Henny Brouwer en Askon Eden en de externe architecten Krijn van den Ende en Frederik Franken.

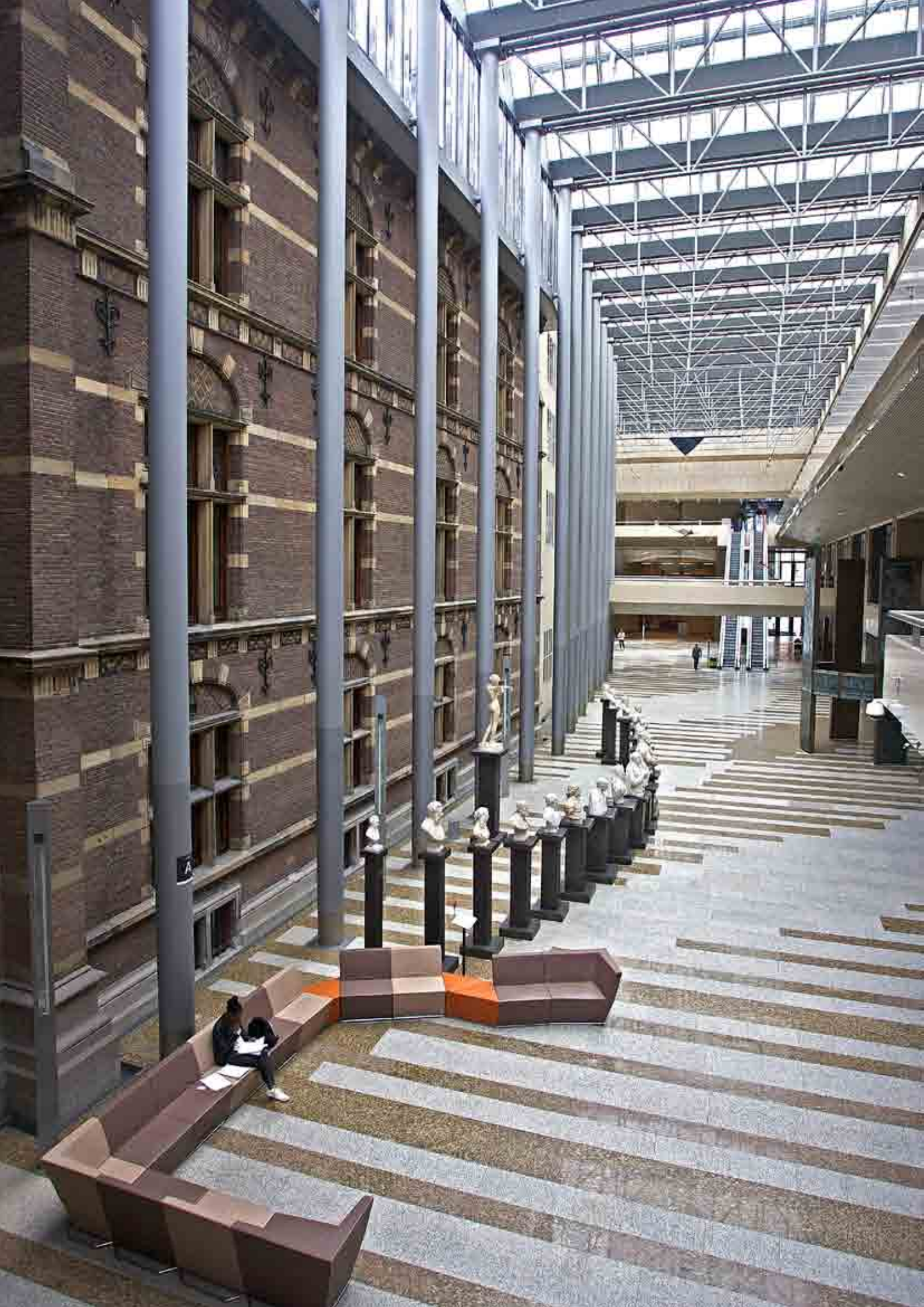
Afb. 121. Scanstraat Tweede Kamer in gebouw J, 2014

Afb. 122. Publieke tribune Eerste Kamer, 2009

Afb. 123. Interieur Ridderzaal, 2014

4. Karakter en waarde

In het vorige hoofdstuk is de geschiedenis van het Binnenhof geschetst. Aan de hand van een 'wandeling' door het complex worden in dit hoofdstuk het karakter en de huidige waarde van het Binnenhof, zowel vanuit de geschiedenis als voor wat betreft de architectonische compositie besproken. Wat zien we nu, van wanneer dateert dit en wat zijn de monumentwaarden en architectonische kwaliteiten ervan.

Afb. 125. Gevel Algemene Zaken. Van het Torentje tot de Hofkapel, 2014

Afb. 126. Plattegrond
Binnenhofcomplex met het complex
van Algemene Zaken groen
aangegeven

4. Karakter en waarde

Criteria

Waarin liggen de culturele en historische waarden van het monument en wat is de architectonische kwaliteit daarvan? Deze vragen staan in dit hoofdstuk centraal. Voor beide geldt dat enige verklaring vooraf nodig is.

Bij de culturele en historische waarde gaat het om de betekenis van het complex en onderdelen ervan als 'plaats van herinnering'. Die betekenis strekt verder dan die van het complex als wetenschappelijk te determineren bewijsmateriaal van de geschiedenis (de materiële authenticiteit). Het gaat ook over de andere 'verhalen' die het complex vertelt en die van belang zijn voor de huidige beleving van de geschiedenis. De waardestellingen die afgeleid worden uit bouwhistorisch onderzoek dragen daaraan bij, maar spreken zeker niet het laatste woord. De uiteindelijke vraag is, wat gelet op de betekenissen gekoesterd of zelfs verhelderd of geaccentueerd zou moeten worden.

Er zijn veel manieren om het begrip 'architectonische kwaliteit' te vangen. In de ontelbare studies die hierover in de loop der eeuwen zijn verschenen, keren drie begrippen, compositie, deugdelijkheid en bruikbaarheid, echter telkens terug. Die begrippen bepalen samen en in samenhang met elkaar de architectonische kwaliteit. Ook in de analyse van het Binnenhof is gebruik gemaakt van de drie begrippen om de architectonische kwaliteit te duiden.

Een oordeel over de culturele en historische waarden van het monument en de architectonische kwaliteit ervan kan niet ontkomen aan subjectiviteit, maar deze is wel gestoeld op de deskundigheid (vorming en ervaring) van de auteurs. De oordelen zijn ook beargumenteerd en om het debat te stimuleren intersubjectief gemaakt.

Algemene Zaken

Het Ministerie van Algemene Zaken huist in de gebouwen langs de noordzijde van het Binnenhof: vanaf het Torentje tot de vroegere Hofkapel. Dit complex is in hoofdzaak in twee achtereenvolgende bouwfases tot stand gekomen. Het oostelijke deel is in de jaren 1913 – 1915 naar ontwerp van Daniël Knuttel gebouwd voor het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Het westelijk gelegen deel is al eerder in 1880 – 1882, door Ferdinand Nieuwenhuis gerealiseerd voor het toen jonge departement van Waterstaat. De monumentale traphallen van dat laatste gebouw sluiten aan op de drie bouwlagen van de vroegere Hofkapel, die Nieuwenhuis in 1879 zeer ingrijpend heeft verbouwd tot een kantoor met middengangen en kamers voor het Ministerie van Waterstaat. Het in 1880 – 1882 gerealiseerde trappenhuis ontsloot die middengangen en voorzag ze van daglicht. Eerder bevond zich daar een kleine lichthof.

Architectuur

De begrippen architectuur en architectonische kwaliteit worden tegenwoordig vaak geïnterpreteerd als de vormgeving, de verschijningsvorm en het uiterlijke beeld. Daarmee worden ze verengt tot esthetiek. Dit is een grote misvatting. Architectuur is vooral ruimtekunst; een sterk gebonden kunst met in wezen een dienstbaar karakter.

Reeds in de oudheid omschreef de Romeinse bouwmeester Vitruvius architectuur als de samenhang die bereikt wordt tussen firmitas (stevigheid en degelijkheid), utilitas (bruikbaarheid en functionaliteit) en venustas (schoonheid waaronder compositie en ruimtelijkheid).

Architectuur is per definitie een samengaan van deze drie centrale thema's en is derhalve niet alleen mooi, maar ook duurzaam en functioneel.

Architectonische kwaliteit betreft dus ook deugdelijkheid en functionaliteit. In het huidige tijdgewricht wordt ook wel het begrip toekomstwaarde aan deze thema's toegevoegd. Dit is te beschouwen als een brede invulling van zowel firmitas als utilitas. Immers iets wat stevig en deugdelijk gebouwd is en bovendien ook nog duurzaam is, gaat lang mee. Afhankelijk van zijn meervoudige functionaliteit en ruimtelijke potentie kan het gebouwde veel verschillende functies en functieveranderingen accommoderen.

Afb. 127. Centrale hal met statietrap, 2014

Afb. 128. Centrale hal met gesloten plafond, 2014

Afb. 129. Trappenhuis door Nieuwenhuis, 2014

Afb. 130. Hal en trappenhuis door Nieuwenhuis, 2014

Zowel Nieuwenhuis als Knuttel restaureerden een aantal bestaande bouwdelen ingrijpend, zoals het Torentje en het pand met de trapgevel, en namen die op in hun nieuwbouw. Hoewel de gebouwen van Algemene Zaken, in het perspectief van de ouderdom van het Binnenhof, recent genoemd moeten worden, omvatten ze zodoende ook onderdelen die (veel) ouder zijn. Een aantal kwaliteiten die Knuttel en Nieuwenhuis tot stand brachten en door latere ingrepen verloren gingen, verdient het om hersteld te worden.

Van Torentje tot Middenpoort

Het gebouwdeel van het Torentje tot de Middenpoort is door Rijksbouwmeester Daniël Knuttel ontworpen als nieuwbouw met gebruikmaking van enkele oudere onderdelen. Die oudere onderdelen werden door hem gerestaureerd, maar spelen vooral in het exterieur een rol. In het interieur komen ze nauwelijks tot uitdrukking.

In stedenbouwkundig opzicht is opvallend dat de voorgevelrooilijn ten opzichte van de eerdere bebouwing ter plaatse is teruggelegd.

Vanuit het interieur geredeneerd is dit begrijpelijk, want daarmee werd het mogelijk om een ruime rechthoekige hal als centrum van het gebouw te ontwerpen. Gevolg was wel dat de weg van de Middenpoort door de Grenadierspoort en langs Sociëteit de Witte hier niet meer gemarkeerd is. De muur aan de andere zijde van de straat was al verdwenen. Weliswaar is zo meer ruimte voor het gebouw ontstaan, maar die is meer een toevallig, tussen gebouwen resterende open ruimte, dan een bewust vormgegeven plek.

De (letterlijke) kern van het gebouw van Knuttel is een hal over twee verdiepingen, die aan de bovenzijde werd afgesloten door een lichtkap. Het is een thema dat ook in veel andere contemporaine gebouwen wordt gevonden, zoals lokethallen in bankgebouwen en postkantoren. Vanuit de hal zelf kon men niet direct op de eerste verdieping komen. Rondom liepen daar galerijen die zich aan vier zijden met een balustrade naar de hal openden. Om daar te komen, ging men via een van de trappenhuizen. Daardoor was er sprake van een natuurlijke verdeling tussen een meer publiek deel op de begane grond en een meer privaat deel daarboven.

De werkkamer van de Minister van Binnenlandse Zaken situeerde Knuttel in het Torentje, dat ook eerder al als zodanig diende. Knuttels belangrijkste ingreep daar is de uitmonstering van die werkkamer, de aangrenzende vertrekken en de trap naar beneden in vrij donker blank gelakt hout.

Van Middenpoort tot Hofkapel

Het gebouw van het Ministerie van Waterstaat werd eerder al door Nieuwenhuis ontworpen. Hier was veel meer dan in het gebouw van Knuttel sprake van behoud van delen van (gerestaureerde) oude gebouwen.

Nieuwenhuis reserveerde een opvallend groot deel van het bouwvolume voor het trappenhuis en de hallen, die aansloten op de

Afb. 131. Op weg naar het Torentje, 2014

Afb. 132. Traphal uit 1915, Knuttel, 2014

Afb. 133. Hal Ministerie van
Algemene Zaken statietrap met
bovenlicht, 2014

Afb. 134. Dakterras met kleine
lichtkoepels, 2014

Afb. 135. Ruimtevolle statietrap,
2014

eerder door hem voor dit ministerie grondig verbouwde Hofkapel. Het samenstel vormde de kern, de architectonische ruggengraat van zijn plannen. Die kwaliteit is, mede door de perifere positie die het geheel nu inneemt in het bouwblok dat door Algemene Zaken wordt gebruikt, nauwelijks meer als zodanig te beleven. In 1970 verhuisde het Ministerie van (Verkeer en) Waterstaat naar het voormalige hoofdkantoor van de KLM aan de Plesmanweg. Toen kon een begin worden gemaakt met het ontwerpen van een verbouwing van dit deel van het complex ten behoeve van Algemene Zaken door Antoon van Kranendonk. De Hofkapel werd daarbij van het vroegere ministerie afgescheiden en aan de Eerste Kamer in gebruik gegeven. Algemene Zaken nam de rest van dit ministeriegebouw in gebruik.

Het plan Van Kranendonk

In 1978 verhuisde het Ministerie van Binnenlandse Zaken naar Schedeldoekshaven. Daarna kon ook Knuttels gebouw door Van Kranendonk worden aangepast voor Algemene Zaken. Het leeuwendeel van de ruimte werd daarbij gemoderniseerd door het veelvuldig toepassen van verlaagde plafonds en voorzetwanden voor de buitengevels.

Opvallend is dat de grote hal, de kern van Knuttels ontwerp, daarbij ingrijpende veranderingen onderging. De belangrijkste daarvan zijn de brede trap naar de galerijen op de verdieping en het dichtzetten van de glaskap ten behoeve van een dakterras. Beide gingen zeer ten koste van de architectonische kwaliteit van de hal. Opmerkelijk is ook dat de werkkamer van de Minister van Binnenlandse Zaken werd bestemd voor de premier. Oorspronkelijk zou deze in het plan van Van Kranendonk naast de Trêveszaal worden gesitueerd. Dat is in functioneel opzicht ook de meest voor de hand liggende plaats, waardoor de premier niet alleen nabij de ministerraadzaal zou huizen, maar ook direct nabij zijn belangrijkste raadgevers. In de oorspronkelijke opzet zou zo ook sprake zijn van één extra beveiligde zone, terwijl er nu twee nodig zijn. Premier Lubbers vond het torentje echter een zo aardige werkplek, dat hij zijn werkkamer daar verkoos. Inmiddels is 'het Torentje' spreekwoordelijk geworden voor de werkkamer van de premier.

Het Torentje

Het Torentje spreekt tot de verbeelding. Knuttel heeft het mooier gerestaureerd dan het ooit was. Hij heeft het op de verdieping, geheel in zijn stijl, voorzien van eikenhouten betimmeringen, vergelijkbaar met de eveneens door Knuttel ontworpen Hall in het gebouw van de Eerste Kamer. Het vertrek op de verdieping is sinds 1982 door de minister-president in gebruik.

Het interieur van het Torentje is gedegen en zorgvuldig ontworpen. De werkkamer van de minister-president heeft echter maar geringe afmetingen en is eerder knus dan monumentaal te noemen. Hetzelfde geldt voor de aangrenzende vertrekken. Het verschil met de ambtswoning, het Catshuis, is treffend. Waar in het laatste gebouw historische elementen op bijzondere wijze zijn gecombineerd met een

Afb. 136. Galerij ter zijde van de grote hal, 2014

Afb. 137. Entree en galerij grote hal, 2014

Afb. 138. Werkkamer in het Torentje, 2014

Afb. 139. Vergaderzaal in het Torentje, 2014

Afb. 140. De Blauwe Kamer, 2014

Afb. 141. De Kleefse Kamer, 2014

moderne uitmonstering, mist het ensemble in en rond het Torentje die grandeur.

De ruimten zoals de wachtkamer en de vergaderzaal op de begane grond zijn uitermate sober van opzet. Vooral in de wachtkamer ervaart de bezoeker daardoor nauwelijks dat hij zich in een historische ruimte bevindt.

Het Pand met de Trapgevel en de Kleefse Kamer

Het gebouw direct ten westen van het Torentje is, mogelijk met gebruikmaking van funderingsresten van de middeleeuwse gebouwen (waaronder de woning van graaf Willem V van Beieren), in de jaren 1913 – 1915 tot stand gekomen. Het werd gebouwd voor het departement van Binnenlandse Zaken. Aan de zijde van de Hofvijver zijn ook oudere bouwdelen bewaard en gerestaureerd, zoals het zogenaamde Pand met de Trapgevel, dat teruggaat tot 1586. Het daarnaast gelegen gebouw, de Kleefse Kamer, die van rond 1400 moet stammen, is eveneens gerestaureerd. In het interieur vallen beide gebouwen niet als zelfstandige eenheden op. Ze maken een onlosmakelijk deel uit van het door Knuttel ontworpen ministeriegebouw en verdienen het ook om als zodanig te worden behandeld. Het is, zonder aanvullend bouwhistorisch onderzoek, overigens nauwelijks uit te maken hoeveel er in de huidige bouwmassa van die oude gebouwen behouden is gebleven.

Het ministeriegebouw aan de Binnenhofzijde

De langgerekte vleugel die aan zich de Binnenhofzijde uitstrekt van de Grenadierspoort tot aan de Middenpoort is door Knuttel geheel opnieuw opgetrokken. Hij volgt de oude rooilijn niet, maar wijkt ten opzichte daarvan terug zodat binnen een rechthoekige lichte hof gerealiseerd kon worden. Knuttel heeft zijn concept dus 'van binnenuit' bedacht en daarmee voor lief genomen dat de oorspronkelijke rooilijn tussen de Middenpoort en de Grenadierspoort door zijn nieuwe gebouw niet werd gevolgd.

De Blauwe Kamer

De zogenaamde 'Blauwe Kamer' is het eerste vertrek dat niet door Knuttel, maar eerder al door Nieuwenhuis is aangepakt. Zonder aanvullend bouwhistorisch onderzoek is ook hier weinig te zeggen over de ouderdom van het casco, al lijkt het dat Nieuwenhuis het deel van de Blauwe Kamer tot en met de Admiraliteitskamer meer verbouwde dan vernieuwde. De Blauwe Kamer behoort samen met het trappenhuis met hallen en de Admiraliteitskamer tot de gaafst bewaarde interieurs van het in 1880 – 1881 gerealiseerde Waterstaatsdepartement.

De Statenzaal

De Statenzaal, waar in de tijd van de Republiek de Staten-Generaal vergaderden, heeft de geschiedenis minder ongehavend doorstaan dan de Trêveszaal. De huidige zaal is het resultaat van een reconstructie, waarbij veel historisch materiaal weer aan het licht is gebracht. De gerestaureerde Statenzaal heeft een hoge historische waarde. Toch is

Afb. 142. Pand met de trapgevel en Kleefse Kamer, 2014

Afb. 143. 'Nieuwe' gevel aan het Binnenhof, de historische rooilijn in bestrating zichtbaar, 2011

Afb. 144. Inpandig gangenstelsel, 2014

Afb. 145. De Statenzaal, 2014

Afb. 146. De Trêveszaal, 2014

Afb. 147. Route naar de Trêveszaal, 2014

de zaal in zijn uitmontering tamelijk sober gebleven. Oorspronkelijk zal de zaal veel rijker geweest zijn; meer in evenwicht met de Trêveszaal.

De Admiraliteitskamer

De Admiraliteitskamer is, evenals de Blauwe Kamer, door Nieuwenhuis meer verbouwd dan vernieuwd. In hoeverre van een oud, wellicht deels nog middeleeuws casco gesproken kan worden, is ook hier zonder aanvullend bouwhistorisch onderzoek niet te zeggen.

Nieuwenhuis richtte de kamer, met gebruikmaking van enkele oudere onderdelen, zorgvuldig opnieuw in als werkkamer voor de Minister van Waterstaat. Bij de aanpassing van het complex voor het Ministerie van Algemene Zaken werd de kamer logischerwijs bestemd tot werkkamer van de minister-president, maar premier Lubbers verkoos het Torentje.

De Trêveszaal

De Trêveszaal vormt het onbetwiste hoofdmoment van het gehele complex van het Ministerie van Algemene Zaken. De zaal is in 1697 tot stand gekomen en is een zeldzaam gaaf bewaard gebleven representant van de toen opgeld doende Lodewijk XIV-stijl. Ze diende als ontvangstruimte van de Staten-Generaal, die hier vooral hooggeplaatste buitenlandse gasten ontvingen. De Staten-Generaal vergaderden zelf doorgaans in de ernaast gelegen Statenzaal, maar maakten bij gelegenheid ook van de Trêveszaal gebruik om bijeen te komen.

Het door Merckx + Girod voor de Trêveszaal ontworpen meubilair (2002) is praktisch in gebruik en doet geen afbreuk aan de verpletterende indruk die de zaal, zoals bedoeld, maakt. Wel is het kwetsbaar en vanwege de erin opgenomen voorzieningen niet eenvoudig weg te nemen. Samen met de noodzakelijke beveiligingsmaatregelen beperkt het meubilair het gebruik van de zaal aanmerkelijk.

Het appartement rond de Trêveszaal

De Trêveszaal is de chambre van een appartement, waartoe ook de Statenzaal als antichambre en de, met een enfilade, met de Trêveszaal verbonden Blauwe Kamer en Admiraliteitskamer als kabinetten behoren.

Voor het gehele appartement geldt dat indertijd kosten noch moeite zijn gespaard om op gasten een bijkans verpletterende indruk te maken. Dat geldt uiteraard in het bijzonder voor de Trêveszaal, die het hoofdmoment van het appartement vormt.

Gasten werden doorgaans ontvangen bij de deur naast de Middenpoort, om via een trap omhoog gevoerd te worden. Vervolgens ging het gezelschap linksaf, ofwel direct naar de Trêveszaal, ofwel om na antichambren in de Statenzaal uiteindelijk in de ongekende pracht en praal van de Trêveszaal te worden ontvangen.

De oorspronkelijke spiltrap is in 1853 gesloopt en vervangen door de door Knuttel ontworpen huidige trap, waarmee de route alleen maar aan kwaliteit heeft gewonnen.

Afb. 148. Entree en opgang, 2014

Afb. 149. De hal naar de Trêveszaal, 2014

Afb. 150. Zicht op de opgedeelde Witte Galerij, 2014

Afb. 151. De Middenpoort, 2014

Afb. 152. Maurits- of Grenadierspoort, 2014

Het appartement beschikt als vanouds ook over een tweede ontvangstroute. Die route werd gebruikt als hooggeplaatste gasten eerst in de Grafelijke Zalen werden ontvangen. Dan liep men via de middeleeuwse verbinding van de Grafelijke Zalen naar de grafelijke woonvertrekken langs de Hofvijver. Vanaf de Grafelijke Zalen tot de trap is de Witte Galerij echter niet meer als zodanig herkenbaar en door de huidige inrichting nauwelijks bruikbaar als doorgang.

Het appartement heeft daarnaast nog een derde toegang, rechts naast de schouw van de Statenzaal. Nieuwenhuis gebruikte deze deur om het appartement aan te sluiten op de door hem gerealiseerde constellatie van hallen en trappen en op de kantoor kamers van Waterstaat in de Hofkapel. De grote hal is tegenwoordig gereduceerd ten behoeve van toiletblokken en andere nevenruimten, die ook de verbinding met de middengang in de voormalige Hofkapel blokkeren.

De Middenpoort

De Middenpoort is oorspronkelijk een dwarsverbinding tussen de grafelijke woonvertrekken. De drie openingen van de Middenpoort sluiten aan op de weg die kaarsrecht via de Grenadierspoort naar het Plein loopt.

Ten noorden van de Middenpoort bevindt zich de entree die uiteindelijk naar de Trêveszaal voert; ten zuiden de veelvuldig gebruikte zij-ingang van de Grafelijke Zalen. De ruimten daarachter zijn kaal en voeren via een slingerende weg en verschillende trapjes uiteindelijk naar de ontvangst- en garderoberuimte in de kelder van de Grafelijke Zalen. Dit is de route die vrijwel alle gasten over het algemeen volgen om een gedenkwaardig evenement bij te wonen en zou een meer feestelijke uitstraling mogen hebben.

Een bijzonder probleem van de Middenpoort vormt de uitmonstering ervan. De natuurstenen onderdelen van haar centrale doorgang zijn weer, als vanouds, geschilderd. De fraaie geschilderde poort in het midden wordt echter geflankeerd door bewust niet geschilderde en daardoor vervuilde natuursteen. De balans ontbreekt.

De Grenadierspoort (Mauritspoort)

De Grenadierspoort vertelt over de situatie van voorheen. De oplettende aanschouwer kan in de poort zelfs nog de katrollen vinden, waarover de kettingen van de op de poort aansluitende ophaalbrug over de binnengracht liepen. De setting van de poort is echter onherkenbaar gewijzigd. Aan de Pleinzijde negeren zowel het Ministerie van Koloniën als de (teruggelegde) bassecour van het Mauritshuis het verloop van de brug en de weg. Ook aan de Binnenhofzijde is de inbedding teloorgegaan. Daar was dit het gevolg van het terugleggen van de gevel van het Ministerie van Binnenlandse Zaken door Knuttel en het eerder al verdwijnen van de daar tegenoverstaande muur die de ruimte als straat bepaalde.

Afb. 153. Opgedeelde Witte galerij met verscholen doorgang naar de Grafelijke Zalen, 2014

Afb. 154. Gevel van Eerste Kamer met Mauritstoren en het voormalige vergadergebouw van de Staten van Holland en West-Friesland, met daarin de Plenaire Zaal, 2011

Afb. 155. Plattegrond Binnenhofcomplex met het complex van de Eerste Kamer en de Raad van Staten groen aangegeven

Eerste Kamer der Staten-Generaal en Raad van State

De Eerste Kamer en de Raad van State zijn gehuisvest in een L-vormig bouwdeel dat zich uitstrekt vanaf de voormalige Hofkapel tot het nieuwste deel van het Stadhouderskwartier. Het bouwdeel bestaat uit verschillende aan elkaar grenzende gebouwen, die alle nog dateren van voor de Franse Tijd. Een groot deel van de vleugel langs het Buitenhof, tot voor kort het exclusieve domein van Raad van State, wordt tegenwoordig ook door de Eerste Kamer gebruikt.

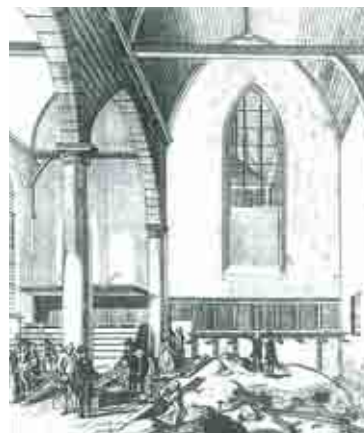
De Hofkapel

Bij een grafelijk hof behoorde vrijwel onlosmakelijk een hofkapel. De Hofkapel behoort samen met de Grafelijke Zalen tot de oudste bewaard gebleven gebouwen van het Binnenhof. Anders dan bij de Grafelijke Zalen is dat niet direct zichtbaar. De Hofkapel is niet, zoals wel wordt beweerd, in 1879 volledig afgebroken, maar onder Nieuwenhuis zeer ingrijpend verbouwd. Wat nog van de Hofkapel resteert, zijn achter later werk verborgen resten van muren, de fundering met een deel van de keldermuren en de kapconstructie. Binnen deelde Nieuwenhuis de ruimte op in verdiepingen met een middengang met aan weerszijden kamers. Het geheel, zowel interieur als exterieur, gaf Nieuwenhuis vorm in de Hollandse neorenaissancestijl. Deze stijl werd in die tijd, zowel voor overheidsgebouwen in het algemeen, als voor wat betreft dit gebouw in zijn setting op het Binnenhof, als de meest passende beschouwd.

Een bijzonder en nog gaaf en herkenbaar onderdeel van de Hofkapel is de dubbele kap uit 1644. De in grenenhout uitgevoerde constructie 'bewaart' het houten gewelf van de kapel in zich. Het oude spitsboogvormige gewelf met rozetten op de kruising van de gebogen geprofileerde ribben en de nokrib – fraai zeventiende-eeuws handwerk – ligt verscholen achter latere afwerkingen. De ruimte onder de kap is opgedeeld in kamers en gangen. Een deel daarvan is momenteel in gebruik door Algemene Zaken, een ander deel door de Eerste Kamer.

De verdieping en begane grond ademen voor een belangrijk deel de neorenaissance sfeer die door Nieuwenhuis werd beoogd. Aan de Binnenhofzijde is een kamer te vinden met een gaaf bewaard interieur van Nieuwenhuis. Het ensemble bestaat uit blankhouten kasten in neorenaissance stijl, die het grootste deel van de wanden innemen en een daarin opgenomen schouw in twee soorten natuursteen. Het later aangebrachte verlaagde plafond doet daar afbreuk aan.

De royale kamer ernaast heeft een recenter, naoorlogs interieur van hoog niveau, dat werd ontworpen door Rijksgebouwendienstarchitect G. Stomps. Hier worden de wanden geheel in beslag genomen door (strak vormgegeven) boekenkasten, die reiken tot het korfboogvormig gewelfde gestuukte cassetteplafond. De vertrekken aan de zijde van de Hofvijver zijn soberder ingericht.

Afb. 156. Interieur met kap van de Hofkapel ten tijden van het vrijleggen van de grafkelders eind 18de eeuw

Afb. 157. Middengang eerste verdieping, 2012

Afb. 158. Hoogwaardig interieur uit 1953 ontworpen door architect G. Stomps, 2014

Afb. 159. De Noenzaal, van Gecommitteerde Raden, de uitvoeringsorganisatie van de Staten van Holland en West-Friesland, 2014

Afb. 160. De Plenaire Zaal, voormalige vergaderzaal van de Staten van Holland en West-Friesland, 2014

Het concept van Nieuwenhuis voorzag in een middengang die aan beide uiteinden daglicht ontving. Dit concept is zowel aan de oost- als aan de westzijde aangetast. Aan de westzijde door Rijksbouwmeester Knuttel. Diens fraaie Hall ontvangt dankzij een lantaarn weliswaar nog steeds daglicht, maar onvoldoende om de middengang op de verdieping voldoende licht te verschaffen. Aan de oostzijde is de verbinding met de door Nieuwenhuis gerealiseerde hallen door de inbouw van toiletten dichtgezet.

Naar alle waarschijnlijkheid zijn vooral in het souterrain de muren van de voormalige Hofkapel en van haar kleinere voorganger voor een belangrijk deel behouden gebleven. Hoewel door Nieuwenhuis een groot aantal graven is geschoond, kan niet worden uitgesloten dat met name in het niet onderkelderde gedeelte nog resten van bijzettingen of grafkelders verborgen liggen. Thans ontbeert deze gewelfde onderverdieping niet alleen elke architectonische allure, ook is de 'geest van de plek' verdwenen. De respectabele ouderdom ervan is niet of nauwelijks meer te ervaren, met name door de dominante aanwezigheid van leidingen en installaties.

Het gebouw van de Staten van Holland

Na het overlijden van prins Willem II in 1650 besloten de Staten van Holland en West-Friesland om geen nieuwe stadhouder aan te stellen. Daarmee begon het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk. Tegelijk grepen de Staten de kans om zich een aanzienlijk deel van het Stadhouderskwartier aan het Binnenhof toe te eigenen. Dit leidde tot een omvangrijke operatie naar ontwerp van de befaamde architect Pieter Post.

Voor zichzelf lieten de Staten een grote en indrukwekkende vergaderzaal inrichten. Aan de zijde van de Hofvijver (toen nog de 'achterkant' van het Binnenhofcomplex) verrees een sober vormgegeven bakstenen gebouw. De vergaderzaal werd daarentegen zeer rijk ingericht. Met uitzondering van de later aangebrachte tribunes – noodzakelijk vanwege de wettelijk verplichte openbaarheid van de vergaderingen – heeft de zaal haar allure behouden. De restauratie uit 1992, waarbij de zaal een nieuwe, op oude vormen geïnspireerde wandbekleding heeft gekregen, draagt hieraan bij.

Voor de verschillende onderraden ontwierp Post in 1655 een eveneens indrukwekkende zaal op de begane grond, die nu bekend staat als de Noenzaal. De Noenzaal was vooral bedoeld voor de Gecommitteerde Raden van Holland en West-Friesland. De zaal wordt gekenmerkt door vier zandstenen kolommen die vier, elkaar kruisende moerbalken dragen. De plafondvakken ertussen zijn in 1672 voorzien van decoratieve beschilderingen. De stookplaats in de Noenzaal is vormgegeven in de Dorische orde. Op de wanden hangen twee tapijten uit de zeventiende eeuw. De uitmonstering is nog slechts een schaduw van wat die in de zeventiende eeuw was.

Nabij de hoofdingang bevindt zich het bijzondere, door Post ontworpen,

Afb. 161. Hall met glas-in-loodkap, 2014

Afb. 162. Trappenhuis ontworpen door Pieter Post, 2014

Afb. 163. De Hall met gewelfd
plafond, 2014

Afb. 164. Mary Stuart Kabinet met
geprinte hangings en grotesken
schildering op houten gewelf, 2014

trappenhuis, dat omhoog voert naar de galerij en de Hall op de verdieping. De Hall is ontworpen door Knuttel op de plaats van het trappenhuis dat aan het eind negentiende eeuw door Nieuwenhuis aan de voormalige Hofkapel werd toegevoegd. Een probleem dat Nieuwenhuis noch Knuttel daarbij wist op te lossen, is de aansluiting op de galerij. Het was en bleef een smalle doorloop.

De Hall is fraai vormgegeven met een hoog opgaande lantaarn die rust op een meervoudig gewelfd eikenhouten plafond. Het onlangs gerestaureerde gebogen glas-in-loodraam geeft deze ruimte een majestueus karakter. Tussen de Hall en de vergaderzaal bevindt zich de Koffiekamer (eertijds ook Rooksalon genoemd) die vooral als een knusse antichambre van de vergaderzaal kan worden opgevat. Aan de Hall grenst een gave toiletruimte uit 1913 – 1915.

Latere restauraties, waarbij de entree is aangepakt en het kabinet van Willem II's echtgenote Mary Stuart (kamer 2.34) in zijn oorspronkelijke proporties is teruggebracht, vormen een onderdeel van het 'Masterplan Eerste Kamer der Staten-Generaal' (januari 2000) van architect Krijn van den Ende. Dit plan beoogt niet alleen om het gebouw functioneel aan te passen aan de huidige eisen, maar wil ook de samenhang van de ruimten en de leesbaarheid van de geschiedenis van het complex versterken. Het kabinet van Mary Stuart bevat een indrukwekkend houten gewelf met een plafondschildering in groteskenstijl. De wandkleden die hier ooit hebben gehangen bevinden zich tegenwoordig in het depot van het Rijksmuseum.

Onbetwist hoogtepunt van het gebouw blijft echter de vergaderzaal van de Staten van Holland met zijn indrukwekkende plafondschilderingen op het houten tongewelf. Enorme pilasters, die muurbogen dragen, geleden de wanden. Beide kopwanden zijn voorzien van een imposante schouw, elk voorzien van een groots schilderij. De nu eenmaal noodzakelijke balkons vormen weliswaar een inbreuk op deze zaal, maar doordat deze van hun bekleding zijn ontdaan en nu 'eerlijk' als ijzerconstructie zichtbaar zijn, vertellen ze wel hun eigen verhaal als latere toevoeging.

De Mauristoren cum annexis

Het complex van de Eerste Kamer omvat het grootste deel van de gebouwen die oorspronkelijk tot de residentie van de stadhouders behoorden. De Mauristoren is het oudste overblijfsel daarvan. Dit hoog oprijzende gebouw werd aan het einde van de zestiende eeuw voor prins Maurits opgetrokken. Enkele decennia later werd de toren aan de zijde van de Hofvijver uitgebreid voor zijn halfbroer en opvolger Frederik Hendrik.

Tot op vandaag is de Mauristoren een karakteristiek element in het aanzicht en de skyline van het Binnenhof. Binnen wordt de toren veel minder als een zelfstandige eenheid ervaren en beleeft men de vertrekken eerder als onderdeel van de vleugel langs het Buitenhof. De

Afb. 165. Koffiekamer, eertijds Rooksalon, 2014

Afb. 166. Toiletruimte uit 1913 - 1915, 2014

Afb. 167. Mauristoren, 2009

Afb. 168. Torenkamer op de derde verdieping, inmiddels verbouwd tot leeskabinet, 2012

Afb. 169. Torenkamer op de vierde verdieping, 2014

Afb. 170. Oorspronkelijke eetkamer van Willem V, 2014

Afb. 171. Oorspronkelijke bedkamer van Frederik Hendrik, 2014

meest indrukwekkende interieurs zijn door Maurits en Frederik Hendrik in het hoekgebouw gerealiseerd. Deze zijn in de tijd van koning Lodewijk Napoleon 'uitgekleed', maar door het terugbrengen van op drift geraakte onderdelen bij latere restauraties weer voor een substantieel deel hersteld.

Op de begane grond van het hoekgebouw is het comptoir van de raadspensionaris te vinden. In deze ruimte, die bereikbaar is via de Noenzaal, bevond zich oorspronkelijk een trap die het mogelijk maakte om de verdiepingen van de toren te bereiken. Tegenwoordig heeft deze kamer een rijke laat negentiende-eeuwse afwerking. Tussen de geschilderde plafondbalken bevinden zich schilderstukken uit het einde van de zeventiende eeuw. Het interieur verkeert in goede staat, maar de kamer wordt voornamelijk als opslagruimte gebruikt. De naastgelegen ruimte heeft geen enkele zichtbare referentie naar haar ouderdom en wordt slechts facilitair gebruikt.

Op de twee verdiepingen erboven is de herinnering aan de stadhouders beter behouden gebleven. Op de eerste verdieping is de (herstelde) rijk afgewerkte eetkamer van stadhouder Willem V en Wilhelmina van Pruisen te vinden (kamer 1.5), tegenwoordig de ministerskamer. De huidige uitmonstering van deze kamer kwam tot stand naar ontwerp van stadhouderlijk architect Pieter de Swart. Een eeuw eerder bevond zich hier de raadkamer van Frederik Hendrik. De ontbrekende schilderstukken op de wanden en medaillons in het plafond bevinden zich thans in paleis Huis Ten Bosch en in het depot van paleis Het Loo. De naastgelegen kamer (1.6) was oorspronkelijke de chambre (bedkamer) van Frederik Hendrik. De afwerking van deze recent geresatureerde kamer stamt uit de negentiende eeuw.

Op de tweede verdieping vormen de twee torenkamers een geheel met het aangrenzende vertrek in de vleugel langs het Buitenhof (kamers 2.10, 2.11 en 2.12). De drie kamers vormen samen een door een enfilade met elkaar verbonden geheel; een appartement naar zeventiende-eeuws (Frans) model, zoals dat meer in het Stadhouderskwartier te vinden is. In de tijd van koning Lodewijk Napoleon zijn de vertrekken, net als in het hoekgebouw, grotendeels leeggehaald, maar later zijn belangrijke onderdelen weer teruggebracht. Het huidige gebruik van de kamers als geschakelde ambtenaren- en perskamers bij de tribune sluit goed aan bij de enfilade.

Op de derde en vierde verdieping van de Mauritsstoren bevinden zich eveneens twee torenkamers (kamer 3.2 en 4.2). Het weidse uitzicht over het Buitenhof en de Hofvijver is vanuit deze kamers magnifiek. De royale kamers zijn sober afgewerkt en kamer 3.2 is onlangs geschikt gemaakt om te dienen als lees kabinet voor de Eerste Kamer. Een betere ontsluiting lijkt hier zeer aan te bevelen.

De stadhoudersappartementen langs het Buitenhof

De vleugel tussen het Binnen- en Buitenhof kwam in verschillende

Afb. 172. Enfilade, 2014

Afb. 173. Ruimte 2.12, met eikenhouten betimmering uit circa 1752, maakt onderdeel uit van de appartementstructuur, 2012

Afb. 174. Interieur kamer 2.10, ook wel de Blanke Kamer genoemd, 2012

Afb. 175. Uitzicht vanuit de Mauritsstoren, 2014

Afb. 176. Stucplafond in het 18de-eeuwse trappenhuis in de hoekrisaliet, 2014

Afb. 177. Interieur van het 18de-eeuwse trappenhuis in de hoekrisaliet met indrukwekkend stucplafond, 2014

fasen tot stand als uitbreiding van het Stadhoudelijk Kwartier. Lang was de Raad van State gebruiker van het grootste deel van deze vleugel. Sinds de Raad zich vanaf 2011 meer naar het complex aan de Kneuterdijk heeft teruggetrokken, is er ruimte ontstaan voor de Eerste Kamer.

De oorspronkelijke indeling van deze vleugel in verschillende appartementen is slechts in hoofdlijnen herkenbaar. De vleugel bestond uit appartementen langs het Buitenhof, die nu in kantoor kamers zijn ingedeeld, en een galerij aan de Binnenhofzijde. De vaak rijk gedecoreerde interieurs van de appartementen zijn geheel verdwenen. De onderdelen ervan, die ten tijde van koning Lodewijk Napoleon zijn uitgenomen, zijn elders hergebruikt of verloren gegaan. De ruimten zelf zijn verkaveld in kantoor kamers. Op de eerste verdieping is de galerij nog aanwezig en op de tweede is zij onlangs hersteld. Daarbij is ervoor gekozen om de beide verdiepingen nog niet te restaureren, maar te voorzien van een tijdelijke afwerking, zodat de kamers desondanks goed bruikbaar zijn. Omdat de duurzaamheid van de tijdelijke afwerking beperkt is, betekent deze afwerking slechts uitstel van een definitieve oplossing. Die kan, in de lijn van de tijdelijke, een inspirerende en kunstzinnige moderne zijn, maar ook een meer traditionele.

Het kabinet van Mary Stuart II, de echtgenote van stadhouder-koning Willem III, is tegenwoordig verdeeld in twee kantoor kamers (2.4 en 2.5). Fameus is het gewelfde plafond ervan. Dit uitgenomen plafond was lang in de vaste opstelling van het Rijksmuseum te vinden. Tegenwoordig wordt het daar in depot bewaard.

De zolder van de vleugel langs het Buitenhof wordt op dit moment nauwelijks gebruikt. Studies hebben aangetoond dat het mogelijk is om hier werkruimten en een ontsluiting van de Mauritsstoren te realiseren.

De vleugel was lang door een gracht en later door de tuin van de Hof van Albemarle gescheiden van het Buitenhof. De huidige ligging, direct aan het openbare gebied, beperkt de gebruiksmogelijkheden van de vleugel op de begane grond enigszins. Daarom is de Volle Raadzaal ook verplaatst naar een locatie op de verdieping (zie ook hierna).

De galerijen en het trappenhuis in de hoek

De beide vleugels van het Stadhoudelijk Kwartier aan het Binnenhof kenmerken zich door open galerijen achter een arcade op de begane grond. Op de beide verdiepingen daarboven lopen eveneens galerijen. Deze bevinden zich binnen de, op de arcade opgetrokken gevel. Ze vormen als vanouds de belangrijkste ontsluitingsstructuur van beide vleugels en verbonden eertijds de stadhoudelijke appartementen met de Hofkapel.

In de hoek tussen beide vleugels is in de zeventiende eeuw een risaliet gemaakt. De open galerijen beneden lopen beide dood op deze hoekuitbouw, maar op de verdiepingen vormen ze een omloop om een trappenhuis. Dat trappenhuis is in de achttiende eeuw van een geheel nieuwe eikenhouten bordestrap en bijbehorend licht koepelvormig stucplafond voorzien. Dit fraaie werkstuk in Lodewijk XV-vormen kwam

Afb. 178. Gallerij tweede verdieping in vleugel aan Buitenhof, 2014

Afb. 179. Gallerij tweede verdieping, 2012

Afb. 180. Eerste verdieping in vleugel aan het Buitenhof, 2012

Afb. 181. Eerste verdieping in vleugel aan de Hofvijver, 2012

Afb. 182. Entreehal met portier/
balie, 2014

Afb. 183. Opgesplitste Volle
Raadzaal, 2014

tot stand naar ontwerp van de stadhoudelijk architect Pieter de Swart.

De opgang naar vergaderzaal van de Staten van Holland

Direct achter de hoofdingang van de Eerste Kamer bevindt zich de inwendige corridor die aan de ene zijde leidt naar de Noenzaal en aan de andere zijde via de monumentale zeventiende-eeuwse, door Post ontworpen trap naar de verdieping. Door een recente restauratie worden bezoekers tegenwoordig vanaf hier geleid naar de portiersbalie. De hoofdstructuur, met de corridor tussen trap en Noenzaal, komt hiermee weer tot uitdrukking.

Afb. 184. 17de-eeuwse monumentale trap, 2014

Het trappenhuis van Peters

Geheel aan de andere kant, nabij de ingang van de Raad van State, bevindt zich een trappenhuis afgesloten met een bijzonder houten gewelf. Met toiletvoorzieningen terzijde. Dit is ontworpen door Rijksbouwmeester Cornelis Peters en dat is duidelijk herkenbaar in de stijl en uitmonstering. Binnen de beschikbare ruimte loste Peters met dit trappenhuis een ingewikkeld probleem in de ontsluiting en voorzieningen vernuftig op.

Afb. 185. Trappenhuis van Peters, 2014

De oude Volle Raadzaal

Anders dan het eclectische trappenhuis van Peters is de oude Volle Raadzaal, ontworpen door Rijksbouwmeester Kees Bremer, in art-decostijl uitgevoerd. De zaal is met respect voor de oorspronkelijke uitmonstering met lichte scheidingswanden in een gang met werkkamers verdeeld. Het is een goed voorbeeld van een aanpak waarbij een grote ruimte 'tijdelijk' in kleinere ruimten in te delen is, zonder daarbij het historische materiaal te zeer te schaden of de herkenbaarheid van de oudere toestand te verliezen. Het is niet zo moeilijk om deze zaal in haar oude gedaante terug te brengen. Hij zou zelfs zijn oude functie, als vergaderzaal van de Raad van State, weer terug kunnen krijgen. Wel dient dan een oplossing gevonden te worden voor het probleem dat aanleiding was voor de verplaatsing van die functie: het direct grenzen aan de openbare weg, waardoor de veiligheid in het geding kwam en hinder van buiten werd ondervonden.

Afb. 186. Garderobe bij Volle Raadzaal, 2014

Afb. 187. Oude Volle Raadzaal met lichte scheidingswanden, 2014

Afb. 188. Luchtfoto Binnenhof met het complex van de Tweede Kamer op de voorgrond, 2014

Afb. 189. Plattegrond Binnenhofcomplex met het complex van de Tweede Kamer groen aangegeven.

Tweede Kamer der Staten-Generaal

De Tweede Kamer maakt gebruik van een conglomeraat van gebouwen aan de zuidzijde van het Binnenhof. In de zuidwesthoek heeft zij onderdak in het nieuwste deel van het Stadhoudelijk Kwartier en de daarnaast gelegen voormalige Landsdrukkerij en het Pompgebouw met de doorloop over de Hofpoort. Die verbindt de Landsdrukkerij met het Comptoir-Generaal. Daarnaast liggen vervolgens het Schepelhuis, het Goudsmidskeurhuis en, aan de zuidoostzijde, tot aan de Grenadierspoort de uitbreiding van het Ministerie van Koloniën. Deze uitbreiding sluit over een gedempte gracht aan op het voormalig Ministerie van Koloniën aan het Plein.

Aan het nieuwste deel van het Stadhoudelijk Kwartier, dat behalve uit een deel aan het Binnenhof ook bestaat uit een deel tussen beide vroegere grachten, is aan de Buitenhof halverwege de twintigste eeuw de Kortenhorstvleugel toegevoegd. Naast de Kortenhorstvleugel liggen de achterzijden van het nieuwste deel van het Stadhoudelijk Kwartier en vier panden aan de Hofplaats. Deze gebouwen worden door de Schepelhal, waarin de contouren van de Hofgracht zichtbaar zijn, verbonden met de nieuwbouw van de Tweede Kamer, het voormalig Hotel Central en het voormalig Ministerie van Justitie.

De meeste gebouwen van het Tweede-Kamercomplex vormen een eenheid op zich, zoals het Comptoir-Generaal en de voormalige ministeries van Koloniën en Justitie. Ook de Landsdrukkerij, het Schepelhuis, de uitbreiding van het Ministerie van Koloniën en het Hotel Central zijn in bouwkundig opzicht als verschillende gebouwen te onderscheiden. Als het echter gaat om de wijze waarop men het complex ervaart, als men zich er doorheen beweegt, is die helderheid op veel plaatsen zoek door de aaneenschakeling van historische bouwdelen, doorgangen, gangetjes en niveauverschillen. Niet alleen de nieuwbouw uit het laatste kwart van de twintigste eeuw heeft de gebouwen uit de verschillende bouwperiodes zo aaneengesmeed dat men gemakkelijk van het ene naar het andere gebouw loopt, zonder de overgang op te merken. Eerder al was dat ook al aan de zijde van het Binnenhof en met de Kortenhorstvleugel gebeurd. In het complex verliest men zodoende gemakkelijk de oriëntatie. Ook zijn de specifieke kwaliteiten van elk deel niet uitdrukkelijk tot expressie gebracht en zeker te weinig benut.

De opgave voor de huisvesting van de Tweede Kamer waarvoor Pi de Bruijn was gesteld, was verre van eenvoudig. Dat blijkt ook uit de lange en moeizame voorgeschiedenis ervan. Dat het concept van het ontwerp te prijzen is, blijkt wel uit de wijze waarop het complex tot op de dag van vandaag functioneert. Wel moet daarbij opgemerkt worden dat een belangrijk element van dit concept, de beoogde 'openbare' straat tussen het Plein en de Hofplaats, vanwege veiligheid en beveiliging niet als zodanig kan functioneren. Wat het tot uitdrukking brengen en benutten van specifieke kwaliteiten van de onderdelen van het complex betreft, moet bij het beoordelen van het ontwerp niet alleen in

Afb. 190. Hotel Central en Justitie, 2014

Afb. 191. Schepelhal, 2014

Afb. 192. Statenpassage, 2014

Afb. 193. Wanden en plafond van het voormalig Kabinet van Willem V. Deze ruimte ademt nog het meest de sfeer van de appartementenreeks uit, 2014

Afb. 194. De trapvleugel richting de Balzaal en de lift uit de 20ste eeuw, 2014

aanmerking worden genomen dat de financiële middelen beperkt waren. Door de architect, maar ook door de opdrachtgever, werden de specifieke kwaliteiten ook voor lang niet elk onderdeel erkend; begrijpelijk overigens, in het licht van de tijdsgeest. Een later, bij veel opdrachten van de Rijksgebouwendienst gebruikte formule, waarbij de (hoofd)architect wordt bijgestaan door een restauratiearchitect, is hier nog niet toegepast.

Het Plein en de Hofplaats zijn de belangrijkste ankerpunten van de nieuwbouw. Men kan strijden over de gevoeligheid van de detaillering van de nieuwbouw en van de aansluiting ervan op de beide oude ministeriegebouwen aan het Plein (of het gebrek daaraan). Het Plein verdraagt als fijn gedetailleerde en sterke stedelijke ruimte het krachtige gebaar van de nieuwe hoofdingang zonder enig probleem.

Aan de andere zijde, de Hofplaats, had De Bruijn te maken met een veel minder sterke stedelijke ruimte. Hier verdween het laatste restant van een fijnmazige, gegroeide structuur, die al sterk was aangetast door de door Berlage ontworpen verbindingsweg. Dat ook De Bruijn met zijn nieuwbouw het zo ontstane probleem niet op kon lossen – en zeker niet meer toen door het wegvallen van de ‘openbare’ straat die nieuwbouw daar feitelijk een ondergeschikte zijde werd – is hem niet te verwijten. Het geschetste ruimtelijk probleem wordt daar echter niet minder door.

Op de zijde van de Lange Poten is de bovengemelde kritiek op het gebrek aan gevoeligheid van overeenkomstige toepassing. Ondanks de daar gesitueerde ingang ligt het Tweede-Kamercomplex daar met een zijkant langs. Daar is vooral de kans gemist om Hotel Central zijn eigen, veel verfijndere karakter te (her)geven. Dat kan echter geenszins alleen de architect worden verweten. Ook de opdrachtgever heeft het oude hotelgebouw niet als een karakteristiek en in zijn eigenheid te versterken onderdeel erkend.

Bij de nieuwbouw van de Tweede Kamer moet een onderscheid worden gemaakt tussen het nieuwbouwgedeelte zelf en de aanpassingen van en aansluitingen op de bestaande gebouwen, zoals Koloniën, Justitie en Hotel Central. De aansluiting van het nieuwbouwgedeelte op de buitenruimten komt, aan het einde van dit hoofdstuk, in de paragraaf over de buitenruimten, aan de orde.

Het nieuwbouwgedeelte zelf is van zeer hoge architectonische kwaliteit. Dat komt met name vanwege het sterke en in het ontwerp ook behoorlijk consequent volgehouden concept en voorts in het bewust beperkt gehouden palet van materialen en vormen. Het gebouw heeft een hoogwaardige uitstraling met duurzame en tijdloze materialen, die zowel in het exterieur als in het interieur tot uitdrukking komt. De wijze waarop oud en nieuw als het ware los van elkaar komen is een belangrijke kwaliteit.

Het nieuwste deel van het Stadhoudelijk Kwartier

Het nieuwste deel van het Stadhoudelijk Kwartier behoort tot de

Afb. 195. Trappenhuis naar ontwerp van Gunckel, 1777, veranderd in 1889, situatie 2014

Afb. 196. Stadhouderskamer, 2014

Afb. 197. Trappenhuis uit de 18de eeuw, 2014

Afb. 198. Het voorhuis van Binnenhof 1A, opmaat voor het trappenhuis naar de hoofdverdieping, 2014

Afb. 199. De voormalige Balzaal en vergaderzaal van de Tweede Kamer met de huidige flexibele inrichting en kleurgebruik, 2014

Afb. 200. De voormalige salon (chambre) van het Nieuw Stadhouders Kwartier met huidige inrichting en vormgeving, 2014

topstukken uit de Nederlandse architectuurgeschiedenis. Het ontwerp van Friedrich Gunckel uit 1777 had de aanzet moeten vormen voor een magnifiek paleis voor stadhouder Willem V. Op de verdieping omvatte het gebouw luisterrijke ontvangstvertrekken, die samen een appartement vormden met een daaraan gekoppelde (bal)zaal. Het plan voorzag niet alleen in nieuwbouw. Gunckel verbouwde ook oudere bouwdelen aan de overzijde van de binnengracht. De gevel aan het Binnenhof en het kabinet van Willem V (de Stadhouderskamer) zijn de meest gaaf bewaarde onderdelen.

Koning Lodewijk Napoleon gaf de architect Jean-Thomas Thibault de opdracht om het Binnenhof aan te passen aan de Franse normen. Zijn grootste ingreep was het toevoegen van een nieuwe trapvlucht aan het trappenhuis, die majestueus leidde naar een nieuwe dubbele deur in de as van de Balzaal om deze ruimte geschikt te maken als troonzaal met de vereiste axiale benadering. Daartoe werd een van de twee stookplaatsen opgeofferd.

In de tijd dat de plannen voor de uitbreiding van de Tweede Kamer vorm kregen, was de algemene opinie over het koningschap van Lodewijk Napoleon (en de Franse Tijd als geheel) nog tamelijk ongenueanceerd. De nieuwe trapvlucht en de dubbele deur naar de Balzaal werden bijgevolg eerder als een aantasting van het oorspronkelijke concept van het gebouw gezien, dan als de ingenieuze en subtiele ingreep van allure, waarvan feitelijk sprake was. De wijze waarop met deze route is omgegaan, weerspiegelt dat. Rondom de lift, die tegenwoordig deze route alle grandeur ontnemt, zijn felle discussies gevoerd. Een voor de hand liggend alternatief, waarbij de lift in de naastgelegen binnenplaats terecht zou komen, delfde daarbij het onderspit. Het resultaat schreeuwt echter om correctie.

Opgemerkt moet worden dat de trappartij en de ruimten waardoor zowel de oorspronkelijke vluchten als de door Thibault toegevoegde vlucht voeren, bij een verbouwing van 1887 – 1889 aanzienlijk zijn aangepast en nu een wel zeer sobere uitmontering kennen. In hoeverre onderzoek gegevens over de oorspronkelijke uitmontering kan opleveren, is onbekend. Daarom kan in dit stadium ook nog geen uitspraak worden gedaan over de eventuele wenselijkheid van een reconstructie van die uitmontering of van een nieuwe uitmontering die geïnspireerd is op de oude.

Bijzonder punt van aandacht is ook de kunsttoepassing in de Balzaal. Die ontnemt die zaal een deel van zijn majestueuze ruimtelijkheid. Tegelijk wordt het werk gerekend tot de tien toppers van toegepaste kunst bij Rijksgebouwen van het decennium 1990 – 2000.

In de oorspronkelijke opzet van het door Gunckel ontworpen gebouw liep de ontvangstroute van het voorhuis op de begane grond via twee trappen naar een hal, die toegang gaf tot twee antichambres. De eerste (nu de Koffiekamer) ontsloot niet alleen een ruime chambre of salon (nu de Rooksalon), maar gaf ook toegang tot de Balzaal – die ook vanuit

Afb. 201. Rooksalon, 2014

Afb. 202. Koffiekamer, 2014

Afb. 203. Schrijfkamer, 2014

Afb. 204. Monochroom geschilderde historische deur, 2014

Afb. 205. Zicht op de voorgevel van de Tweede Kamer, gebouw 1-1A. Het Nieuw Stadhoudersplein, 2014

Afb. 206. Rooksalon met houten betimmering, 2014

Afb. 207. Herstelde Balzaal, 2014

de salon betreden kon worden. Aan het andere uiteinde van de salon bevond zich het (ontvangst)kabinet van stadhouder Willem V: alleen bestemd voor de stadhouder en intimi. Een, door een later, ruimer trappenhuis vervangen diensttrap gaf personeel toegang tot kabinet, salon en Balzaal. Deze nieuwe trap kwam tot stand bij de eerder genoemde verbouwing van 1887 – '89. Omdat het kabinet van Willem V in gebruik was als ministerskamer, kreeg die trap de naam Ministerstrap.

De tweede antichambre (nu de Schrijfkamer) functioneerde als privévertrek en gaf zodoende toegang tot de galerij in de vleugel tussen het Binnenhof en het Buitenhof.

In 1922 kreeg de (Rook)salon een nieuwe betimmering. De eerste antichambre werd in 1963 voorzien van een nieuwe lambrisering. Die nieuwere interieurs tonen de geschiedenis van het complex en passen in het historische verhaal van het stadhouderlijk paleis. Het kabinet (de Stadhouderskamer), met schilderijen van Antoine Plateau, is echter de enige ruimte die met zijn oorspronkelijke afwerking nog iets van de grandeur van het stadhouderlijke paleis laat zien.

Het is onbekend in hoeverre de afwerking van de ontvangstruimten al voltooid was toen Willem V het land moest verlaten. Het verhaal gaat, dat die uitmonstering zelfs onder koning Lodewijk Napoleon niet is voltooid. Recent zijn aan de (thans wit geschilderde) buitenzijde van de deur van het kabinet naar de salon resten van bladgoud en kleurige afwerking aangetroffen. Dat wijst er niet alleen op, dat – onder Willem V of onder Lodewijk Napoleon – men veel verder met het afwerken is gekomen dan nu wel wordt gedacht (onder latere afwerkingen kan veel van de oorspronkelijke uitmonsteringen verborgen liggen). Ook een restant van het (deels naar beneden gestorte) plafond van de Koffiekamer, dat zich in de collectie van de Rijksbouwmeester bevindt, toont onder latere witsellagen een kleurige uitmonstering.

Het deel dat aan de overzijde van de Hofgracht voor Willem V werd gerealiseerd, was altijd al veel soberder van karakter. Daar is de plattegrond altijd complex geweest en de uitmonstering van de interieurs minder monumentaal. Latere verbouwingen hebben daarin geen wezenlijke verandering gebracht.

De belangrijkste trappenhuisen en ook de voornaamste ruimten, zoals de Balzaal, waren niet langs het Binnenhof gesitueerd, maar daarachter. Ze kregen hun daglicht uit een lighthof. De lijnstructuren en binnenhoven zijn in de loop der tijd minder herkenbaar geworden. Het zichtbaar maken van de oorspronkelijke binnenhoven als lichthoven biedt aanknopingspunten voor het scheppen van helderheid en een herkenbare identiteit.

Hiervoor, bij de Middenpoort, werd al gewezen op het probleem van het ongeschilderde natuursteen. Voor de voorgevel van het nieuwste deel van het Stadhouderskwartier ligt het probleem complexer.

Afb. 208. Ministertrap, 2014

Afb. 209. Gang Kortenhorstvleugel, 2014

Afb. 211. Gevel binnenplaats Kortenhorstvleugel, 2014

Afb. 210. Hal Kortenhorstvleugel, 2014

Gunckel ontwierp een voorgevel in zandsteen, op een plint ter hoogte van de begane grond in hardsteen. Met het onderste deel, de gevelvlakken en arcade in hardsteen, is weinig mis. Bij inspecties bleek echter, dat het zandstenen deel erboven in zorgwekkende staat verkeert. Niet alleen waren daar in het verleden al op vrij omvangrijke schaal reparaties nodig – waarvan de een van een redelijke, de ander van teleurstellende kwaliteit is. Het gaat hierbij in beperkte mate om ingezette stukken nieuwe zandsteen, maar hoofdzakelijk om mortelreparaties. De nog oorspronkelijke delen, met name die met beeldhouwwerk, bleken bij het toen geïnspecteerde linker risaliet in zorgwekkende staat te verkeren.

Bovendien heeft de vervuiling van deze gevel tot een zeer onrustig beeld geleid, dat geen recht doet aan de architectuur.

Kortenhorstvleugel

Rad Kortenhorst (1886 – 1963) was van 1948 tot 1963 voorzitter van de Tweede Kamer. Naar hem is de zogenaamde Kortenhorstvleugel genoemd, een gebouw dat werd ontworpen door Mart Bolten en in 1961 tot stand kwam. De Kortenhorstvleugel ligt op een zeer markante plek, op het scharnierpunt van de Hofplaats en het Buitenhof. Het gevelbeeld sluit nauw aan op de bestaande sobere achttiende-eeuwse vleugel. Ook het interieur is daarvan tot in het detail afgeleid. Door de ontstane veelvormigheid en verschillende richtingsveranderingen van het gangenstelsel is de ontsluiting echter verre van helder, hetgeen de oriëntatie vermoelijkijkt.

Het gebouw is een representant van harmonieus historiserende architectuur. Het is een degelijk gebouw dat met zorg is ontworpen, maar tegelijkertijd heeft de gevel een afstandelijk en anoniem karakter.

De Landsdrukkerij, het Pompegebouw en de Hofpoort

Tussen het nieuwste deel van het Stadhouderskwartier en het Comptoir-Generaal bevindt zich een klein conglomeraat gebouwen, waarvan de voormalige Landsdrukkerij de grootste is en het Pompegebouw en de overbouw van de Hofpoort niet veel meer bevatten dan een doorloop. De Landsdrukkerij bestaat uit langs een gang gelegen kantoorkamers aan de zijde van het Binnenhof. Daarachter ligt, daarvan gescheiden door een binnenplaats, de drukkerij. Die grenst met zijn andere zijde aan de vroegere Binnengracht.

De belangrijkste ruimte van het geheel is de Drukkerijzaal. Deze royale zaal krijgt van twee zijden daglicht. De zaal biedt door zijn hoogte, breedte en lichttoetreding, die noodzakelijk was vanwege zijn oorspronkelijke functie, een aangename onderbreking in de lange gangenstructuur van het gebouwencomplex. Momenteel is de ruimtelijke kwaliteit onherkendbaar door de opdeling in gangen en ruimten. Een nieuwe route langs de noordzijde van de lichte hof zou een logische verbinding vormen tussen het trappenhuis (1887 – 1889) in het Stadhouderskwartier en de smalle brug over de droge Hofgracht.

Het Comptoir-Generaal

Het Comptoir-Generaal (1778 – 1779) is opmerkelijk compleet. Het

Afb. 212. Wenteltrap in Kortenhorstvleugel, 2014

Afb. 213. Wenteltrap, 2014

Afb. 214. Rechts de gevel van de Landsdrukkerij, 2014

Afb. 215. Pompegebouw, 2014

Afb. 216. Gevel Goudsmidskeurhuis, 2014

Afb. 217. Ingeklemd en doorgebroken, Goudsmidskeurhuis, 2014

grootste deel van de bouwmassa stamt uit de tijd dat het werd gebouwd. De structuur is duidelijk leesbaar en de afwerking is helder. De vloeren, plafonds en deuren zijn in 1887 aangepast en sinds 1960 is een aantal kleinere veranderingen doorgevoerd. Het Comptoir-Generaal vormt met zijn kruisvormige verkeersstructuur een oase van rust. Helaas is de middengang – die als vanzelfsprekend aansluit op de grote rondgang om het Binnenhof – smal, hoog en donker; dat geldt ook voor de vertrekken aan de zijde van de Hofgracht.

Het Schepelhuis en het Goudsmidskeurhuis

Het enige 'originele' deel van het Goudsmidskeurhuis is de voorgevel. De gevel van het naastgelegen Schepelhuis is in historische stijl opgetrokken. Het erachter gelegen nieuwe bouwvolume is van zeer matige kwaliteit.

De nieuwbouw heeft een middengang, die aansluit op de middengang van het Comptoir-Generaal en middels niveausprongen op een gang in de uitbreiding van het Ministerie van Koloniën. Het inbandige trappenhuis is een aardig tijdsdocument en eigenlijk het enige onderdeel wat 'architectonische kwaliteit' bezit.

De voormalige uitbreiding van het Ministerie van Koloniën

Het L-vormige gebouw tussen de gevel van het Goudsmidskeurhuis en de Grenadierspoort vormt het sluitstuk van de route langs het Binnenhof. Het werd in 1915 – 1916 gebouwd als laatste uitbreiding van het Ministerie van Koloniën aan het Plein. Om deze uitbreiding te kunnen realiseren, werden de nodige oudere gebouwen gesloopt. Het exterieur moest aansluiten bij de sfeer van de andere gebouwen rond het Binnenhof. Daarmee kwamen weliswaar twee evenwichtige en harmonieuze gevelwanden tot stand, die in de hoek samengebonden worden door een alleraardigst ingangsportaal, keerzijde was echter, dat het ontwerp niet verder kwam dan een tamelijk brave herhaling van reeds lang in de Nederlandse architectuur gebezigde neorenaissancevormen. Het interieur is daarentegen grotendeels met veel kwaliteit in de toen moderne art-decostijl uitgevoerd.

Achter de ingangsportiek in de hoek ligt de centrale hal van het gebouw, die samen met het daarop aansluitende trappenhuis het architecturale hoogtepunt vormt. De gang in de zuidvleugel is van vergelijkbare orde. De meer recente tussenwanden om kamers af te scheiden passen echter niet bij de stijl van het interieur. De oostvleugel eindigt in een grote hal; de Grenadierspoort blokkeert hier de verdere doorgang naar het Torentje. Ruimte C1.01 heeft in architectonische zin geen aansluiting bij de rest van het gebouw. Deze ruimte op de eerste verdieping heeft een herplaatst stucplafond uit het eerste kwart van de achttiende eeuw, een bijbehorende wandbetimmering en vouwblinden en een bijpassende schouw en wordt daarmee als achttiende-eeuwse stijkamer gezien.

Het voormalig Ministerie van Koloniën

Het aan het Plein gelegen voormalig Ministerie van Koloniën, dat werd gebouwd in 1859 – 1861 naar ontwerp van Rijksbouwmeester Willem

Afb. 218. Gevel Comptoir-Generaal, 2014

Afb. 219. Smalle centrale gang in het voormalige Comptoir-Generaal. De gang is de spil tussen alle kantoorruimten, 2014

Afb. 220. Koppeling uitbreiding uit 1916 met het voormalig Ministerie van Koloniën, 2014

Afb. 221. Hal in de uitbreiding van voormalig ministerie van Koloniën, 2014

Afb. 222. Voorgevel voormalig
Ministerie van Koloniën, deel van
fotomontage de Fabryck, 2012

Afb. 223. Voorgevel Hotel Central,
2014

Nicolaas Rose, was een helder gestructureerd en innovatief gebouw. De tal van geïntegreerde installaties in het opgaand muurwerk, en toepassing van nieuwe materialen zoals gietijzer, maakte dat dit gebouw zijn tijd ver vooruit was. Ruimtegebrek maakte het echter onmogelijk om bij de kort daarop nodige uitbreidingen aan de achterzijde de structuur helder te houden en de maatverhoudingen van Roses ontwerp te volgen. De oorspronkelijke infrastructuur is niet begrepen. Dit leidde tot oneigenlijke leidingschachten en verlaagde plafonds die het gebouw afbreuk doen.

Het door Rose ontworpen majestueuze hoofdtrappenhuis is vervangen door een trappartij met lift omgeven door een brandwerende pui, die een benauwde indruk maakt. Ook op andere fronten functioneert het gebouw moeizaam. De lichthoven spelen ruimtelijk geen rol van betekenis. De aansluiting van het gebouw op de nieuwbouw van de Tweede Kamer is ongelukkig en de ontsluiting verre van helder.

Het gebouw van Rose was in veel opzichten zijn tijd vooruit. Het is haast voelbaar in het gebouw, dat men er lang weinig affiniteit mee had. Kort na de realisatie was sprake van een drastische verandering van het architectuurbeleid van het Rijk, en het heeft meer dan een eeuw geduurd voordat de architectuur van Rose weer op een wat bredere waardering kon rekenen. Architectonisch hoofdmoment van het gebouw is de 'Regentenkamer'; een rijk gedecoreerde bijzondere vergaderzaal, die extra aandacht verdient. Tijdens de verbouwing door Cees Dam en Johan P.M. Goudeau in 1985 is deze zaal onder leiding van de laatste nauwgezet gerestaureerd.

Van oorsprong was sprake van een zorgvuldig vormgegeven route naar deze zaal, vanaf de hoofdingang over het trappenhuis en via de voorruimte met vier bijzondere gietijzeren zuilen. Deze gehele 'inleiding' naar de zaal heeft zeer sterk aan kwaliteit ingeboet, waardoor de zaal een Fremdkörper in het gebouw is geworden. Het portaal achter de buiten gebruik gestelde hoofdingang is onverzorgd. De voorruimte kan, de vormgeving van Cees Dam ten spijt, niet meer als een waardige toegang tot de zaal gelden. De toegang en omliggende ruimte van de nieuw gecreëerde grote vergaderzaal op de bovenste verdieping mist maat en werkt zelfs benauwend.

Het voormalig Hotel Central

Van het eens zo mondaine Hotel Central is weinig over. Het was een prachtig art-decogebouw, waar chique Den Haag in een rijk uitgemonterde zaal overdag van thee, koffie, wijn of lunch kon genieten, er 's avonds dineerde of na bezoek aan theater of concert soupeerde. Binnen- en buitenlandse gasten vonden er een verzorgd hoogwaardig logement. Dat verleden klinkt tegenwoordig niet meer door, niet naar de Lange Poten, en nog minder binnen. Om praktische en financiële redenen is de gevel in de jaren tachtig van de vorige eeuw niet gerestaureerd, maar betegeld. Modern tegelwerk moest verwijzen naar de oude pracht, maar kon dit niet echt bewerkstelligen. Later ruimden die tegels vanwege technische problemen het veld, waardoor de gevel nog meer is verarmd. Met de gevelkozijnen op de begane grond, die dezelfde vormgeving kennen als die van de nieuwbouw, is

Afb. 224. Lichthof voormalig Ministerie van Koloniën, 2014

Afb. 225. Gietijzeren zuilen in voormalig Ministerie van Koloniën, 2014

Afb. 226. Gevel binnenplaats voormalig Hotel Central, 2014

Afb. 227. Binnenplaats voormalig Ministerie van Justitie, 2014

Afb. 228. Hoofdtrappenhuis, 2014

Afb. 229. Doorzicht in ministerskamer, 2014

nog een tweede kans gemist om de gevel een eigen karakter en verfijning mee te geven. Inwendig is de hoofdstructuur van gangen en kamers rond een tweetal lichthoven welliswaar afleesbaar, maar wordt ondanks de lichte afwerking gekarakteriseerd door een zekere ruimtelijke benauwdheid. Met de nieuwe uitmonstering is noch een poging gedaan om naar het oude hotel te verwijzen, noch om het een nieuwe identiteit te geven.

Het voormalig Ministerie van Justitie

Het gebouw naar ontwerp van Rijksbouwmeester Peters, dat tot stand kwam als zetel van het departement van Justitie, is een uitgesproken en hoogwaardige vertegenwoordiger van overheidsarchitectuur van die tijd. Het gebouw is een Gesamtkunstwerk. Alle enigszins belangrijke ruimten zijn hoogwaardig afgewerkt en op elkaar afgestemd. Hoewel een deel van die uitmonstering, zoals de beschildering van het parement van wandvlakken in blokpatronen in de gangen, maar sporadisch is gereconstrueerd, ademt het gebouw nog steeds de oorspronkelijke sfeer. Het is binnen het complex van de Tweede Kamer het meest gaaf bewaarde, als eenheid herkenbare onderdeel.

Het gebouw kent een aantal zeer bijzondere ruimten. Het meest tot de verbeelding spreekt wellicht de bibliotheek, die tegenwoordig Handelingenkamer wordt genoemd. Enkele ruimten hebben zeventiende-eeuws plafonds die afkomstig zijn uit het Huygenshuis of uit de 'rode galerij' uit het Stadhoudelijk Kwartier. Andere hoogtepunten zijn twee zalen. De eerste is de zaal direct boven de hoofdingang, die was bedoeld voor de vergaderingen van de ministerraad. De andere is de kamer van de Minister van Justitie, die kleiner is, maar in rijkdom nauwelijks voor de ministerraadszaal onderdoet.

Beheer met rekenschap voor wat de geschiedenis aanreikt, is ook hier van belang. Aanwezige originele details kunnen als uitgangspunt worden genomen bij het onderhoud. Zo zou het passender zijn geweest om de originele nog aanwezige steunen van houten gordijnroeden te reconstrueren, dan een nieuwe witte gordijnrails te plaatsen. Deze onlangs aangebracht rails steekt enorm af tegen de donkere achtergrond.

De bouwstijl van Peters is, net als die van Rose, lange tijd verguisd geweest. Dat heeft tot gevolg gehad dat de (soms uitbundige) uitmonstering van wanden en plafonds voor een deel verloren kon gaan. Aan de onderdelen werd geen waarde toegekend en daarom werden ze bij latere onderhoudsbeurten vaak overschilderd. Deze uitmonstering is later voor een klein deel gerestaureerd.

De Hofgracht

De zuidwesthoek van het huidige Tweede-Kamercomplex is gegroeid uit kleinschalige bebouwing langs een drietal lijnstructuren: de (binnenste) Hofgracht, de buitengracht en de Hofcingel tussen de beide grachten. De aaneengesloten bebouwing was voor daglichttoetreding afhankelijk van die structuren. Ze zijn tot op heden, voor wie het weet, nog goed herkenbaar. Het waren vooral de gebouwen erlangs, die bij

Afb. 230. Wenteltrap in voormalig Ministerie van Justitie, 2014

Afb. 231. Wenteltrap, 2014

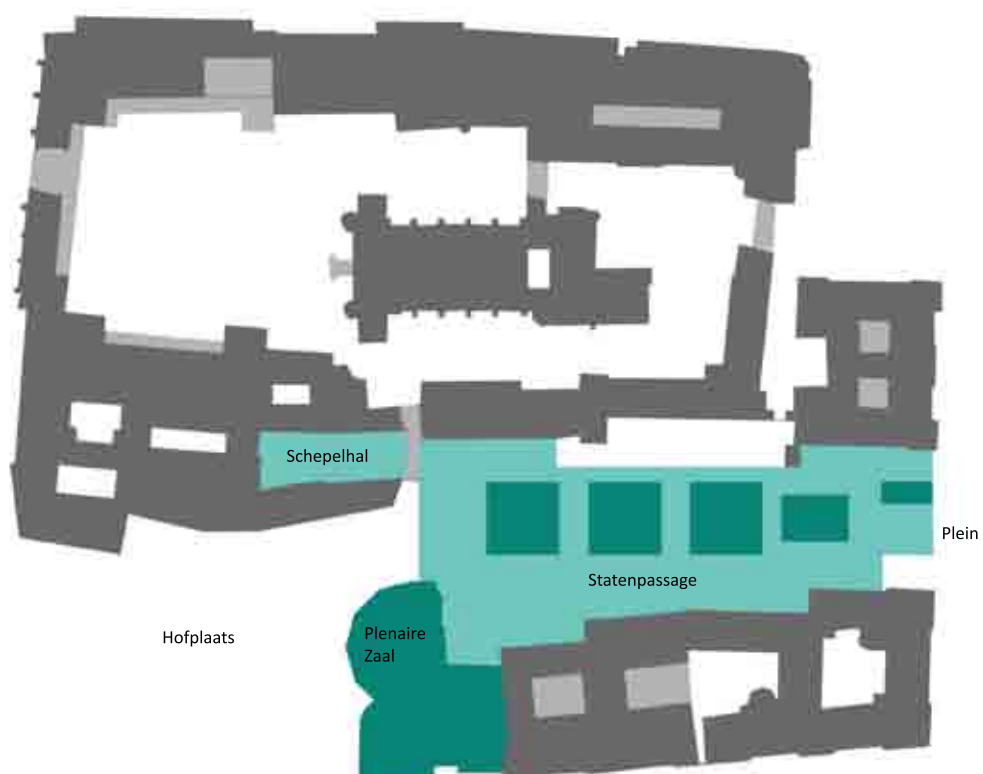

Afb. 232. Gallerij voormalig Ministerie van Justitie, 2014

Afb. 233. Hoofdingang nieuwbouw Tweede Kamer, 2014

Afb. 234. Plattegrond nieuwbouw Tweede Kamer in groen weergegeven

achtereenvolgende bouwcampagnes wijzigden. De Hofgracht werd overkluisd en de buitengracht werd gedempt, maar de historische lijnstructuren bleven in binnenhoven en verkeersruimten als logisch gelegen elementen grotendeels bestaan tot in de nieuwbouw van Pi de Bruijn.

In de nieuwbouw maakt de nu droge Hofgracht een belangrijk onderdeel uit van het ruimtelijk concept. Door de gekozen afwerking is deze strook echter niet meer als gracht te herkennen. Voor een deel gaat het om een strook die overdekt is en binnen de bebouwing is getrokken. Daar ontbreekt het onderscheid met de verkeersruimten die er op hoger niveau langs voeren. Voor een ander deel gaat het om een smalle buitenruimte, die weliswaar 'groen' is, maar niet veel meer is dan 'kijkgroen'; men komt er niet of nauwelijks. De daglichttoetreding vanuit de strook van de gracht naar de daaraan grenzende kamers en andere ruimten in de Landsdrukkerij, het Hofpoortgebouw en de Comptoir-Generaal, is wellicht minder dan waarop bij het ontwerp was gehoopt.

Nieuwbouw Tweede Kamer

Het eerste dat bij een analyse van het nieuwbouwdeel opvalt, is de heldere structuur van dat deel van het complex. Daarin spelen vooral de Schepelhal en de Statenpassage als grote open ruimten een belangrijke rol. Een blok met commissiekamers vormt de scheiding tussen beide hallen. Doordat dit een scheiding met doorgangen is, zijn Schepelhal en Statenpassage desondanks met elkaar verbonden. Een dwarsas vanaf de ingang aan de Lange Poten staat daar haaks op en vormt ruimtelijk de belangrijkste verbinding tussen Schepelhal en Statenpassage.

Opvallend zijn daarnaast de roltrappen, die als grote diagonalen verdiepingen met elkaar verbinden. De grote glaskappen onderstrepen de functie van Schepelhal en Statenpassage als de belangrijkste verbindende elementen in het ruimtelijke concept.

Ook de Plenaire Zaal is heel helder als een grote eenheid in dit concept opgenomen. De perstoren, die vooral in het silhouet en het aanzicht vanaf buiten een belangrijke rol speelt, is binnen veel minder pregnant aanwezig. In het gehele concept van de nieuwbouw is die toren van binnenuit gezien een 'terzijde'. De toren heeft een heldere positie gelet op de taak van de pers om onafhankelijk verslag te doen.

Een van de belangrijkste uitgangspunten van het ontwerp, de openbare route door de Statenpassage, is nooit als zodanig verwezenlijkt. De op de tekentafel bedachte ontmoetingsplaats tussen parlementariërs en het publiek komt daardoor niet uit de verf. De ruimte is er, maar de verwachte drukte is uitgebleven. De passage is niet openbaar toegankelijk en gelet op de maatschappelijke ontwikkelingen is de kans klein dat binnen afzienbare tijd deze passage wel opengesteld kan worden. Inmiddels wordt deze ruimte voor tal van gebeurtenissen gebruikt, zoals politieke debatten, televisie opnamen en bijzondere bijeenkomsten. Bovendien brengt de stroom aan scholieren er leven in

Afb. 235. Voormalige Hofgracht, 2014

Afb. 236. Roltrappen nieuwbouw Tweede Kamer, 2014

Afb. 237. Verbinding nieuwbouw Tweede Kamer en voormalig Ministerie van Justitie, 2014

Afb. 238. Plenaire Zaal, 2014

Afb. 239. Schepelhal, 2014

de brouwerij. (Het streven is om elke Nederlandse scholier een keer een bezoek te laten brengen aan het parlement.)

Behalve het ruimtelijk concept zijn ook de vormgeving en materialisatie zeer consequent doorgedacht. Het palet aan materialen en vormen is welbewust zeer beperkt gehouden, waardoor er een grote helderheid is ontstaan. Dit is een te prijzen architectonische kwaliteit.

Bij de aansluiting en de behandeling van de bestaande gebouwen is de helderheid echter op een aantal punten zoek. Zoals bij het Hotel Central in andere woorden is opgemerkt, heeft het palet bij dat gebouw juist een averechts effect. Latere toevoegingen, die iets afwijken van de strikte vormgeving, vallen direct als storende elementen in het interieur op.

Het hoogtepunt in het complex is de Plenaire Zaal. Ook hier, maar afwijkend van de rest van het complex, is sprake van een met ijzeren discipline toegepast palet van vormen en materialen. Het meubilair is van perenhout en de betimmering ton sur ton met kalfsleren bekleding van de lessenaars. De stoelen hebben een blauwe bekleding. De prachtige coulissen van Rudi van der Wint in olieverf fungeren als aandachtswand. Waar de overige kunst, van hoog gehalte, goed in de ruimten van het gebouw zijn gepositioneerd, maken de coulissen een integraal onderdeel uit van het architectonische concept.

Afb. 240. Statenpassage, 2014

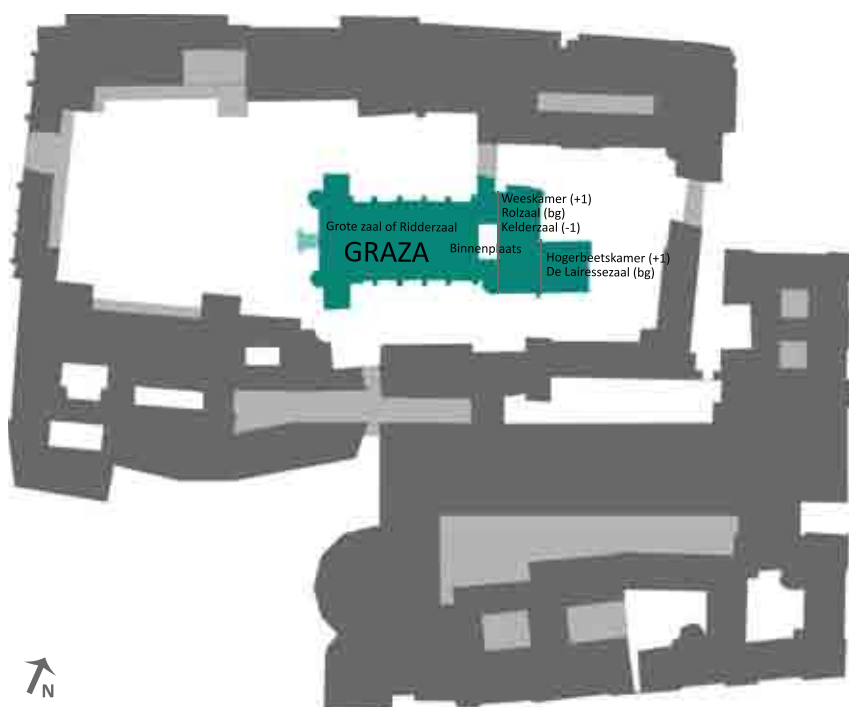

Afb. 241. Zicht op dak Plenaire Zaal, 2014

Afb. 242. Grafelijke Zalen centraal op het binnenhof, 2014

Afb. 243. Plattegrond Grafelijke Zalen in groen weergegeven

De Grafelijke Zalen

Het bekendste onderdeel van het Binnenhofcomplex, icoon voor het gehele conglomeraat op en rond het Binnenhof, wordt zonder enige twijfel gevormd door de Grafelijke Zalen. In de volksmond gaat het dan vooral om de Ridderzaal, een historisch onjuiste benaming van de Grote Zaal, die het meest kenmerkende onderdeel van dit vroegere grafelijke paleis vormt.

Het verhaal gaat wel, dat door de ingrijpende restauratie van rond 1900, het complex zo vergaand is aangepast, dat er nog maar niet of nauwelijks sprake is van authenticiteit. Niets is echter minder waar. Om het complex naar zijn waarde te schatten, is het echter nodig om niet alleen de zeer interessante middeleeuwse geschiedenis van de totstandkoming te kennen, maar ook om de genoemde ingrijpende restauratie in een juist daglicht te stellen.

Die middeleeuwse geschiedenis van de totstandkoming is voor een belangrijk deel nog in nevelen gehuld. Dat de belangrijkste bouwheren, de graven Willem II (de Rooms-koning) en Floris V zijn, staan evenwel vast. Gelet op de maatschappelijke positie van beide graven, kan over het Binnenhof worden gesproken als over een palts (villa regia of curtis regia): een (schier) koninklijk of zelfs keizerlijk paleis, dat de kern vormt van de hof. De Grafelijke Zalen bestaan voor een deel uit een woongebouw (zaalhuis: het Rolgebouw) met een latere uitbreiding (De Lairessezaal), voor de graaf en zijn directe gevolg (het hof). Het andere deel is de immense (konings)hal: de Grote Zaal (Ridderzaal). Hoewel er in het huidige Nederland meer resten van dergelijke villa's of curtis regia bekend zijn, zowel uit de Romeinse Tijd als uit de Middeleeuwen, vormen de Grafelijke Zalen het grootste en belangrijkste nog redelijk gaaf bewaarde voorbeeld daarvan.

Het almaar groeiende ambtenarenapparaat leidde ertoe dat het complex van de Grafelijke Zalen na de Middeleeuwen door tal van aanbouwen ingebouwd raakte. Omstreeks 1900 kwam daaraan rigoureuus een einde. Het complex werd 'vrij gelegd' en teruggerestaureerd naar een vermeende middeleeuwse staat. Hoewel die ingrepen gekleurd waren door de toenmalige ideeën, past slechts bewondering voor de grondigheid en nauwkeurigheid waarmee die restauratie door Rijksbouwmeester Knuttel werd aangepakt. Tot op heden kan die restauratie tot de meest zorgvuldige, best onderbouwde en betrouwbaarste reconstruerende restauraties uit de geschiedenis van de Nederlandse monumentenzorg worden gerekend. De restauratie had wel tot gevolg dat alle latere toevoegingen werden afgebroken. De zalen in het Rolgebouw herleefden als ongedeelde ontvangstruimten, wat soms terecht, maar soms ook onterecht bleek te zijn.

Het verhaal dat er nog maar nauwelijks sprake is van authenticiteit klopt beslist niet. Als bouwmassa en in zijn belangrijkste ruimten volgt het bestaande complex bewonderenswaardig nauwgezet de vorm die het paleis op enig moment in de Middeleeuwen moet hebben gekregen. Veel van wat men nu ziet is echter reconstructie. Dat kon ook nauwelijks

Afb. 244. *Idealbeeld Grafelijke zalen, 19de eeuw*

Afb. 245. *Middeleeuwen door 19de-eeuwse bril gezien, 2011*

Afb. 246. *Gereconstrueerde trapgevel en kantelen, 2012*

Afb. 247. *Resultaat van een reconstruerende restauratie, 2012*

Afb. 248. Ridderzaal, onderdeel van de Grafelijke Zalen, 2013

Afb. 249. Ridderzaal op Prinsjesdag, 2013

anders. Het was wel een bewonderenswaardig nauwgezette en gedegen onderbouwde reconstructie. Tegenwoordig zou de restauratie ongetwijfeld anders aangepakt zijn, en er zou ook vast minder zijn gereconstrueerd. Voor een niet onbelangrijk deel had men voor vergelijkbare keuzen gestaan en wellicht, maar dan in de huidige tijdsgeest, voor een deel hetzelfde hebben gedaan.

Veel is nog steeds middeleeuws, vaak een (gereconstrueerde) schil aan de buitenkant van authentiek middeleeuws materiaal. Aan de hand van bouwsporen kon bij de restauratie het gebouwencomplex heel goed worden gereconstrueerd, wat daar uiteraard niet uit afgeleid kon worden, was hoe de ruimten verder waren ingericht. Hingen er wandtapijten en kaarsenkronen, stonden er banken, had de graaf in de Grote Zaal een stoel op een kleine verhoging ('troon')? Ongetwijfeld, maar elk spoor daarvan ontbrak. Het moet ongetwijfeld binnen pracht en praal zijn geweest, maar gegevens daarover ontbreken helaas. Alle ruimten zijn daarom tijdens de restauratie rondom de vorige eeuwwisseling zeer sober en doelmatig afgewerkt. Alleen de Grote Zaal kreeg een door Pierre Cuypers ontworpen inrichting met wandtapijten, kronen, stoelen en een troon. De sedert lang verdwenen wandtapijten van Cuypers zijn tegenwoordig weer in een nieuwe vorm teruggebracht. De Grote Zaal is daarmee de enige ruimte die in zijn uitmonstering nog enigszins verwijst naar de middeleeuwse pracht en praal. Met de rest van het complex is het, wat dat betreft, droevig gesteld. Zelfs de (latere) uitmonstering van de De Lairessezaal, drie decennia geleden nog in enige mate gerestaureerd, verkeert in slechte staat. De Rolzaal, Weeskamer en de Kelderzaal zijn kaal, karig ingericht en missen elke passende vorm van decoratie die deze zalen 'op niveau' kan brengen. Bovendien is de verlichting zeer gebrekkig. De zalen op hogere niveaus, worden zo goed als nooit gebruikt vanwege het ontbreken van een redelijke ontsluiting. De meest gebruikte entree, terzijde van de Middenpoort via een later toegevoegd trappenhuis op de vroegere binnenplaats heeft al helemaal geen statuur. De toiletgroepen en garderobe in de naast gelegen kelder zijn gedateerd en moeilijk bereikbaar. Het is, zacht uitgedrukt, opmerkelijk dat in het alleroudste deel van het complex, de middelste kelder onder de Grote Zaal, een fietsenstalling, opslag en een installatieruimte zijn ondergebracht. Een heldere routing en oriëntatie ontbreken en bovendien is de logistiek zeer moeizaam, en van integrale toegankelijkheid is geen sprake. Kortom, aan dit zo belangrijke en bijzondere middeleeuwse paleis mankeert tegenwoordig wel het nodige.

De Ridderzaal

De betekenis van de Ridderzaal (Grote Zaal) in de context van haar bouwtijd wordt maar nauwelijks beseft. De zaal kon zich meten met de grootste koningszalen van Europa en was, dankzij technisch vernuft waarmee de immense kap was geconstrueerd, ongekend wat de overspanning betreft. Dat de zaal grotendeels is gebleven, zoals hij door de waarschijnlijke bouwheer (graaf Floris V) is gerealiseerd, moet verband houden met de onfortuinlijke geschiedenis van het Hollandse gravenhuis. Nadat Floris V in 1296 in Muiderberg het slachtoffer werd

Kunstlicht I: bron en positie

Vele eeuwen, tot aan de ontwikkeling van de elektriciteit, werden allerlei brandbare stoffen als verlichtingsbron gebruikt. Van hout via oliën (plantaardig, dierlijk en fossiel) naar kaarsen (vetten of was) en uiteindelijk gas. Open vuur, toortsen, olielampen, kaarsen, petroleumlampen en gaslampen hadden allemaal één ding gemeen; ze verbruikten zuurstof en gaven warmte en verbrandingsgassen, en soms ook geur. Hierdoor kon de verlichtingsbron nooit direct tegen het plafond of wand worden geplaatst. Lichtornamenten centraal in de ruimte verdeelden het licht maar moesten noodgedwongen op flinke afstand van het plafond worden aangebracht. De lichtbron verlichtte alle vlakken rondom, inclusief het plafond dat vaak van kleuren, afbeeldingen of reliëf en sculpturen voorzien was.

De verlichtingsarmaturen werden vaak rijk geornamenteerd, niet alleen om als sieraad in de ruimte te kunnen dienen, maar vooral ook om het licht uit de relatief beperkte lichtbronnen zo veel mogelijk te laten weerkaatsen en te verspreiden. De armaturen werden vervaardigd van glanzende materialen en voorzien van spiegels en kristallen. De schittering van een kristallen kroon is briljant: de kristallen gaan fonkelen als kleine lichtbronnen.

Door de positie én door het oplichten van het gehele verlichtingsornament speelt het licht als het ware rond in de ruimte.

Afb. 250. Oudste kelder onder de Ridderzaal, 2013

Zalen in het Rolgebouw:

Afb. 251. Weeskamer op de tweede verdieping, 2013

Afb. 252. Rolzaal op de begane grond, 2014

Afb. 253. Kelderzaal, 2014

Kunstlicht II: kleur en kwantiteit

van een politieke moord, volgde zijn twaalfjarige zoon Jan hem op. Pas in het volgende jaar mocht Jan het Engelse hof – waar hij werd opgevoed – verlaten, om naar Holland terug te keren. Uiteraard in gezelschap van door de Engelse koning meegezonden ‘raadgevers’. In 1299 overleed Jan, kinderloos, op vijftienjarige leeftijd. Daarmee eindigde niet alleen het Hollandse huis, maar was ook de rol van de Grote Zaal grotendeels uitgespeeld. Vergroten, uitbreiden of moderniseren is niet meer nodig gebleken. Ook niet toen enkele van de latere graven het Binnenhof als hun belangrijkste domicilie verkozen. De wijze waarop graven toen hun gebied bestuurden, was inmiddels zo veranderd dat de Grote Zaal als ontvangst- en vergaderruimte voor grote groepen afgevaardigden en edelen nog maar een ondergeschikte rol speelde.

Lang wisten gebruikers van het Binnenhof weinig aan te vangen met deze grote ruimte. In de moderne tijd werd de Ridderzaal lang gebruikt als passage, als marktplaats en als loterijzaal. Op de vijand buitgemaakte vaandels werden in de zaal opgehangen als uiting van nationale trots. Het gebruik dat Rijksbouwmeester Rose voor ogen stond, als pantheon voor de Nederlandse geschiedenis, ligt in lijn daarmee.

Na de grote restauratie onder Knuttel is de zaal in gebruik genomen voor grote bijeenkomsten. Sinds 1904 is de opening van het nieuwe zittingsjaar van de Staten-Generaal, op de derde dinsdag in september, daarvan de belangrijkste. Dat gebruik sluit wonderwel aan op het belangrijkste oorspronkelijke doel van de zaal, als ruimte voor het houden van landdagen (bijeenkomsten van vertegenwoordigers van alle landsdelen). Het gebruik is niet intensief, maar wel exclusief.

Voor grote bijeenkomsten in de Ridderzaal moeten tegenwoordig steeds voorzieningen worden getroffen om het binnenklimaat op redelijk peil te brengen, om mindervaliden toegang te kunnen verlenen, om kabels en andere voorzieningen van de media goed te geleiden en vooral ook om ervoor te zorgen dat de zaal in noodgevallen in korte tijd ontruimd kan worden. Omdat omvangrijke bijeenkomsten slechts enkele malen per jaar voorkomen, vormen tijdelijke voorzieningen vooralsnog een praktische oplossing.

De sfeervolle middeleeuwse kelders onder de zaal worden voor verschillende doeleinden gebruikt en kunnen grotendeels los van de rest van het complex functioneren. Zoals blijkt uit het gebruik van de voorste kelders door Prodemos die een grote stroom van bezoekers kent.

Het Rolgebouw

Het Rolgebouw is het oorspronkelijke woongebouw van de graven. Tegenwoordig bevat het, de erbij behorende torens niet meegerekend, op elke verdieping één grote, ongedeelde ruimte. Aangenomen mag worden, dat in de middeleeuwse situatie de ruimten op de verdiepingen verdeeld zijn geweest: waarschijnlijk in een kleinere en in een grotere zaal. De kleinere als (meer) private verblijven voor de graaf en zijn familie, de grotere voor de rest van zijn (meer intieme) gevolg. De kelderzaal is een intrigerende ruimte. Het zou een ongedeelde

Van oudsher ontstond kunstlicht door verbranding, door het gloeien van een materiaal. Dat is eigenlijk ook het geval bij daglicht. De zon is niets anders dan een gloeiend stuk koolstof. Het gloeilicht heeft een breed spectrum waarin alle kleuren van de regenboog zijn vertegenwoordigd. Kunstmatig gloeilicht is wat betreft kleur warmer dan de stralen van de zon. Dit ervaren wij als prettig. De warme tint sluit als van nature aan bij het avondlicht rondom zonsondergang. De dag wordt als het ware verlengd.

Vroeger was de hoeveelheid kunstlicht zeer bescheiden, zeker in vergelijking met de lichtintensiteit waar we nu aan gewend zijn. Een kaars geeft 12 lumen, Dat betekent dat een kaars op 30 cm afstand een lichtniveau van ongeveer 7 lux geeft, net genoeg om bij te lezen. Bovendien waren kaarsen relatief duur. De achttiende-eeuwse werker moest 1 uur werken om een kaars 10 minuten te laten branden. Tegenwoordig is 1 uur werken voldoende om een ledlamp het hele jaar continue te laten branden. Vandaar dat men er vroeger alles aan deed om de beperkte lichtbronnen maximaal in te zetten: reflectie, schittering, witte oppervlakten met reliëf (geornamenteerde stucplafonds), spiegels, kristallen, gouden biezen en lijstwerk. Tevens fluctueerde de bron van het licht enigszins, zoals het flankeren of bewegen van de kaarsvlam. Ook dat gaf een genuanceerder lichtbeeld dan de huidige zeer stabiele lichtbronnen. Hoe schitterend de kandelaars en koperen of Venetiaanse kroonluchters ook waren, kunstlicht bleef behelpen. We zouden de historische verlichting nu als veel te donker ervaren en 'niet meer van deze tijd'.

Afb. 254. Tijdelijke koelinstallatie, 2011

Zalen in de aanbouw, aansluitend op het Rolgebouw:

Afb. 255. Hogerbeetszaal op de tweede verdieping, 2014

Afb. 256. De De Lairessezaal op de eerste verdieping, 2014

Afb. 257. Kelderzaal in gebruik door catering ten behoeve van Prinsjesdag, 2014

ontvangsthal geweest kunnen zijn, al lijkt de hoogte daarvoor wat te gering. Mogelijk lag het oorspronkelijke vloerniveau een stuk lager dan tegenwoordig (net als het loopvlak op het Binnenhof zelf in de Middeleeuwen lager zal hebben gelegen). Over de indeling van het Rolgebouw en de bestemming van de ruimten is echter, bij gebrek aan bronnen, alleen te speculeren. Wel is duidelijk dat deze ruimten een veel rijkere uitmonstering en inrichting hebben gekend.

De bestemming en het gebruik van de ruimten in het complex van de Grafelijke Zalen speelden een ondergeschikte rol in de restauratie aan het begin van de twintigste eeuw. Dat de Weeskamer en de zolder erboven alleen via spil- en wenteltrappen te bereiken zijn, vond men toen geen bezwaar. Het zo veel mogelijk in middeleeuwse vorm terugbrengen van het complex was het oogmerk. Later heeft men in deze situatie enige verbetering weten te brengen. In de binnenplaats tussen het Rolgebouw en de Grote Zaal werd omstreeks 1970 een bescheiden trappenhuis aangebracht. In het aangrenzende deel van de kelder onder de Grote Zaal kwamen een garderobe en twee toiletgroepen. Zo werd het logistieke probleem tot op zekere hoogte opgelost. Tot op zekere hoogte, want representatief kan deze kelderruimte zeker niet genoemd worden. De ontsluiting van de hoger gelegen zalen werd er evenmin mee opgelost. Van het Rolgebouw worden de Rolzaal en in mindere mate de Kelderzaal regelmatig gebruikt voor bijeenkomsten. De Weeskamer boven de Rolzaal is verweest in de zin dat deze niet wordt gebruikt voor bijeenkomsten, maar feitelijk als opslagruimte dienst doet. De zolder wordt al sinds de restauratie, dus nu al ruim meer dan een eeuw, gebruikt als bergplaats voor (uit het Binnenhofcomplex afkomstige) bouwfragmenten en – zeer bijzonder – monsters van bouwmaterialen die bij de restauratie zijn gebruikt. Het belangrijkste probleem is dat ‘niemand’ verantwoordelijk is voor deze collectie. Een goede documentatie en ordentelijk beheer ontbreken en daarom worden er ook wel voorwerpen ‘geborgen’, die het bewaren niet waard zijn.

De Rolzaal is via de Van Oldebarneveltrap direct bereikbaar vanuit de Ridderzaal en is daarmee het best bereikbaar van de drie zalen. De Rolzaal kan hierdoor dienst doen als ‘kabinet’ bij grote bijeenkomsten in de Ridderzaal; als iets intiemere ontmoetingsplaats voor genodigden. Beide andere zalen hebben, qua omvang, vergelijkbare gebruiksmogelijkheden, maar missen de directe verbinding met de Ridderzaal.

De De Lairessezaal

De De Lairessezaal is van zeldzame betekenis. Niet alleen is de naadloze samenhang van schilderingen en architectuur bijzonder; de zaal is een van de weinige zalen, zo niet de enige in Nederland, waar schilderingen van Gerard de Lairesse op hun oorspronkelijke plaats bewaard zijn. In de loop van de tijd heeft de zaal wel veranderingen ondergaan, die niet alle recht doen aan de betekenis en beleving ervan. Wellicht gaat het hier om een in het midden van de negentiende eeuw hersteld interieur. De oudste tot nu toe aangetroffen afwerkklagen dateren van na 1850.

Afb. 258. Zolder Rolgebouw, 2013

Afb. 259. Wenteltrap, 2013

Afb. 260. Garderobe in kelder, 2014

Afb. 261. Van Oldebarneveltrap, 2014

Afb. 263. Middenpoort en
hoofdentree Ridderzaal, 2014

Afb. 264. Middenpoort met rechts de
meest gebruikte toegangsdeur naar
de Grafelijke Zalen, 2014

Afb. 265. Zicht op het Binnenhof
vanuit eerste verdieping van de
Middenpoort, 2014

Nader onderzoek naar verborgen delen achter de schilderijen en afwerkljsten kan hierover duidelijkheid verschaffen. Bovendien zijn de schilderijen hoognodig aan reiniging en conservering toe.

De ruimten in de aanbouw

Het gewelfde onderhuis in de middeleeuwse aanbouw waarin ook de De Laressezaal ligt, wordt tegenwoordig alleen gebruikt voor de catering. De boven de De Laressezaal gelegen Hogerbeetskamer – genoemd naar de politicus Rombout Hogerbeets (1561 – 1625), die hier gevangen werd gezet – is eveneens een sfeervolle, maar vanwege de ontsluiting via de Weeskamer lastig te gebruiken ruimte.

De hoofdentree

De hoofdentree van het complex bevindt zich in de westgevel. De door Pierre Cuypers gereconstrueerde portiek voor de voorgevel (1879 – 1880) sluit aan op het plein tussen het complex van de Eerste en de Tweede Kamer. Het is bij uitstek de meest monumentale ingang op het gehele Binnenhof en maakt onderdeel uit van de Ridderzaal (Grote Zaal) als icoon. Via een klein, onder de (demontabele) tribune aangebracht portaal, geeft de hoofdentree direct toegang tot de Grote Zaal. Naar aard en karakter is deze ingang niet geschikt voor ‘dagelijks’ gebruik, zeker niet door grotere groepen mensen. Waar zou men immers de dan noodzakelijke toegangscontrole (mogelijk met bijbehorende scanstraat) moeten situeren? Hoe is het binnenklimaat hier goed te scheiden van het buitenklimaat? Ook is de ingang normaliter alleen toegankelijk voor wie voldoende goed ter been is om de trap te kunnen beklimmen. De ingang heeft daarmee een zeker ‘exclusief’ karakter: hij wordt alleen gebruikt bij enkele grote bijzondere in de Grote Zaal georganiseerde bijeenkomsten. Ook dit exclusieve karakter is een te waardenen kwaliteit.

De entree bij de Middenpoort

Aan het begin van dit hoofdstuk, in de paragraaf over de Middenpoort, is al kort gewezen op de problemen van de daar aanwezige zij ingang van het complex van de Grafelijke Zalen. Hoewel deze bescheiden ingang het meest wordt gebruikt als publieksentree, bij een in het complex georganiseerde feestelijke of ten minste gedenkwaardige bijeenkomst, is de route die men vanaf daar naar die bijeenkomst moet volgen verre van gedenkwaardig of feestelijk. Een slingerende weg door kale ruimten voert via verschillende trapjes uiteindelijk naar de ontvangst- en garderoberuimte in de kelder van de Grafelijke Zalen: een daglichtloze ruimte die met karige hand is afgewerkt. Op de verdere route naar (bijvoorbeeld) de Rolzaal raakt de bezoeker volledig gedesoriënteerd. Veel erger wordt dit nog als deze bijvoorbeeld de De Laressezaal tracht te bereiken.

Afb. 266. Doorkijk vanaf de eerste verdieping van de Hofpoort, 2014

Afb. 267. Hoofdentree, 2013

Afb. 268. Niveaunderschil vlak achter de entree bij de Middenpoort, 2013

Afb. 269. Kelder met keuken, 2013

Afb. 270. Zij-uitgang Grafelijke Zalen, 2013

Afb. 271. Zij-ingang Rolgebouw, 2013

Afb. 272. Locatie voor de 'nieuwe Poort van Oostervant', 2011

Entree via de Witte Galerij

De Witte Galerij is niet alleen geschikt als verbinding vanuit de Grafelijke Zalen naar de Trêveszaal, maar ook om vanuit het Ministerie van Algemene Zaken de Grafelijke Zalen te bereiken. De Rolzaal, maar ook andere ruimten in de Grafelijke Zalen, zoals de De Lairessezaal, kunnen dan veel gemakkelijker mede worden gebruikt door Algemene Zaken (bijvoorbeeld voor ontvangsten, persconferenties en grotere bijeenkomsten).

De Poort van Oostervant

Eertijds waren de Grafelijke Zalen aan de zuidzijde via de zogenaamde Poort van Oostervant verbonden met het keukencomplex dat grofweg de ruimte van het Comptoir-Generaal tot voorbij het Goudsmidskeurhuis besloeg. Er is veel voor te zeggen om deze poort (als verhoogde, overdekte galerij) weer in leven te roepen. Ook de Tweede Kamer krijgt dan de beschikking over een directe verbinding met de Grafelijke Zalen. Tevens kunnen de Grafelijke Zalen zo aangesloten worden via de Schepelhal met de commissiekamers en vergaderzaal van de Tweede Kamer.

Afb. 273. Toegangen tot kelders, 2013

Afb. 274. Doorgang naar de Witte Gallerij, 2014

Afb. 275. Potentiële aansluiting nieuwe Poort van Oostervant, 2014

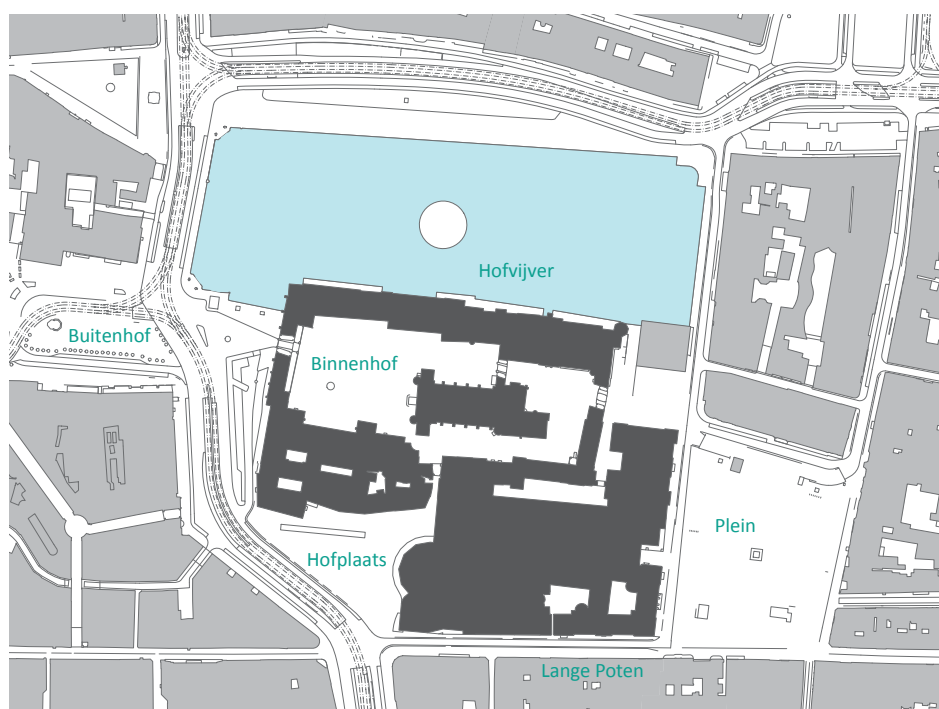

Afb. 276. Potentiële aansluiting nieuwe Poort van Oostervant op Tweede Kamercomplex, 2013

Afb. 277. Binnenhofcomplex vanaf de Hofvijver, 2014

Afb. 278. Plattegrond Binnenhofcomplex met buitenruimten

De buitenruimte

Naast de bouwdelen vormen de buitenruimten op en rond het Binnenhof belangrijke bouwstenen voor het aanzien en functioneren van het complex.

Het Binnenhof zelf bevindt zich daarbij twee keer tussen twee uitersten. Aan de zuidzijde wordt het complex 'begrensd' door de Lange Poten, een drukke winkelstraat. Aan de noordzijde zijn de Hofvijver en de Lange Vijverberg van invloed op het Binnenhof. Vandaar ziet men het complex zich plechtstatig spiegelen in het water.

In het oosten grenst het complex aan het Plein, een stedenbouwkundig sterke ruimte, die wordt bepaald door vier wanden met een afwisseling van grote monumentale gebouwen, aan twee zijden gelardeerd met bouwwerken met een 'kleinere korrel'. Midden op het Plein staat het standbeeld van de Vader des Vaderlands. Aan twee zijden bevinden zich gedurende het grootste deel van het jaar terrassen. Er worden soms kleine markten en manifestaties gehouden en sinds de opening van de nieuwbouw van de Tweede Kamer is dit ook de plaats bij uitstek voor demonstraties die voorheen op het Binnenhof zelf plaatsvonden. Het Plein kent hierdoor een zeer dynamisch stedelijk gebruik.

Aan de westzijde is de aanhechting van het complex in de stedelijke ruimte daarentegen erg problematisch. De Hofplaats, het plein tussen de Kortenhorstvleugel en de nieuwbouw van de Tweede Kamer, is te kenmerken als een toevallig overgebleven restruimte, die ruimtelijk niet bepaald is. De ruimte loopt zowel naar het Spui als naar het Buitenhof bij wijze van spreken weg. Aan de zijde van het Buitenhof speelt een vergelijkbaar probleem. Daar is de Hof van Albemarle opgeofferd aan de verbindingsweg van de Plaats naar het Spui. Ook de ruimte tussen het Binnenhofcomplex en die verbindingsweg is slechts een toevallig overgebleven restant. Het is noch een plein nog een zeer brede stoep of entreezone. In beide gevallen is dat ook af te lezen aan de inrichting van de ruimte. Er zijn pogingen gedaan 'om er nog wat van te maken', maar die hebben het geschetste stedenbouwkundige probleem niet op kunnen lossen.

Het Binnenhof zelf behoort tot de belangrijkste toeristische trekpleisters van de Hofstad. Ook wordt het Binnenhof, en dan vooral de route via de Grenadierspoort, de Middenpoort en de Stadhouderspoort, veelvuldig gebruikt door wandelaars en fietsers. Behalve een belangrijk terrein in rijks eigendom, is het daarmee ook een niet weg te denken publiek onderdeel van het historische centrum van Den Haag. Een gebied dat, ook als symbool van het democratische bestel, zo veel mogelijk midden in de samenleving moet liggen en toegankelijk moet zijn. Uit oogpunt van beveiliging is het in bijzondere gevallen nodig om daar voor korte tijd een uitzondering op te maken.

De buitenruimte op het Binnenhof is bij nadere beschouwing een aaneengesloten stelsel van buitenruimten rondom de Grafelijke Zalen.

Het plein voor de Ridderzaal

Het plein voor de Ridderzaal behoort tot de bekendste pleinen van het

Afb. 279. Plein, 2015

Afb. 280. Lange Poten, 2015

Afb. 281. Hofplaats vanaf het Spui, 2015

Afb. 282. Boerenmarkt op de Hofplaats, 2013

Afb. 283. Plein voor Ridderzaal, 2014

Afb. 284. Historisch straatprofiel tussen Middenpoort en Grenadierspoort tegenwoordig nog enigzins zichtbaar, 2014

land. Het is een omsloten en tamelijk intieme ruimte, die wordt gedomineerd door de plechtstatige voorgevel van de koningshal die graaf Floris V liet oprichten. Aan de drie andere zijden domineren de op arcades rustende gevels van het Stadhouderskwartier. Het plein is vooral een plek waar toeristen graag vertoeven en zich laten fotograferen bij de door de Haagse burgers aan de Staat geschonken fontein of op de trap van de Ridderzaal. De bestrating onderscheidt zich hier door meer verfijning. De karaktervolle banken in combinatie met de aanwezigheid van een ijscoman en een verscholen kleine souvenirkiosk onder de arcade geeft deze ruimte een vriendelijke verblijfskwaliteit.

Aan dit plein liggen de representatieve entree van de Tweede Kamer en, iets meer verscholen, de entrees van de Eerste kamer en de Raad van State. Demonstraties vinden er nog maar zelden plaats. Die zijn, met de hoofdingang van de Tweede Kamer, meeverhuisd naar het Plein.

De andere ruimten rondom de Grafelijke Zalen hebben meer het karakter van een doorgangsruijme. Aan de noordzijde vormen deze ruimten een belangrijke wandelroute tussen het Buitenhof en het Plein en vice versa. Allereerst volgt als uitloper van het Plein links de ruimte tussen de Ridderzaal en Algemene Zaken tot aan de Middenpoort. Behalve dat rechts van de Middenpoort de veelvuldig gebruikte entree van de Grafelijke Zalen ligt, waar het merendeel van de gasten naar binnen gaat, ligt links daarvan de staatsie entree van Algemene Zaken. Hier wordt de rode loper uitgelegd om hoge gasten te ontvangen. De Middenpoort ontsluit vervolgens de ruimte tussen de Middenpoort en Grenadierspoort.

De straat tussen de Middenpoort en de Grenadierspoort

Feitelijk is de buitenruimte tussen de Middenpoort en de Grenadierspoort een ruimte ter plaatse van een verdwenen straat. Die straat, langs het Plein tot aan de Middenpoort, is ondanks de in- en uitritten van de parkeergarage onder het Plein voor Sociëteit De Witte het best behouden gebleven en te ervaren. Het (in huidige vorm tamelijk recente) voorplein van het Mauritshuis en de zijgevel van Rose's Ministerie van Koloniën ontkenen de historische loop van de straat daarentegen volledig. Is men eenmaal de Grenadierspoort gepasseerd, dan is die verdwenen straat alleen nog enigszins te herkennen in het plaveisel.

Deze buitenruimte is weliswaar ruimtelijk niet zo karaktervol maar kent daarentegen wel een bijzonder gebruik en daarmee een bijzondere betekenis. Het is de plek waar vrijdags de ministers Algemene Zaken binnengaan en na afloop van de ministerraadvergadering, vaak onder grote belangstelling van het publiek en de pers, weer naar buiten treden. Tegenover die entree in de 'oksel' tussen het Rolgebouw en de uitbouw waarin de De Lairessezaal zich bevindt, staan enkele gebouwen die een poging doen om een ruimte te vormen. Waar meestal tientallen fietsen te zien zijn. Hier bevindt zich de informele fietsenstalling van het Binnenhof, niet in de laatste plaats gebruikt door medewerkers en bezoekers van Algemene Zaken.

Afb. 285. Ijscoman op het Binnenhof, 2012

Afb. 286. Middenpoort: veel gebruikte doorgangsrout, 2012

Afb. 287. Rode loper voor staatsie entree Algemene Zaken, 2011

Afb. 288. Informele fietsenstalling, tussen het Rolgebouw en de De Lairessezaal, 2011

Afb. 289. Tussenruimte bijna dagelijks gebruikt door servicevoertuigen, 2011

Afb. 290. Binnenhof als eiland met toegangspoorten

De hof voor de uitbreiding van het Ministerie van Koloniën

Direct hieraan liggen twee gekoppelde buitenruimten die meer het karakter hebben van een achtergebied. Allereerst de vroeger omsloten hof voor de inmiddels verdwenen Hoge Raad. Die nu als buitenruimte tussen het De Laressegebouw en de uitbreiding van het Ministerie van Koloniën ligt. Dat is vooral het gevolg van de sloop van het gebouw van de Leenkamer van Holland, waardoor er als het ware een leeg kavel in de hoek tussen het De Laressegebouw en het Rolgebouw is ontstaan. Opvallend is hier, achter de Grafelijke Zalen, het niveauverschil met een sterk oplopende verharding; hierdoor ligt het pleinniveau een stuk hoger dan de toegangen tot de kelderruimten.

De ruimte wordt veelvuldig gebruikt voor het stallen van auto's van bedrijven die op en rond het Binnenhof werkzaamheden verrichten. Van alle ruimten op het Binnenhof, is dit ook de meest aangewezen plek daarvoor; de bestaande hoge bomen verzachten de aanwezigheid van die noodzakelijke voertuigen.

In dit verband is het goed om te wijzen op de enorme verbetering die het weren van auto's van het Binnenhof heeft gebracht.

Vervolgens ligt zuidelijk van de Grafelijke Zalen, vanaf de fontein gezien rechts van de Grafelijke Zalen, ligt een min of meer bij toeval overgebleven tussengebied. De bestrating loopt er 'ongemerkt' door. De ruimte tussen de Grafelijke Zalen en de bebouwing ten zuiden ervan is, van de Hofpoort tot de zuidoosthoek van het De Laressegebouw, een mooie, door de Grafelijke Zalen gedomineerde ruimte waar weinig mee mis is.

Het Binnenhof als eiland

Het is belangrijk dat het Binnenhof onderdeel blijft uitmaken van het stedelijk leven en het stedelijk weefsel. De historische en culturele betekenis van het complex als geboorteplaats en bestaansreden voor 's-Gravenhage maakt het complex tot het belangrijkste onderdeel van de historische binnenstad. Daar het ook het symbool is van het democratische karakter van de landsregering, is het openbare karakter van het Binnenhof, hoewel het terrein Rijkseigendom is, essentieel. Toch mag ook het tegendeel ervan, het private en besloten karakter, niet ontkend worden. Deze eeuwenoude toonaangevende eigenschappen van het Binnenhof zijn tot op heden te herkennen in de smalle poorten die men door moet gaan om het Binnenhof te betreden en om het te verlaten.

Enkele jaren geleden heeft de Rijksgebouwendienst, op verzoek van de Politie Haaglanden, gekeken naar de mogelijkheid om de poorten in uitzonderlijke situaties afsluitbaar te maken. Bij dreiging en als voorzorg doet de politie dat nu zelf, door een politiebuis dwars voor de poorten te plaatsen en met de inzet van veel personeel om de toegangen te bewaken.

De zijde van de Hofvijver

De minst problematische zijde van het Binnenhofcomplex is de zijde

Afb. 291. Ongedefinieerde ruimte, plaats voor servicevoertuigen, 2014

Afb. 292. Tussengebied ten zuiden van de Grafelijke Zalen, 2014

Afb. 293. Studie afsluitbaarheid poorten, 2004

Afb. 294. Reconstructiestudie oorspronkelijke poort, 2004

Afb. 295. Gevel Tweede Kamer aan de Hofplaats, 2014

Afb. 296. Nieuwbouw Tweede Kamer met Plenaire Zaal aan de Hofplaats, 2014

Afb. 297. Zicht op de Hofplaats vanaf het Spui, 2012

aan de Hofvijver. Nieuwenhuis en vooral Knuttel kregen kritiek op de door hen toegepaste bouwstijl, maar inmiddels zijn hun scheppingen niet alleen algemeen geaccepteerd, maar worden ze ook gewaardeerd. Aan de Hofvijverzijde tegen de Binnenhofbebouwing zijn eind negentiende eeuw aan de rand enkele smalle terrassen ontstaan. Deze zijn omgeven met muurtjes en groen ingericht. Inmiddels is de inrichting die vermoedelijk uit de zestiger jaren dateert zeer sleets.

Het rijkseigendom loopt tot aan de Hofvijver, die in zijn geheel eigendom is van de gemeente 's-Gravenhage. Dat heeft tot gevolg dat bepaalde voorzieningen voor het Binnenhof op het terrein van de gemeente zijn of moeten worden gerealiseerd. Dit is een factor waarmee bij planvorming zeker rekening gehouden moet worden.

De zijde van het Plein

Aan de nieuwe ingang van de Tweede Kamer is, hoewel dit een voor Nederlandse begrippen zeer monumentale ingangspartij is, weinig mis. De beide andere belangrijke gebouwen, de vroegere ministeries van Justitie en Koloniën, hebben hier wel hun hoofdingang, maar die deuren zijn vrijwel altijd gesloten. Dat geldt ook voor de andere Rijksgebouwen aan het Plein.

De ruimte tussen het voorplein van het Mauritshuis en het voormalig Ministerie van Koloniën wordt gekenmerkt door onbestemdheid, omdat zowel het voorplein van het Mauritshuis als het voormalige ministerie daaraan geen duidelijke vorm meer geven. De pollers zijn verre van fraai, net als het hekwerk achter Koloniën, dat als het open staat ook nog eens een ongegeneerde inkijk biedt in de expeditiehof van de Tweede Kamer. Dit gebied verdient een kwalitatieve aanpak.

De Lange Poten

Op de gevel van het voormalig Ministerie van Justitie is weinig aan te merken. Dat geldt echter zeker niet voor het ooit grandeur uitstralende Hotel Central. Deze gevel mist de subtiliteit en decoratieve verfijning, die dit beeldbepalende pand oorspronkelijk bezat. (Op dit probleem is eerder al ingegaan) Op de Lange Poten als stedelijke ruimte is op zichzelf weinig aan te merken.

De hoek tussen de Plenaire Zaal en de Kortenhorstvleugel: Hofplaats

Het driehoekige gebied tussen de Hofweg en de gebouwen van de Tweede Kamer is rijkseigendom. Naar aard en bestemming is deze ruimte echter openbaar gebied. Men vindt er de zogenaamde Grondwetbank (een geschenk van de gemeente Den Haag aan de Tweede Kamer), een rijtje bomen langs de Hofweg en geregeld ook een boerenmarkt. Als stedelijke ruimte is de Hofplaats mislukt. De ruimte loopt er, bij wijze van spreken, aan alle kanten weg. Aan dit gebrek aan ruimtelijke kwaliteit kan de bezoekersuitgang die aan deze zijde van het Tweede Kamercomplex is gemaakt, maar weinig verbeteren. De Plenaire Zaal, zo lijkt het, keert er demonstratief zijn rug naartoe. Ook de andere gevels van het complex, enkele nooit gebruikte ingangen ten spijt, drukken uit dat de Kamergebouwen zich afzijdig houden van het stedelijk leven.

Afb. 298. Smalle terrassen aan de Hofvijver, 2004

Afb. 299. Ingang Tweede Kamer aan het Plein, 2012

Afb. 300. Ruimte tussen het Mauritshuis en het voormalig ministerie van Koloniën, 2015

Afb. 301. Lange Poten vanaf het Plein, 2015

Afb. 302. Binnenhofcomplex aan het Buitenhof, 2012

Afb. 303. Het publiek domein loopt tot aan de gevel, 2012

Afb. 304. Beveiligingssluis als toegang tot Binnenhof, 2010

De Buitenhofzijde

De zijde van het Buitenhof bestaat uit een weinig vormgegeven en meer toevallig ontstane ruimte. Vanouds waren hier een gracht en een brug aanwezig en de tuin van Arnold Joost van Keppel, de graaf van Albemarle. De ruimte is ontstaan door de aanleg van de bovengenoemde verbindingsweg van de Plaats langs de Gevangenpoort naar het Spui, maar sindsdien bleef het worstelen met de inrichting van deze buitenruimte. Het feit dat het openbaar gebied hier op een aantal plaatsen direct grenst aan werk- en vergaderruimten heeft onder andere geleid tot verplaatsing van de Volle Raadszaal.

Buitenverlichting en camera's

De huidige buitenverlichting in en om het Binnenhof is het resultaat van een optelsom van verschillende projecten, die in de loop van de tijd zijn uitgevoerd. Ook op detailniveau, zoals bij de keuze van de lichtbronnen in de buitenlantaarns naast de deuren, was er vaak geen sprake van afstemming op de andere lichtbronnen. Zo ontstond de huidige situatie, waarin duidelijk wordt dat een heldere totaalvisie voor het gehele complex ontbreekt. De vele incidentele oplossingen komen de eenheid niet ten goede.

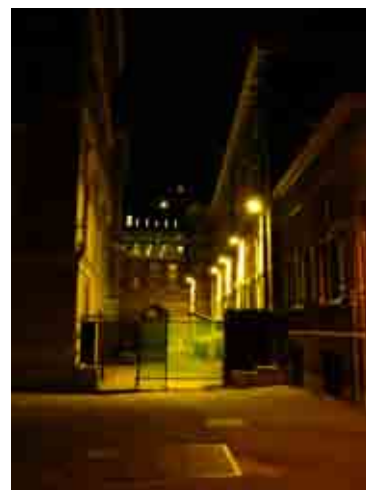
De verlichting van de buitenruimten op en rond het Binnenhof kunnen niet los worden gezien van de buitenverlichting van de omliggende gebouwen. Het recent gerestaureerde Mauritshuis heeft een nieuwe gevelaanlichting gekregen. Gezien vanaf de Hofvijver harmonieert deze niet met de aanlichting van de gevelwand van het Binnenhof aan diezelfde vijver.

De straatverlichting op het Binnenhof is rijkseigendom, maar wordt deels vanuit de openbare nutsvoorziening gevoed. De voorgevel van de Grafelijke Zalen wordt vanaf de Mauritsstoren aangelicht. De armaturen zijn eigendom van de gemeente, die ook voor de voeding zorg draagt. De gebouwen aan de zijde van de Hofvijver en een deel van de gebouwen aan de zijde van het Plein worden thans voor een deel door de gemeente aangelicht.

De verlichting en het 's nachts aanlichten van de gebouwen zijn een gedeelde verantwoordelijkheid van het Rijk en de gemeente. Zij hebben gezamenlijke belangen. Voor wat het Rijk betreft, hangt de buitenverlichting samen met de objectbeveiliging (met name met het goed functioneren van de daartoe opgehangen camera's).

Ook de camera's zijn een punt van aandacht. Ze zijn doorgaans zonder overleg met deskundigen op het gebied van architectuur en monumentenzorg opgehangen, omdat ze uit het oogpunt van beveiliging nodig werden geacht. Soms hangen deze wel erg dicht bij elkaar en wordt de nodige bekabeling over de gevelvlakken gevoerd.

Alles overziende kan gesteld worden dat de buitenverlichting en met name de aanlichting van het complex twee belangrijke componenten kent. De eerste betreft de bruikbaarheid en veiligheid. De tweede component wordt gevormd door de wijze waarop het complex zich in de avond en nacht toont. Beelden daarvan worden ook veelvuldig gepresenteerd in de media, al is het maar als achtergrond van een politiek commentaar.

Afb. 305. Overdadige verlichting expeditiehof, 2012

Afb. 306. Huidig lichtbeeld, 2012

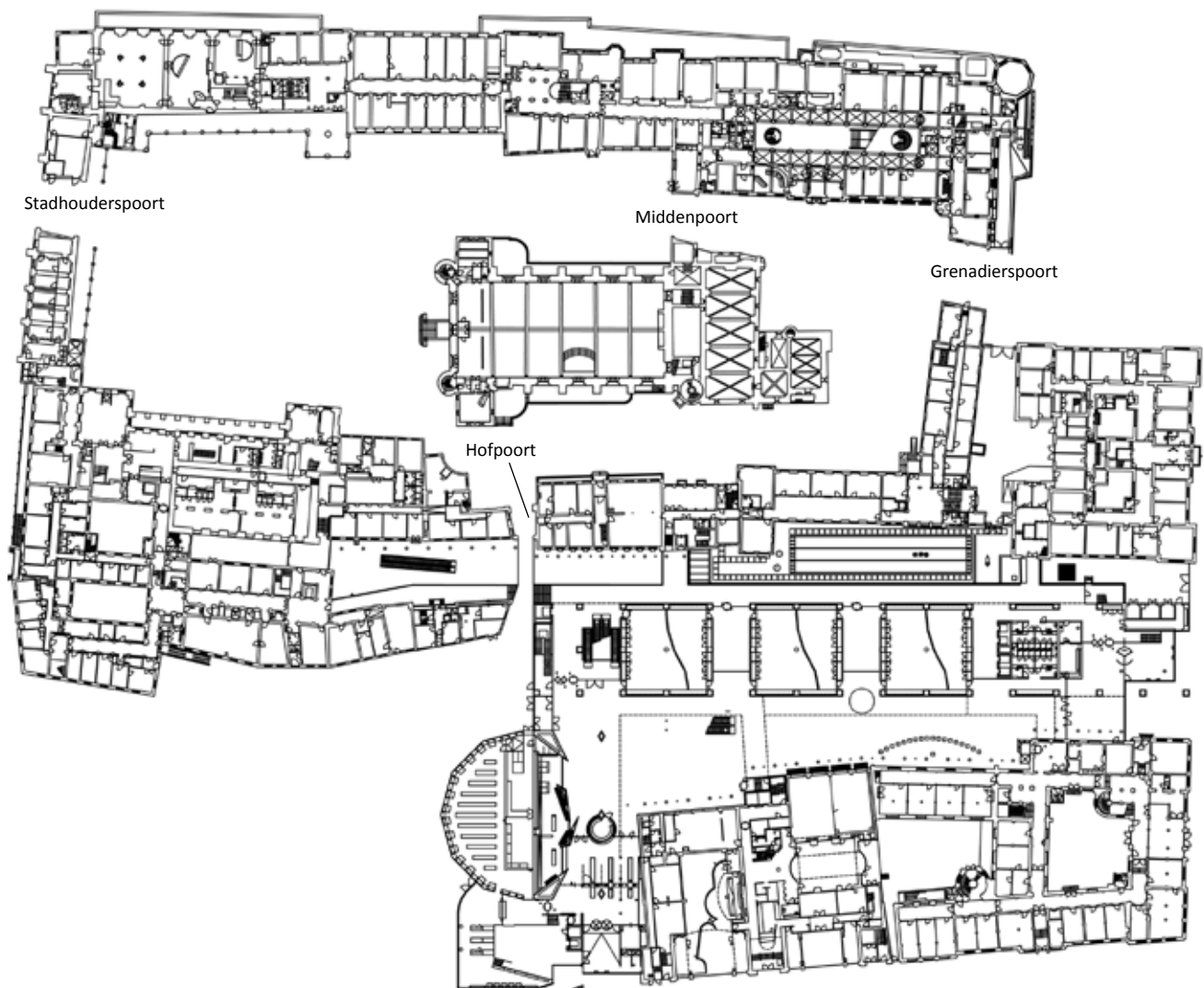

Afb. 307. Lichtbeeld vanaf Hofvijver, 2011

5. Algemene uitgangspunten

Bij het opstellen van een objectvisie voor een complex zoals het Binnenhof is het van groot belang dat de uitgangspunten goed geformuleerd worden. Wat wil men bereiken en voor wie? Het behouden van de aspecten en onderdelen die de monumenten hun waarde als erfgoed geven, legt daarbij veel gewicht in de schaal. Tegelijk is het echter van belang om oog te hebben voor de architectonische compositie; voor de wijze waarop gebruikers en bezoekers de gebouwen ondergaan als ze zich erom en erin bewegen of verblijven. De monumenten moeten tegelijkertijd kunnen voldoen aan de eisen en ook zo veel mogelijk aan de wensen, die samenhangen met het gebruik ervan. Zonder functie verliezen ook monumenten, enkele bijzondere iconen van de identiteit van een volk of een natie daargelaten, onvermijdelijk hun bestaansrecht.

Afb. 308. Plattegrond begane grond Binnenhof, doolhof of labyrinth, resultaat van acht eeuwen bouw- en gebruiksgeschiedenis

5. Algemene uitgangspunten

Inleiding

Graven en stadhouders hebben op het Binnenhof hun sporen nagelaten en verschillende overheidsinstellingen hebben een stempel gedrukt op de gebouwen. Steeds is het complex aangepast aan het gebruik en de bewoning en de almaar groeiende ruimtebehoefte. Soms is een poging ondernomen om voor eens en altijd het ruimtekort op te lossen. Integrale plannen zijn steeds maar voor een deel ten uitvoer gebracht, tot in de jaren negentig van de vorige eeuw het plan van architect Pi de Bruijn werd gerealiseerd. De renovatie en nieuwbouw voor de Tweede Kamer was ook de laatste grote bouwcampagne. Daarbij heeft veel bestaande bebouwing het veld geruimd. Het project kan in zekere zin als een aanpak in 'oude stijl' worden bestempeld. De waardering voor bestaande gebouwen is inmiddels nog meer toegenomen. Het is maar de vraag of de sloop van het gebouw van de Hoge Raad (of de vergaande renovatie van Hotel Central) in het huidige tijdsgewricht nog serieus overwogen zou worden of toegestaan zou zijn.

De crux van de opgave, zo wordt steeds duidelijker, is niet het vermijden van nieuwbouw. Waar dat nodig is, moet men daar niet voor schromen. Steeds centraler staat echter ook het ontdekken en benutten van de potenties en waarden van het bestaande.

Een uit de monumentenzorg voortkomend besef daarbij is, dat aanpassingen niet al te nauw moeten aansluiten op de wensen en behoeften van vandaag en morgen. Ze moeten vooral ook passen in een breder perspectief. Een perspectief dat ook zoveel mogelijk rekening houdt met – vaak onbekende – toekomstige ontwikkelingen. Het streven naar flexibiliteit en faciliteren van zo veel mogelijk verschillend gebruik, zonder dat telkens aanpassingen nodig zijn, staan daarbij centraal. Dat is een andere aanpak dan die tot op heden in het Binnenhofcomplex werd gevolgd, en waartoe in elke recesperiode op tal van plaatsen kleine ingrepen worden verricht. Kleine ingrepen die, over de jaren bij elkaar opgeteld, een grote impact hebben. Kleine ingrepen, die vaak voorkomen hadden kunnen worden als bij in eerdere aanpak wat meer rekening was gehouden met het in de loop der tijd onvermijdelijk veranderende gebruik.

Algemene uitgangspunten

Aandacht voor identiteit en samenhang is wezenlijk

Vanuit bouw- en cultuurhistorisch oogpunt is het Binnenhofcomplex uitermate lastig te doorgronden. Het is in achtereenvolgende eeuwen stilaan uitgegroeid tot een verzameling met elkaar verweven gebouwen uit verschillende tijden met elk een eigen identiteit. Men kan er, lopend van de ene naar de andere kamer, een stap van eeuwen maken. Vaak is zelfs al één ruimte als een heel geschiedenisboek te lezen. Zo kent de Trêveszaal een Lodewijk XIV-uitmonstering die in den lande zijn weerga nauwelijks kent. Die is smaakvol gecombineerd met modern en functioneel vergadermeubilair. De Ridderzaal kreeg eerherstel met moderne wandtapijten, die de historische kwaliteiten van de zaal versterken en geïnspireerd zijn op een inrichting van meer dan een eeuw geleden. In de vergaderzaal van de Staten van Holland (nu de

Afb. 309. Zwaaiende premier vanuit galerij Eerste Kamer, 2012

Afb. 310. IJzeren balkons in Plenaire Zaal Eerste Kamer, 2010

Afb. 311. Entree Raad van State,
Binnenhof 1, 2014

Afb. 312. Entree Eerste Kamer,
Binnenhof 21, 2014

Plenaire Zaal van de Eerste Kamer) zijn de ijzeren balkons in het zicht gebracht en gecombineerd met moderne, op de zeventiende eeuw geïnspireerde wandtapijten. Vanaf een negentiende-eeuws door hemzelf geschonken schilderij, kijkt koning Willem II de senatoren aan – senatoren, die hij niet zelf meer mocht benoemen. Ruimten zijn vaak een expressie van verschillende tijden die, waar dat goed is gegaan, elkaar versterken.

Zowel vanuit cultuurhistorisch oogpunt als met oog op de architectonische compositie, is het belangrijk hoe een ruimte 'er uit ziet'. Van maten en verhoudingen tot daglichttoetreding en verlichting, akoestische kwaliteit en behaaglijkheid, tot in het detail van de afwerking is dat bepalend voor hoe men zich daar voelt en wat voor een indruk men er aan overhoudt. Men verblijft echter niet alleen in ruimten. Uiteraard zijn ook de sequenties van ruimten van belang: constellaties van aanpalende ruimten en routes die men aflegt om te komen en te gaan. De ruimtelijke kwaliteit hangt zowel samen met de kwaliteit van ruimten, met het onderscheid, als met de verbondenheid en verwevenheid ervan. In die zin moet zowel onderscheid als verwevenheid het uitgangspunt van nieuwe ingrepen vormen.

Door bestaande kwaliteiten en historisch belangrijke waarden als uitgangspunt te kiezen, wordt het karakter van ieder gebouw versterkt. Overeenkomstig met het voorgaande, gaat het dan om de onderscheidende identiteit. Ook op dit niveau verdient echter tegelijk de verwevenheid, de samenhang, aandacht. Het is op elk schaalniveau van belang om zowel te kijken naar het onderdeel, als naar het ensemble.

Meerdere entrees met een bescheiden karakter

Op het Binnenhof moet men, de monumentale hoofdingang van de Ridderzaal en van de nieuwbouw van de Tweede Kamer daargelaten, de entrees bijna zoeken. De voordeuren van de Eerste Kamer, de Raad van State en het Ministerie van Algemene Zaken zijn in zekere zin allemaal 'en passant' aanwezig en min of meer gelijkwaardig. Alleen de eenvoudige naamsaanduiding bij de deur maakt duidelijk dat het de toegang tot de Eerste Kamer of de Raad van State betreft. Dit kan niet alleen verklaard worden uit het gegroeide karakter van het Binnenhofcomplex. Het vertelt ook daarover. Ze zijn alleen daarom al het behouden waard. Hun bescheiden karakter mist de grandeur, die we van veel andere regeringscentra kennen; ze zijn 'typisch Nederlands', en alleen daarom al het behouden waard.

In de huidige situatie wordt maar een deel van die ingangen geregeld of bijna dagelijks gebruikt. Andere dienen slechts als expeditietoegang of als vluchtweg – en soms helemaal nergens meer toe. Ze verlenen het complex echter wel flexibiliteit van mogelijk gebruik. Ook ingangen die nu niet of nauwelijks worden gebruikt, mogen niet veronachtzaamd worden. De kwaliteit ervan moet op peil worden gehouden.

Afb. 313. Publieksentree Eerste Kamer Binnenhof 23, 2009

Afb. 314. Staatsie-entree Tweede Kamer Binnenhof 1A, 2012

Afb. 315. Entree Ministerie van Algemene Zaken, 2011

Afb. 316. Uitbreiding voormalig Ministerie van Koloniën, open ruimte met kamers, 2014

Afb. 317. Flexibel gebruik, 2014

Afb. 318. Kapruimte als vergaderzaal, 2012

Gebruik beschikbare ruimte flexibel

Gebouwen worden te vaak als een maatkostuum ontworpen of gerestaureerd. Voorafgaand wordt een programma van eisen opgesteld en na oplevering komt men dan vrijwel altijd tot de ontdekking dat de organisatie inmiddels is veranderd of dat een wat andere wijze van gebruik toch handiger is. Gebouwen zijn nu eenmaal veel minder flexibel dan organisaties, die dynamisch zijn, krimpen en groeien of anders gaan werken.

Het komt de rust van de organisatie ten goede als niet elke wijziging in omvang of werkwijze tot bouwactiviteiten leidt. Dat is ook beter voor het monument en per saldo goedkoper. Hoewel dit uiteraard evident is, is het tegelijk nodig om dit steeds nadrukkelijk voor ogen te houden. Met een concreet gebruik met specifieke wensen voor ogen, delft het streven naar het faciliteren van mogelijk ander gebruik gemakkelijk het onderspit. Als goudomrande regel moet daarom gelden dat, zoveel als dat redelijk is, ruimten geschikt moeten zijn voor zo veel mogelijk verschillende vormen van gebruik.

Zo kan bijvoorbeeld het zogenaamde 'nieuwe werken' (flexwerken), waarbij kantoorwerk niet meer aan een bepaalde werktijd of -plek is gebonden, zeker niet zonder meer op het Binnenhof worden geïntroduceerd. Daarvoor wijken de werkprocessen te veel van 'normaal' kantoorwerk af. Bepaalde voordelen ervan, zoals de vrijheid om afhankelijk van het onderhanden werk de daarvoor meest geschikte ruimte te kunnen gebruiken, kent men al. Vergaderruimten zoals commissiekamers zijn daarvan een voorbeeld.

De mogelijkheden die het complex wat dat betreft al biedt, zijn echter ruimschoots uit te breiden; is het niet om daarvan onmiddellijk gebruik te maken, dan toch met oog op de eerder genoemde flexibiliteit voor de toekomst. Dankzij de aanwezigheid van veel verschillende typen ruimten en de rijke ruimtelijke structuur kan in het Binnenhofcomplex een breed scala aan verschillende typen van werk- en overlegplekken worden gerealiseerd. Ruimten kunnen voorbereid worden op gebruik voor activiteiten waarvoor deze het meest geschikt zijn: direct bruikbaar in een meer flexibele werkomgeving, of zodanig dat ze daar met een handomdraai in passen.

Aan elkaar grenzende compartimenten bieden mogelijkheden

Een belangrijke karaktertrek van het Binnenhofcomplex is dat het bestaat uit verschillende gebouwen. Gebouwen die, als ze een bepaalde omvang hebben, opgedeeld zijn in brandcompartimenten. Daarmee is het complex te karakteriseren als een verzameling eenheden van beperkte omvang: een verzameling compartimenten. Er is aan dit karakter een aantal algemene uitspraken te verbinden, architectonisch, technisch en functioneel, waarmee voordeel kan worden gedaan.

Het ligt uit technisch oogpunt voor de hand, om waar mogelijk grenzen van compartimenten samen te laten vallen met bouwgrenzen. Waar de grens van een compartiment echter niet samenvalt met een bouwgrens, is die zelden van belang voor de beleving; wellicht zou deze zelfs 'onzichtbaar' moeten zijn. Waar de compartimenteringsgrens samenvalt met de bouwgrens is deze 'natuurlijk' en logisch om deze te

Afb. 319. Dineropstelling Ridderzaal, 2014

Afb. 320. Conferentieopstelling Ridderzaal, 2011

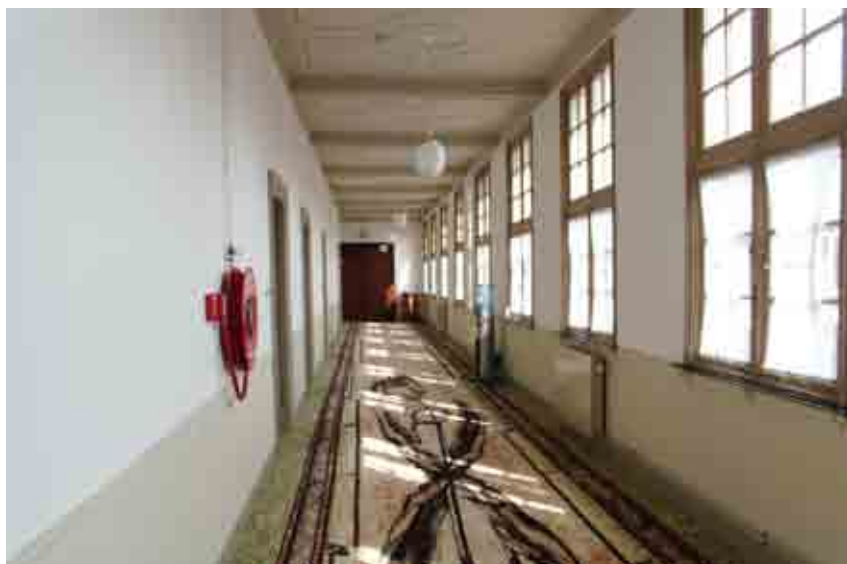

Afb. 321. Ridderzaal, 2012

Afb. 322. Galerij Binnenhof 1 eerste verdieping, zicht naar zuiden, 2013

Afb. 323. Herstelde galerij Binnenhof 1 tweede verdieping met de tijdelijke uitmonstering, zicht naar noorden, 2013

benadrukken. Zo kan zowel het onderscheid (het complex als verzameling gebouwen) als de samenhang (door zorgvuldige vormgeving van de verbindende doorgangen) worden versterkt.

Uit technisch oogpunt is het ook aan te bevelen om elk compartiment, wat installaties betreft, zo veel mogelijk als een zelfstandige eenheid vorm te geven. Doorgangen door grenzen van compartimenten, met name doorvoeren voor leidingen, zijn berucht, waar het hun bijdrage aan de uitbreiding van een brand betreft. Ze kunnen nog zo zorgvuldig zijn afgewerkt, met name bij latere werkzaamheden aan installaties gaat er op dit punt te vaak wat mis. Mede gelet op de hoge monumentwaarde moet de kans op een onverhoopt uitgebreide brand zo klein mogelijk zijn. Een ander voordeel is dat uitval van installaties vanwege een storing of onderhoud veelal beperkt kan blijven tot één compartiment. De bedrijfszekerheid van het complex als geheel kan ermee winnen.

Dat laatste is een functioneel voordeel van deze opdeling, daar komt nog het voordeel van functionele flexibiliteit bij. Grenzen van compartimenten kunnen ook grenzen van gebruikseenheden (met elk een eigen beveiligingsschil) zijn. De toegang is per compartiment te reguleren, wat ook zicht biedt op meer gezamenlijk gebruik van compartimenten tussen twee organisaties (nu of in de toekomst). De tussengelegen compartimenten vormen zo een flexibele schil rond de hoofdgebouwen (kernen) van elke organisatie.

In een aantal van de volgende paragrafen wordt op het bovenstaande teruggegrepen en worden de hier boven weergegeven overwegingen nader uitgewerkt.

Permeabele grenzen leiden tot meer flexibiliteit

Grenzen tussen gebruikers kunnen volgens bovenstaande redenering flexibel zijn, zodat krimp van de ene organisatie ruimte biedt voor expansie van de andere, maar ook wisselend gebruik gedurende de week wordt gefaciliteerd.

Op het Binnenhof vallen de gebruiksgrenzen nu lang niet allemaal samen met de bouwgrenzen en verschillen ze soms van verdieping tot verdieping. Hun bestaansrecht ontlenuen ze, zo kan men redeneren, aan een in het verleden wellicht logische verdeling van de ruimte in het complex over de verschillende organisaties. Die verdeling hoeft nu niet meer logisch te zijn; in de toekomst moet er in elk geval rekening mee worden gehouden dat die vanzelfsprekendheid ter discussie kan komen te staan.

Helaas zijn die gebruikersgrenzen vaak 'hard' gemaakt, soms zelfs letterlijk 'afgebakend' door muren of sanitair en dienst ruimten. Niet alleen belemmeren ze zo bovenbedoelde flexibiliteit over gebruiksgrenzen, ook belemmeren ze vaak de oriëntatie.

Er zijn op het Binnenhof al voorbeelden van flexibel ruimtegebruik te vinden. Zo wordt de Rooksalon in het gebouw van de Tweede Kamer op bepaalde dagen gebruikt voor de lunch van de Raad van State. Op de

Afb. 324. Bouwblokken als natuurlijke compartimenten, 2012

Afb. 325. Installaties, doorlopend tussen compartimenten, 2014

Afb. 326. Installaties, doorlopend tussen compartimenten, 2014

Afb. 327. De middengang in de voormalige Hofkapel loopt dood in een sanitaire ruimte. Aan de andere kant van de sanitaire ruimte ligt een gang, waarop de Eerste Kamer voorheen was aangesloten, 2014

Afb. 328. Schrijfkamer, onderdeel van het ensemble van het Stadhoudelijk Kwartier, 2014

Afb. 329. Koffiekamer, onderdeel van het ensemble van het Stadhoudelijk Kwartier, 2014

Afb. 330. Rooksalon, onderdeel van het ensemble van het Stadhoudelijk Kwartier, 2014

Afb. 331. Ministerskamer, onderdeel van het ensemble van het Stadhoudelijk Kwartier, 2014

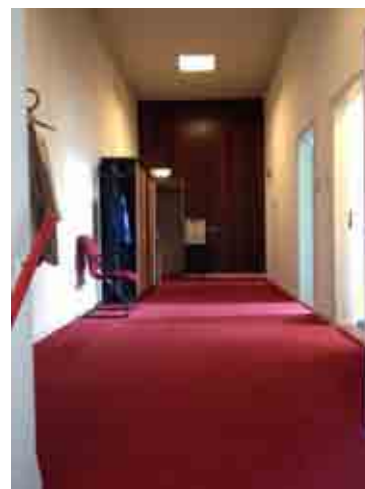
eerste en tweede verdieping van Binnenhof 1 zijn de galerijen aan beide uiteinden slechts met een deur afgescheiden van de aangrenzende trappenhuizen. De kamers en vergaderruimten kunnen worden gebruikt door de Raad van State of zijn burens ter weerszijden, de Eerste Kamer en Tweede Kamer. Beide zijn voorbeelden van oplossingen die breder toepasbaar zijn en model kunnen staan voor de verdere ontwikkeling van het Binnenhofcomplex.

Daarnaast kunnen organisaties in staat worden gesteld om gemakkelijker gastvrijheid te bieden aan burens op het Binnenhof. Daarvoor is een (waardige) verbinding binnendoor weliswaar geen must, maar wel een belangrijke faciliteit. Te denken is bijvoorbeeld aan een heldere verbinding (op de eerste verdieping) tussen de Statenzaal en de vergaderzaal van de Eerste Kamer. Over en weer kunnen Algemene Zaken en de Eerste Kamer gastvrijheid in genoemde zalen bieden. Met herstel van de Witte Galerij als waardige doorgang wordt dan ook een goede doorgang naar de Grafelijke Zalen bewerkstelligd. Naar analogie van Binnenhof 1 is het dan ook mogelijk om flexibel gebruik van de gebouwen tussen de kernen van de organisaties mogelijk te maken. Dat kan 'dynamisch-flexibel' gebruik zijn, dat zelfs per dag naar behoefte kan verschillen. Het kan ook veel minder dynamisch zijn, maar een antwoord bieden op het veranderen van de omvang of werkwijze van de instellingen in der loop der jaren. Dankzij de moderne toegangs- en beveiligingstechniek kunnen de doorgangen tussen de verschillende gebouwen worden gebruikt om de toegang naar behoefte te reguleren. Dat opent het perspectief van een complex dat zich moeiteloos en zonder verbouwingen op verschillende wijzen optimaal laat gebruiken.

Maak de aard van de ensembles van ruimten leidend

Ruimten die samen een eenheid vormen, bijvoorbeeld die rond de Ridderzaal, rond de Trêveszaal en rond de Balzaal, bieden de mogelijkheid om te antichambren, zich voor beraad terug te trekken, of op andere wijze het geheel min of meer gelijktijdig te gebruiken. Door de Ridderzaal samen met de Rolzaal en de De Lairessezaal als een eenheid te zien en de samenhang ruimtelijk te versterken, krijgt dit ensembles van ruimten een belangrijke meerwaarde. Dit geldt ook voor de Trêveszaal samen met de Statenzaal, de Admiraliteitskamer en de Blauwe Kamer en de Balzaal samen met de Rooksalon, de Koffiekamer, de Schrijfkamer en het Kabinet Willem V.

Opvallend is dat deze ensembles alle een geheel eigen karakter hebben en ook qua mogelijk gebruik, onder andere vanwege de capaciteit, sterk van elkaar verschillen. Hoewel elk ensemble tot het domein van een specifieke gebruiker behoort, zelfs gezegd kan worden dat het daar min of meer symbool voor staat, is er anderzijds veel te zeggen voor het faciliteren van wederzijdse gastvrijheid.

Afb. 332. Potentiële koppeling Raad van State en Tweede Kamer, 2014

Afb. 333. Balzaal als plenaire vergaderzaal Tweede Kamer, 1965

Afb. 334. Balzaal, 2012

Afb. 335. Zolder van Binnenhof 1, 2012

Afb. 336. Weggetimmerde voorzieningen tasten de heldere structuur aan, 2012

Afb. 337. Huidige inrichting versterkt de monumentale ruimte niet, 2010

Afb. 338. Facilitaire ruimtenood, ruimte onder de staatsietrap grote hal, 2014

Opschonen loont

Hoe begrijpelijk het vanwege (vroegere) functionele eisen ook moge zijn, toch kan geregeld worden geconstateerd dat er sprake is van een (te corrigeren) fout uit het verleden. Op enkele ervan, zoals de blokkade van verbindingen, is hiervoor al geweest. Wat op veel plaatsen in het complex voorts opvalt, zijn de pragmatische wijze waarop grote ruimten met scheidingswanden zijn ingedeeld, de argeloosheid waarmee kelders zijn opgevuld en, vooral ook, het ruimtebeslag van installaties.

Grote karaktervolle ruimten en betere doorgangen ontstaan door later aangebrachte scheidingswanden weg te halen en overbodige installaties en andere voorzieningen die nodeloos ruimte innemen op te ruimen. Met name in kelders en kappen liggen mogelijkheden verborgen, waarvan nu geen gebruik wordt gemaakt. Veel kappen en kelders zijn opgedeeld en worden gebruikt voor opslag en installaties, als archief en (afgetimmerd) als werkruimte, of zijn, zoals de kelders onder de Hofkapel en Binnenhof 1, dichtgemaakt. De kap tussen het trappenhuis van de Raad van State en de Mauritstoren zou bijvoorbeeld niet alleen benut kunnen worden als werk- en vergaderruimte, maar biedt ook mogelijkheden om de bovenste verdiepingen van de Mauritstoren beter te ontsluiten. Onder de dubbele kap van de voormalige Hofkapel is enorm aan kwaliteit en bruikbaarheid te winnen door deze zolder terug te brengen tot twee grote ruimten.

Verbeter verbindingen en versterk overgangen

Cruciaal zijn verbindingen en overgangen. Historische verbindingen kunnen een belangrijk uitgangspunt vormen voor de toekomst. Veel van deze verbindingen zijn nog aanwezig, al zijn ze soms geblokkeerd of hebben ze aan allure sterk ingeboet. Zonde, want dat beperkt niet alleen het mogelijke gebruik ervan (de flexibiliteit die het complex de gebruikers kan bieden), uit oogpunt van architectonische kwaliteit kan ook worden gesteld, dat het ten koste gaat van de herkenbaarheid van de ruimtelijke opbouw.

Neem bijvoorbeeld in gedachte een gast mee van de voordeur van het voormalig Ministerie van Koloniën naar de prachtig gerestaureerde zaal op de verdieping van dat gebouw. Het ingangsportaal, het trappenhuis en de ruimte voor de zaal op de verdieping verkeren thans niet in een staat waaraan men een gast wil blootstellen.

Hetzelfde geldt voor de koninklijke route naar de Balzaal (de route die koning Lodewijk Napoleon liet gebruiken als men bij hem op audiëntie kwam). Die route volgend loopt een bezoeker via het voorhuis en een trap naar het bordes, om de klim recht op de as van de zaal te vervolgen. Een daar geplaatste lift ontnemt deze route alle grandeur.

Verbindingen verbeteren de ontsluiting en optimaliseren het gebruik

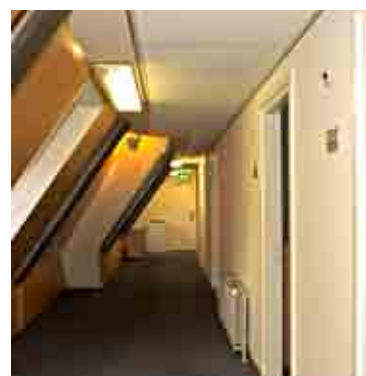
Wie de plattegrond van het Binnenhof bestudeert, komt tot de ontdekking dat een doorlopende route ontbreekt. In theorie is een dergelijke doorlopende route gemakkelijk te realiseren, ofschoon de praktijk weerbarstig kan zijn. Eerder is die mogelijkheid voor de eerste verdieping al door het Atelier Rijksbouwmeester in het 'Masterplan

Afb. 339. Authentieke 17de-eeuwse ruimte belast met installatietechniek en opslag, 2014

Afb. 340. 'Verhokking', 2014

Afb. 341. Verbouwde zolderruimte, 2014

Afb. 342. 'Koninklijke' route naar de Balzaal; omwille van de integrale toegankelijkheid is de 'empire' trap in de jaren negentig sterk versmald, 2012

Afb. 343. Doodlopende gang in het Comptoir-Generaal, potentiële koppeling over de Hofpoort, 2012

Afb. 344. Benauwde corridor boven de Hofpoort, 2012

Afb. 345. Licht van en zicht naar buiten, 2014

Afb. 346. Lichthof Tweede Kamer, 2014

Binnenhof' (2012) aangetoond. Het openleggen van verbindingen kan, samen met het creëren van enkele nieuwe doorgangen, een 'axis of continuity' tot stand brengen. Daarmee wordt het complex beter ontsloten en het gebruik geoptimaliseerd.

Ook de veiligheid wordt zo vergroot, doordat beter gereageerd kan worden op calamiteiten, hulpdiensten efficiënter hun werk kunnen doen en er meer vluchtwegen beschikbaar komen. Dit betekent ook minder schade aan het complex.

Ter hoogte van de Grenadierspoort ontbreekt een schakel in de verbindingen en met de sloop van de Poort van Oostervant in 1902 werd de route via de Middenpoort naar de zuidzijde van het complex afgekapt. Voorts beperken verbindingen en plaatsen waar deze door het opheffen van blokkades kunnen worden hersteld, zich soms tot één of twee bouwlagen. Er zijn, zo kan geconcludeerd worden, tal van plekken aan te wijzen waar verbetering nodig en mogelijk is.

Een voorbeeld van een drastische verbetering is de bouw van een nieuwe 'Poort van Oostervant', waarmee het gebied rond de Trêveszaal via de Grafelijke Zalen tot over de gedempte binnengracht verbonden kan worden met de commissiekamers van de Tweede Kamer. Daarmee worden ook de Grafelijke Zalen beter ontsloten en worden ze in hun rol als representatief vergader- en bijeenkomstcentrum versterkt. Toekomstmuziek wellicht.

Hetzelfde geldt voor de Grenadierspoort, waar een ondergrondse verbinding de enige realistische oplossing lijkt. Maar wellicht zijn er, zoals vaker onder poorten, kelders aanwezig waarvan gebruik gemaakt zou kunnen worden. Het is in elk geval goed, om daar onderzoek naar te doen. Boven de Stadhouderspoort vormen de galerijen op twee verdiepingen een dergelijke verbinding. Behalve de hiervoor genoemde mogelijke route over de zolder kan hier wellicht ook nog een verbinding worden gecreëerd via de dicht geworpen kelders. Is er onder de poort zelf ook een kelder aanwezig? Ook dat moet worden onderzocht.

Hiervoor is gewezen op het begrippenpaar identiteit en samenhang. Ook voor een heldere en hoogwaardige doorgaande route zijn identiteit en samenhang belangrijk. De doorgaande route brengt de samenhang tot stand. De gebouwen waar hij doorheen voert zouden daaraan, meer dan nu soms het geval is, juist als eenheden met een eigen identiteit tot uitdrukking moeten komen. Verder is het belangrijk dat men zich tijdens een rondgang, door contact met de buitenwereld, steeds kan oriënteren. Dit leidt ertoe dat het complex, dat nu soms een doolhof is, aanmerkelijk aan helderheid wint.

Verbeter de oriëntatie en helderheid

In de architectuur heeft daglicht van ouds een belangrijke rol gespeeld, maar de beschikbaarheid van betrouwbare elektrische verlichting leidde ertoe dat de daglichttoetreding soms minder aandacht kreeg dan verdient. Daarbij werd veronachtzaamd, dat daglicht niet alleen van groot belang is voor het zich welbevinden van mensen, maar ook voor de helderheid van een ruimtelijke structuur: om zich daarin goed te kunnen oriënteren.

Daglicht als basis voor oriëntatie

Voor mensen is licht een belangrijke oriëntatiebron. Dat was al zo in de oertijd. In een vreemd bos oriënteren we ons tijdens een wandeling nog altijd op de open plekken (licht). We lopen liever naar de rand van een open plek dan naar het donkere bos eromheen. Bijzondere bomen of planten, de vorm van de omgeving en de ondergrond van het pad helpen om de weg te vinden. Licht is daarbij uiteraard essentieel. Teveel licht werkt verblindend en wordt niet prettig gevonden. Men knijpt bij tegenlicht de ogen dicht of gaat in de schaduw staan. Bij tegenlicht is het niet goed mogelijk om 'gevaar' tijdig op te merken.

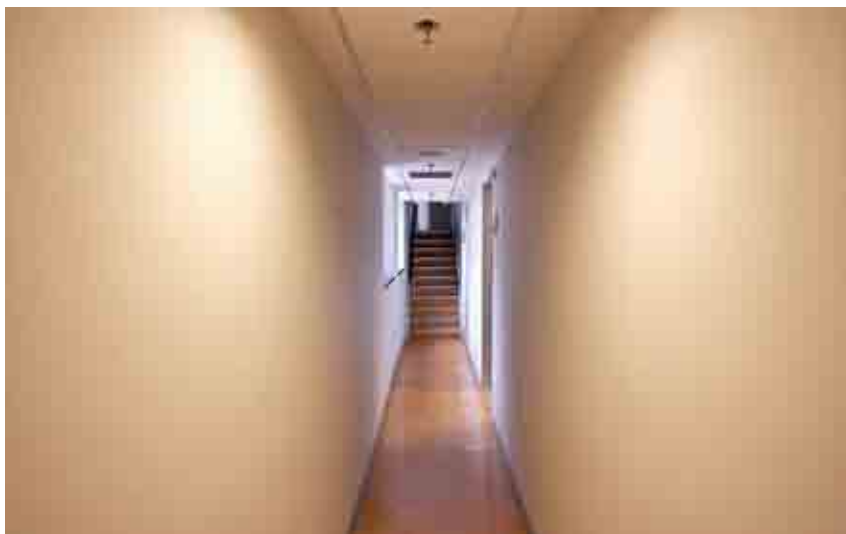
Van belang bij dit alles is de notie dat het menselijk oog van nature een enorm aanpassingsvermogen heeft. Het licht van volle maan, ongeveer 1 lux, is ruim voldoende om zich te kunnen oriënteren. Die hoeveelheid licht is niet voor niets de norm voor de noodverlichting die wordt geëist om bij brand te kunnen vluchten. Volle zon komt daarentegen in de buurt van 100.000 lux en ook daarbij kunnen mensen goed zien. In dit licht is de standaardnorm kantoor-verlichting van 500 lux op het bureaublad toch relatief.

Het menselijk oog past zich vrij snel aan wisselende lichtomstandigheden aan. Te plotselinge overgangen en te grote verschillen in lichthoeveelheid in een ruimte zorgen echter voor een 'tijdelijke blindheid', die als onaangenaam wordt ervaren. Licht, niet alleen de hoeveelheid maar ook de verdeling ervan, is daarom een belangrijke factor in de architectonische kwaliteit van ruimten.

Afb. 347. Oriëntatie door doorzicht, 2014

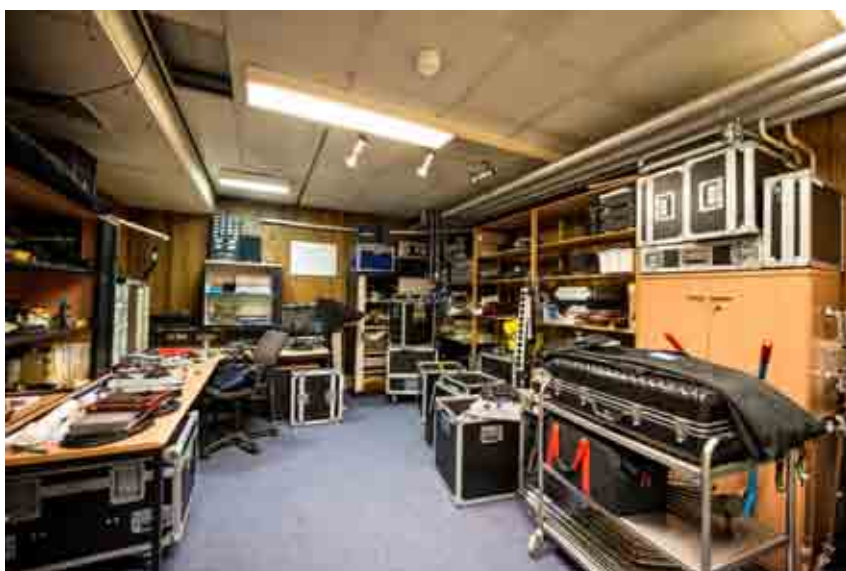
Afb. 348. Gang in uitbreiding
Ministerie van Koloniën. Door het
hoogteverschil en het gebrek aan
zicht op de buitenruimte is oriëntatie
moeilijk, 2014

Afb. 349. Installatiekelders
Ministerie van Algemene Zaken,
2014

Afb. 350. Werkruimte in souterrain
Ministerie van Algemene Zaken,
2014

prestatieniveau monumenten

De koppeling van daglicht en oriëntatie en daarmee van de routing was eeuwenlang bepalend voor de ontsluitingsstructuur van gebouwen. Grotere complexen werden daarom vaak als langstructuren ontworpen, of kennen lichthoven die contact tussen binnen en buiten toelaten. Dat geldt ook voor de gebouwen op en rond het Binnenhof. Inpandige gangen werden zo aangelegd dat aan beide einden het daglicht ruim kon binnenstromen. Deze gangen hadden daarom ook altijd een beperkte lengte, anders dan de galerijen langs de gevels. Binnenplaatsen werden open gehouden om aangrenzende ruimten en gangen van licht en lucht te voorzien.

Nadat elektrisch kunstlicht een normale en ruim beschikbare voorziening was geworden, konden gangen 'doodlopend' afgesloten worden en zelfs volkomen inpandig komen te liggen. De ruimtelijke koppelingen en de mogelijkheid om zich al gaande door het complex steeds te oriënteren, raakten hierdoor, zeker in combinatie met (vaak kleine) bouwkundige ingrepen, verstoord. Hernieuwd begrip van de betekenis van daglicht voor de oriëntatie en beleving van architectuur biedt handvatten om hierin verbetering te scheppen.

Daglicht is, en blijft, essentieel voor het goed functioneren van gebouwen en nog steeds hebben mensen, de mogelijkheden die kunstlicht inmiddels biedt ten spijt, behoefte aan daglicht en uitzicht en, als het weer het toelaat, aan te openen ramen. Behalve de binnenhoven, soms overkapt met een glazen dak en soms nog open, zorgen ook de diverse buitenruimten voor oriëntatie. Een routing langs al dan niet overkapt buitenruimten en binnenhoven kan verbinden en tegelijk scheidslijnen accentueren. Juist sanitaire ruimten, die vroeger noodzakelijkerwijs in of aan binnenhoven werden geplaatst, kunnen nu zonder probleem juist meer inpandig worden gesitueerd.

Zorgvuldig en terughoudend installeren

Moderne installaties horen, zo vinden velen, eigenlijk niet thuis in een monument, zeker niet waar het om hoogwaardige interieurs gaat. In de meeste monumenten herkennen we dat. Men probeert installaties vaak zo veel mogelijk onzichtbaar weg te werken. Afhankelijk van het type installatie is dat een tamelijk eenvoudige tot een zeer lastige opgave. Vooral luchtkanalen zijn wat dat betreft berucht, omdat die vaak een grote maat moeten hebben. De wens om moderne installaties zoveel mogelijk weg te werken, staat echter haaks op het vereiste dat ze gemakkelijk bereikbaar moeten zijn. Uiteraard zonder schade aan het monument te veroorzaken. Monument en techniek lijken elkaar in de houdgreep te houden.

Installaties hebben een beperkte levensduur, soms maar twintig jaar. Een monument gaat veel langer, soms al eeuwen mee. Het geregeld vervangen en aanpassen van installaties brengt altijd (enige) schade aan het monument met zich mee. Daarom is een goed toegankelijke en duurzame installatie-infrastructuur van groot belang. Ook is het van belang om zich steeds af te vragen of bepaalde installaties wel nodig zijn, en in welke mate. Het binnenklimaat kan uiteraard perfect geregeld

De eisen die we aan onze werkomgeving stellen qua gebruik, behaaglijkheid en lichtniveau zijn in de loop van de tijd enorm toegenomen. Door de vlucht die bijvoorbeeld de klimaattechniek heeft genomen is een prettig werkklimaat voor wat betreft de temperatuur, relatieve vochtigheid, luchtsnelheid (tocht) en voldoende verse lucht in elke weersomstandigheid en in elk seizoen nu geen probleem meer.

Dat geldt eveneens voor het voorzieningenniveau, de beschikbaarheid van elektriciteit, data en communicatiemiddelen. Deze zijn inmiddels niet alleen onmisbaar maar behoren standaard tot onze huidige werkomgeving. Voeg daar de veiligheid- en beveiligingsvoorzieningen en installaties bij en het verschil in prestatie-eisen van onze huisvesting met bijvoorbeeld de negentiende eeuw is reusachtig.

Telkens blijkt dat nieuwe technieken die het functioneren vergemakkelijken al snel tot de standaard verworvenheden gaan behoren. Het lijkt wel of 'dat wat kan, ook moet'. Dit betekent dat onze historische gebouwen(monumenten) aan veel hogere eisen moeten voldoen dan waarvoor zij ooit ontworpen en gebouwd zijn. Het is dan ook een klein wonder dat deze 'grijsaards' ogenschijnlijk met het grootste gemak dit aankunnen. Bij nadere beschouwing blijkt dat het voldoen aan het groeiende eisenpakket niet zonder de nodige inspanningen en tal van fricties en wijzigingen tot stand is gekomen.

Gezien de waarden van ons gebouwde cultureel erfgoed vraagt het implementeren van het vereiste en het zich steeds verder ontwikkelende prestatieniveau om kennis en deskundigheid; om een grote inzet van een multidisciplinair team onder een eenduidige regie.

Afb. 351. Spanningsveld tussen installaties en gebouw, 2012

Afb. 352. Stadhoudersplein Kwartier en deel Hofkapel met gesloten en open louverluiken, begin 1900

Afb. 353. Gevel Eerste Kamer Binnenhofzijde; het heractiveren van de louverluiken vermindert warmtelast, 2012

worden met een hightech klimaatinstallatie. Waarom zou men daar echter voor kiezen, als het monument zelf al uitstekende voorzieningen heeft, zoals te openen ramen en zonnerakken? Lowtech, robuust en veel milieuvriendelijker. Van een klimaatinstallatie kan wellicht afgezien worden, of kan worden beperkt tot wat nodig is als aanvulling op wat het monument al 'van nature' biedt.

Slim installeren, zowel in de zin van 'slank' als 'vernuftig', is zeker binnen de monumentenzorg het aanbevelen waard. De moderne techniek komt ook steeds meer aan die wens tegemoet, bijvoorbeeld met 'miniaturisering' en draadloos dataverkeer. Installatietechniek hoeft, indien men maar 'slim' ontwerpt, geen vijand van het monument te zijn.

Verlichting kan monumentale interieurs optimaal tot klank brengen of juist teniet doen. Ook de positie en type van historische lichtarmaturen kan van grote waarde zijn voor de ruimte. Tegelijkertijd speelt de opgave van adequate (werk)verlichting. Dit alles vraagt om een toegesneden lichtontwerp waarin kwaliteit en kwantiteit in balans zijn. Het aanbod aan (nieuwe) verlichtingstechnieken biedt daartoe steeds meer mogelijkheden.

Speel in op het fysieke karakter van de gebouwen

In het streven naar duurzaamheid worden klassieke oplossingen en de fysieke karakteristiek van traditionele gebouwen tegenwoordig steeds meer herontdekt en -gewaardeerd. De gebouwen op het Binnenhofcomplex bezitten tal van eigenschappen die zo kunnen worden ingezet. Zware gemetselde muren dragen bij aan een stabiel binnenklimaat en hooggeplaatste vensters laten het daglicht ver binnendringen. Via schuiframen wordt de ventilatie heel gemakkelijk gereguleerd, zonnerakken en luiken houden directe zoninstraling buiten en schouwen en rookkanalen kunnen infrastructuur voor klimaatinstallaties herbergen.

Een aantal oude principes is ook nu nog nuttig. Inspelen op en slim gebruik maken van de fysieke karakteristiek van oude gebouwen brengt belangrijke voordelen met zich mee. De 'installatiegraad' kan omlaag en dat vermindert het energieverbruik en de 'aanslag' van installaties op het monument.

Distributienetwerk onder het Binnenhof ontlast alle gebouwen

In eerdere studies is al de aanleg van een distributienetwerk gesuggereerd waarop alle gebouwen aan het Binnenhof aangesloten zouden kunnen worden. Zeker waar het om de optie van een distributienetwerk buiten de gebouwen om betreft, moet ook vanuit deze objectvisie op de voordelen ervan worden gewezen.

Vanouds zijn de verschillende gebouwen op het Binnenhof grotendeels zelfvoorzienend, met eigen installatieruimten voor de warmte- en koude voorziening en voor het dataverkeer. Dat heeft een grote ruimtelijke impact op de historische gebouwen. Via een nieuw distributienetwerk kunnen alle gebouwen aangesloten worden op elektriciteit, data, water en riolering en van warmte en koude worden

Afb. 354. Wirwar van installaties, 2012

Afb. 355. Installatietracees via de kelders, 2014

Afb. 356. Toegevoegde verbinding om de luiken mechanisch bedienbaar te maken, 2014

Afb. 357. Huidige leidingtraces in het souterrain, 2011

Afb. 358. Plafonddelen opgeslagen in de Weeskamer, 2013

Afb. 359. Voormalige opstelling Mary Stuart II plafond in het Rijksmuseum, 2005

voorzien. Daarmee kan functiebehoud beter en met minder overlast voor gebruikers worden gegarandeerd, kunnen de compartimenten gemakkelijker als zelfstandige eenheden worden ingericht en komt een centrale (efficiëntere en meer duurzame) opwekking en opslag van warmte en koude binnen handbereik.

Met name in kappen en in kelders worden nu tal van historisch en architectonisch interessante ruimten door installaties in beslag genomen. Dankzij het distributienetwerk kunnen die voor een deel beschikbaar komen voor het 'normale' gebruik.

Nadeel is wel, dat voor een ondergronds netwerk ook het archeologisch bodemarchief plaatselijk moeten worden verstoord. Hoewel dat nog niet goed is onderzocht, mag aangenomen worden dat het middeleeuwse loopvlak zich waarschijnlijk onder het niveau van de vloer van de kelderzaal van de Grafelijke Zalen bevindt. Door de voorzieningen niet al te diep aan te leggen, kan de verstoring beperkt blijven tot de al in belangrijke mate geroerde laag daarboven. Uiteraard spreekt het voor zich, dat de aanleg van het distributienetwerk archeologisch begeleid moet worden en dat, waar nodig, ook ruim baan moet worden gegeven aan archeologisch onderzoek.

Voorkom verarming, juist completeren versterkt het karakter

Bestaande kwaliteiten worden vaak onvoldoende herkend. Soms omdat problemen snel moeten worden opgelost, soms omdat er onvoldoende budget of te weinig tijd beschikbaar is en soms ook omdat er te weinig aandacht is voor de aanwezige kwaliteiten. Een paneeldeur wordt vervangen door een vlakke deur, een gordijnroede door rails, meerkleurig schilderwerk door een eenheidskleur – die vaak net verkeerd is – en meubels en andere onderdelen van een samenhangende inrichting en aankleding raken op drift. Die oplossingen zijn te begrijpen, maar ze leiden wel tot verarming van het interieur en daarmee van het gebouw.

Het voorkomen van verarming is één kant van deze zaak. Het weer verrijken is de andere kant ervan. Door onderdelen weer te completeren wordt het karakter van het gebouw versterkt. De kansen liggen wat dat betreft voor het oprapen. Sommige interieuronderdelen zijn in andere gebouwen terecht gekomen en hebben zo een nieuwe bestemming gekregen. Over het algemeen zal er dan ook weinig reden zijn om die naar het Binnenhof terug te brengen. Andere onderdelen hebben een minder gunstig lot. Ze zijn in het gunstigste geval in een museumdepot terecht gekomen. Dat is bijvoorbeeld het geval met een zeer rijk plafond uit een vertrek van Mary Stuart II. Ooit maakte dat deel uit van de vaste opstelling van het Rijksmuseum, maar nu leidt het een bijna vergeten bestaan in het opslagdepot. Minder nog is het gesteld met enkele series beschilderde zeventiende-eeuwse plafondpanelen. Lang lagen deze cultuurhistorisch zeer interessante panelen als stapels losse planken te verstoffen op een van de zolders van de Grafelijke Zalen. Enkele worden momenteel onderzocht. Een waardige bestemming ervoor, waardoor er weer van kan worden genoten, is evenwel nog niet gevonden.

Afb. 360. Leidingtracé in kelder Eerste Kamer, 2011

Afb. 361. Originele houten gordijnroedes met uit de toon vallende witte gordijnrails, 2015

Afb. 362. Aanzet van oorspronkelijk decoratief sjabloonwerk, gang in het voormalig Ministerie van Koloniën 2014

Afb. 363. Voorplein, 2010

Afb. 364. Voorplein met fontein, 2010

Afb. 365. Buitenhof, 2012

Het terugplaatsen, zo mogelijk op de oorspronkelijke locatie, versterkt niet alleen het Binnenhof als een van de belangrijkste monumentale complexen van het land, het komt ook het behoud van deze onderdelen ten goede.

Ook de buitenruimte is belangrijk

De buitenruimte bepaalt in belangrijke mate het aanzien en het verblijfsklimaat van het Binnenhofcomplex en moet daarom worden beschouwd als een integraal onderdeel van het complex.

Op alle buitenruimten bij het Binnenhofcomplex is wel wat aan te merken. Op de ene plaats gaat het slechts om kleine verbeteringen, die men zich zou wensen; op andere plekken is de toestand vanuit ruimtelijke optiek beschouwd redelijk dramatisch. Voor veel buitenruimten geldt dat ze ruimtelijk onvoldoende zijn bepaald. Ze zijn stedenbouwkundig niet helder. Een enkele keer zijn deze ruimten ook nog ingericht met een teveel aan verschillende middelen en voorzieningen, veelal vanuit een pragmatische invalshoek. Het effect daarvan draagt niet bij aan de algehele kwaliteit. De professionaliteit en kwaliteit die ingezet worden bij de gebouwen zijn ook vereist voor de inrichting en beheer van de buitenruimten. Vandaar de aanbeveling om de inrichting van het gebied rond de Grafelijke Zalen te ontwikkelen tot een samenhangend stelsel van ruimten, waarbinnen iedere buitenruimte meer karakter en kwaliteit heeft dan de huidige, enigszins ongedefinieerde situatie.

Gewenning leidt er vaak toe dat een slechte buitenruimte nauwelijks als een probleem wordt ervaren. Kansen tot aanmerkelijke verbeteringen, die soms al met zeer beperkte middelen mogelijk zijn, blijven daardoor onbenut. Bij het Binnenhof geldt daarnaast dat het, ook bij terrein in rijkseigendom, vaak gaat om openbaar gebied. Buiten het eigenlijke Binnenhof wordt daarom eerst en vooral naar de gemeente gekeken. De gemeente bezit immers het meeste aangrenzende terrein en is als wegbeheerder ook de eerstverantwoordelijke. Toch bepalen de buitenruimten tezamen de setting van het Binnenhofcomplex en zijn ze alleen daarom al in het geheel van belang.

Aangeraden wordt om samen met de gemeente tot een integraal en samenhangend plan voor de buitenruimten te komen. In het volgende hoofdstuk wordt specifiek op de verschillende buitenruimten ingegaan.

Afb. 366. Ruimte tussen Algemene Zaken en Rolgebouw, 2012

Afb. 367. Doorsteek naar Hofpoort, 2010

Afb. 368. Zicht vanuit de omloop van de Plenaire Zaal op Hofplaats, 2014

Afb. 369. Buitenhof, beveiligingssluis als toegang tot Binnenhof, 2012

Afb. 370. Aanlichting gebouwen rondom voorplein, 2014

Afb. 371. Onevenwichtig lichtbeeld ter zijde van de Grafelijke Zalen, mede door de frontale aanlichting, 2014

Afb. 372. Voorgebied Middenpoort en Algemene Zaken, 2011

Kwalitatieve openbare verlichting en aanlichting versterkt de beleving, het veiligheidsgevoel en de beveiliging

Openbare verlichting heeft verschillende functies. Er moet voldoende licht zijn om veilig over straat te kunnen gaan; genoeg licht om te zien en gezien te worden. Daarnaast wordt openbaar licht gebruikt om de stad te verfraaien. Gebouwen, bomen en standbeelden worden geaccentueerd en kunnen zo in de avond en nacht de stad een fraai en soms zelfs een feeëriek aanzien geven. Tot slot wordt licht ook ingezet om gebouwen en andere objecten te beveiligen. Dat kan zich uitstrekken van het uitlichten om de sociale controle te bevorderen tot verlichting als onderdeel van een streng beveiligingsregime.

Het Binnenhof ligt midden in het stadscentrum, dat ook 's avonds en 's nachts het toneel van openbaar leven is. Hoewel de gebouwen op het Binnenhof voornamelijk op werkdagen overdag worden gebruikt, is het Binnenhof geregeld het toneel van nachtelijke politieke activiteit. Desondanks zijn de gebouwen in de donkere uren vaak een toonbeeld van passiviteit; zeker in het weekend, wanneer het avond- en nachtleven in de stad zijn hoogtepunt beleeft. Juist dan is de activiteit in de gebouwen op het Binnenhof het laagst. Een gebouw waar 's avonds binnen geen licht brandt, ziet er onbewoond of zelfs dood uit. Dat is niet op te lossen door de gevel aan te lichten; sterker nog, daardoor kan dit effect zelfs versterkt worden.

Door in een aantal strategisch gekozen vertrekken in de gebouwen op het Binnenhof in de donkere uren wat licht aan te houden, zullen de gebouwen er transparanter uitzien. Deze transparantie past bij het Binnenhof als centrum van de democratie. Een deel van het interieur is dan 's avonds zichtbaar vanaf de straat. Dat geeft een extra dimensie aan de beleving. De gebouwen krijgen diepte en vormen geen tweedimensionaal decor.

Daarnaast kan de verlichting van de buitenruimten en de aanlichting van de gebouwen in en rond het binnenhof niet los worden gezien van de aanlichting van de omliggende gebouwen. Afstemming en balans is daarbij essentieel.

Openbare verlichting

Tot ruim een eeuw geleden, voordat er sprake was van openbare verlichting, waren er veel gemeenten die verordenden dat bewoners 's avonds een lichtbron voor hun raam moesten plaatsen. Zo werd de openbare ruimte nog enigszins verlicht en daarmee veiliger gemaakt. In een donkere straat hadden criminelen vrij spel; ze waren immers onzichtbaar.

Tegenwoordig verbieden veel gemeenten dichte rolluiken in winkelstraten en stimuleren ze dat er 's avonds licht brandt in de etalages. Dit doen ze om de sociale veiligheid op straat te verhogen. De analogie met het verleden dringt zich op.

Afb. 373. Klassieke lantaarns aan weerszijden entree Tweede Kamer, 2012

Afb. 374. Klassieke lantaarn boven doorgang, modern lichtarmatuur boven zijentree Grafelijke Zalen, 2012

6. Aanbevelingen per bouwdeel

Hoofdstuk 6 bestaat niet alleen uit de 'knelpunten' die de auteurs aantreffen, ook wordt een richting gesuggereerd voor een aanpak waarin de historische kwaliteiten beter benut kunnen worden. De beoogde flexibiliteit en toekomstbestendigheid van het complex zijn hierbij als uitgangspunt meegenomen. Waar in hoofdstuk 7 de belangrijkste conclusies nog eens kort worden samengevat, is hoofdstuk 6 eveneens concluderend, maar wel veel uitgebreider. Steeds zijn per bouwdeel, eerst voor het interieur en het exterieur en daarna voor de routes en verbindingen, en tot slot ook voor de buitenruimten, aanbevelingen op hoofdlijnen gedaan waarbij een enkele keer is ingezoomd, om een en ander tastbaar te maken. Hierbij is de volgorde van hoofdstuk 4 aangehouden. Het fundament voor de aanbevelingen is in de vorige drie hoofdstukken gelegd.

6. Aanbevelingen per bouwdeel

Inleiding

Voor de aanbevelingen is steeds per bouwdeel gekeken naar de bestaande toestand, zoals die in hoofdstuk 4 is geschetst. De wordingsgeschiedenis in hoofdstuk 3 hielp daarbij om de achtergrond van die bestaande toestand te begrijpen. Een achtergrond die ook inspiratie gaf bij het denken over een mogelijk te realiseren toestand, waarin verborgen kwaliteiten weer tot leven kunnen worden gebracht. Tegelijk speelde in dat denken ook de compositie een belangrijke rol: dat wat aanwezig is of in potentie aanwezig is, en kan helpen om waar nodig tot een verbeterde ruimtelijke kwaliteit en meer gave vormgeving te komen.

Op de vraag of en in hoeverre de hierna gegeven aanbevelingen ook in de verdere planvorming opgevolgd kunnen worden, is nu uiteraard nog niet veel te zeggen. Wel biedt de komende planvorming daartoe bij uitstek de gelegenheid. Met dit hoofdstuk hopen de auteurs te bereiken dat deze kansen zo min mogelijk worden gemist. Voor aanbevelingen die nog niet gehonoreerd kunnen worden, geldt dat de planvorming die mogelijkheden zoveel mogelijk voor de toekomst open moet houden.

Uit nadere bestudering van de bouwdelen in het kader van planvoorbereiding zal ongetwijfeld blijken, dat nog veel meer en ook meer gedetailleerde aanbevelingen kunnen worden gedaan. In dit document worden alleen de belangrijkste gegeven; namelijk die aanbevelingen die als meest evident in het oog sprongen tijdens de analyse die mede de basis voor deze objectvisie vormt.

Per bouwdeel worden aanbevelingen gedaan, eerst met betrekking tot het interieur en het exterieur en daarna voor de routes en verbindingen. Hierbij is de volgorde van hoofdstuk 4 aangehouden.

Een algemene aanbeveling betreft het bouwhistorisch onderzoek. Tot op heden zijn slechts bouwhistorische verkenningen uitgevoerd (zie hoofdstuk 3). Het is van groot belang die verkenningen, voorafgaand aan het ontwerpproces, te completeren tot een volwaardig bouwhistorisch onderzoek met waardestelling. Daarnaast is het belangrijk om ook tijdens de uitvoering van de renovatieplannen bouwhistorici in te schakelen voor het documenteren en interpreteren van bouwsporen die zeer waarschijnlijk rijkelijk aan het licht komen.

Afb. 377. Voormalig Ministerie van Justitie, Hotel Central en de perstoren, 2015

Afb. 378. Plafond Trêveszaal, 2014

Afb. 379. De Blauwe Kamer, het blauwe karakter is vrijwel verdwenen. Door de openstaande deur is de dienkeuken net zichtbaar, 2014

Algemene Zaken

De belangrijkste onderdelen van het bouwdeel Algemene Zaken met betrekking tot het karakter van het interieur en het exterieur zijn:

- het Torentje;
- de Blauwe Kamer;
- het ensemble van de Trêveszaal, Statenzaal en Witte Galerij;
- de Admiraliteitskamer;
- de kantoorvertrekken.

Met betrekking tot routes en verbindingen zijn dat:

- de centrale lichthof;
- de Middenpoort;
- de Grenadierspoort.

Het Torentje

Knuttels bijzondere uitmonstering van de werkkamer van de minister-president, de bibliotheek en de trap is nog behoorlijk gaaf behouden gebleven. Met enige zorg is het vrij eenvoudig om zonder al te ingrijpende maatregelen hier wat meer eenheid en samenhang in terug te brengen. De ruimten op de begane grond, de wachtkamer en de vergaderzaal zijn nu wel erg sober in hun uitmonstering. Ze verdienen de aandacht van een gekwalificeerd ontwerper, die deze ruimten meer cachet kan geven (wellicht geïnspireerd op een historische, maar nu verdwenen afwerking en inrichting).

De Blauwe Kamer

Het interieur van de Blauwe Kamer, van de hand van Nieuwenhuis, is enigszins aangetast. Herstel, met name van het kleurbeeld, is zeker aan te bevelen.

Het ensemble van de Trêveszaal, Statenzaal en Witte Galerij

Er is weliswaar een aantal ingrepen geboden voordat de Witte Galerij weer als waardige ontvangstroute kan functioneren, maar die zijn relatief beperkt en verrijken de gebruiksmogelijkheden aanzienlijk. In het gebouw van Algemene Zaken betreft dit het herstel als galerij vanaf de Trêveszaal tot aan de Grafelijke Zalen. Dat ook in de Grafelijke Zalen dan aanpassingen nodig zijn, is evident (zie paragraaf 'Grafelijke Zalen'). Dat geldt in mindere mate ook een verdieping hoger, waar boven de Middenpoort eveneens een verbinding in potentie aanwezig is.

De ruimtelijke kwaliteit van de Statenzaal is met enkele subtiele verbeteringen qua uitmonstering aanzienlijk te verbeteren. De Statenzaal biedt de mogelijkheid om een derde ontvangstroute naar de Trêveszaal te realiseren. De Trêveszaal verdient het om voor meer te dienen dan alleen voor wekelijkse ministerraadsvergaderingen. Het herstellen van de door Nieuwenhuis gemaakte verbinding met de voormalige Hofkapel zet de deur open naar flexibel ruimtegebruik over een gebruiksgrens. Voor de toiletten en andere nevenruimten die in de hallen zijn geplaatst, moet dan wel een andere oplossing worden gevonden. Tevens kan het herstel de ruimtelijke kwaliteit van de hallen in het Ministerie van Algemene Zaken en van de gangen in de voormalige Hofkapel aanzienlijk verbeteren. De genoemde derde

Afb. 380. Trappenhuis ter zijde van het Torentje, 2014

Afb. 381. Wachtkamer bij het Torentje, 2014

Afb. 382. Witte Gallerij opgedeeld in meerdere ruimten, 2014

Afb. 383. Een van de kantoorvertrekken met verlaagd plafond en voorzetwand, 2014

Afb. 384. Voormalige centrale lichthof, grote hal, 2014

Afb. 385. Centrale hal vanaf bovenbordes, 2014

ontvangstroute kan wederzijds worden gebruikt; niet alleen vanuit het gebouw van de Eerste Kamer naar (uiteindelijk) de Trêveszaal, maar ook vanuit Algemene Zaken naar de Plenaire Zaal van de Eerste Kamer.

De Admiraliteitskamer

Zoals beschreven in hoofdstuk 4, was de Admiraliteitskamer in de plannen van Kranendonk aanvankelijk bestemd voor de minister-president. Het is dan ook een voor de premier meer voor de hand liggende werkplek dan het perifeer gelegen Torentje. In de Admiraliteitskamer zou hij omgeven zijn door zijn belangrijkste raadsheren en direct naast de Trêveszaal huizen. Ook is het dan niet nodig om binnen het gebouw van Algemene Zaken twee aparte extra beveiligde zones te handhaven, omdat dan met één rondom de Trêveszaal kan worden volstaan. (Uiteraard zijn de functies van de Blauwe Kamer en de Admiraliteitskamer wat dat betreft inwisselbaar.) De aanbeveling, zo is wel duidelijk, is om de mogelijkheid van een verhuizing van de werkkamer van de minister-president in de overwegingen te betrekken. Waarbij tegelijkertijd het, door enkele storende ingrepen, aangetaste interieur kan worden hersteld.

De kantoorvertrekken

Veel modernisering en geven de kantoorvertrekken een achterhaalde indruk. Het opschonen van kamers door het verwijderen van systeemplafonds en het toepassen van betere verlichting zou deze ruimten ten goede komen.

De centrale lichthof

Het belangrijkste probleem van de centrale lichthof – die momenteel zo niet meer kan worden genoemd – is dat door latere ingrepen de oorspronkelijke kwaliteiten aanzienlijk zijn aangetast. In Knuttels concept zijn veel handvatten voor het verbeteren van de centrale lichthof te vinden. ‘Verder met Knuttel’ zou hier, met een knipoog naar het Rijksmuseum, het motto kunnen zijn. Een motto dat kan leiden tot een opzet waarin de centrale hal weer als vanouds het sprankelende centrum van het gebouw vormt. Dat betekent niet alleen dat een aantal latere ingrepen (zoals de veel te pontificale trap en het trappenhuis aan gene zijde) dienen te verdwijnen, vooral moet dan ook de royale daglichttoetreding van boven worden hersteld. Daarnaast vraagt deze belangrijke ruimte om de oneigenlijke vloerafwerking en kleurstelling te herzien.

Afb. 386. Ruimte boven de Middenpoort. Achter de achterwand bevindt zich de doorgang naar de Grafelijke Zalen, 2014

Afb. 387. Doorgang naar de Grafelijke Zalen, 2011

Afb. 388. Verlaagd plafond in een van de gangen, 2014

Afb. 389. Disbalans in kleurstelling
Middenpoort, flankerende poorten
en entrees, 2012

Afb. 390. Grenadierspoot, 2014

De Middenpoort

De bij de Middenpoort geconstateerde problemen hebben voor een belangrijk deel betrekking op (de ontsluiting van) de Grafelijke Zalen. Deze worden hierna besproken in de paragraaf over dat complex ('De entree bij de Middenpoort'). De gebreken van de Witte Galerij, die boven de Middenpoort in vergaderzaaltjes is ingedeeld, zijn hiervoor genoemd. De vergaderruimte op de verdieping daarboven kan aan ruimtelijke kwaliteit winnen door het verlaagde systeemplafond te verwijderen en de kapruimte te openen.

De disbalans in het grote contrast tussen de fraaie geschilderde poort in het midden en de bewust niet geschilderde en daardoor vervuilde natuursteen omlijsting ter weerszijden ervan vergt aandacht. Hier kan een retoucherende behandeling van de onbeschilderde natuursteen, vergelijkbaar met die welke is uitgevoerd aan het Koninklijk Paleis Amsterdam, mogelijk soulaas bieden. Deze methode is met name ook aan te bevelen voor de gevel van het nieuwe deel van het Stadhouderskwartier (zie aldaar).

De Grenadierspoort

De setting van de zeventiende-eeuwse Grenadierspoort is onherkenbaar gewijzigd. Hierop wordt nader ingegaan aan het einde van dit hoofdstuk, waar ook andere aspecten van de buitenruimten op en rond het Binnenhof aan de orde komen.

De poort zelf heeft te lijden van aantasting van het metselwerk. Restauratie, maar ook het aanbrengen van meer kleurbalans in het volle schilderwerk van met name de natuursteen omlijsting, is aan de orde.

Afb. 391. Vergaderruimte boven de Middenpoort tweede verdieping, 2014

Afb. 392. Buitenzijde Grenadierspoort: oostelijke entree van het Binnenhof, 2012

Afb. 393. Origineel neo-rennaissance
plafond grotendeels behouden boven
verlaagd plafond, 2011

Afb. 394. Kap voormalige Hofkapel,
2012

Afb. 395. Mary Stuart Kabinet, 2014

Eerste Kamer der Staten-Generaal en Raad van State

Met betrekking tot de karakteristieken en potenties van het exterieur en het interieur van de Eerste Kamer der Staten-Generaal en de Raad van State komen achtereenvolgens aan de orde:

- de Hofkapel;
- het gebouw van de Staten van Holland;
- de Mauritstoren cum annexis;
- de stadhoudelijke appartementen langs het Buitenhof.

Met betrekking tot routes en verbindingen wordt aandacht besteed aan:

- de opgang naar vergaderzaal van de Staten van Holland;
- Publieksentree Binnenhof 23;
- het trappenhuis van Peters;
- de oude Volle Raadzaal.

De Hofkapel

De bijzondere, nog gaaf bewaarde twee kappen daterend van na de brand in 1644 verdienen een beter lot. (De eerste kap is hersteld in gotische vorm met een spitsboogvormig gewelf.) Door deze beide kapruimten op te schonen en als ongedeelde ruimten te gebruiken, ontstaan onder de zeventiende-eeuwse kapconstructies twee fantastische zalen, die geschikt zijn als open werkruimte, als bibliotheek en studiezaal of als ontvangst- en vergaderzaal.

Aandacht vraagt ook de door Nieuwenhuis ingerichte zaal met blankhouten kasten in neorenaissancestijl. Deze wint veel aan ruimtelijke kwaliteit nu het later aangebrachte verlaagde plafond wordt verwijderd en het oorspronkelijke plafond kan worden hersteld.

De splitsing van het bouwdeel van het Ministerie van Waterstaat in een deel voor Algemene Zaken en de Hofkapel voor de Eerste Kamer maakte in de jaren 1970 een einde aan het daglicht in de gang. Sindsdien sluit een muur de middengang van de Hofkapel af van de hallen en trappen die de kern van het Waterstaatsministerie vormden. Hierdoor ontvangt deze middengang van die zijde geen daglicht meer en is de ruimtelijke kwaliteit enorm teruggelopen. Herstel van die verbinding, al is het maar met een afgesloten glazen deurpartij, wordt met klem aanbevolen. In uitmonstering, vooral qua kleur, zou de middengang ook een betere aansluiting moeten krijgen op de Hall aan de westzijde.

Ten slotte verdient ook de kelderverdieping aandacht. Hier is al veel te bereiken door het 'opschonen' van zo veel mogelijk leidingen en installaties. Onderzoek naar de ruimtelijke mogelijkheden van het deel dat nu alleen als kruipruimte toegankelijk is, wordt aanbevolen.

Het gebouw van de Staten van Holland

De Noenzaal verdient het om met meer allure aangekleed te worden. Het kabinet van Mary Stuart op de tweede verdieping is maar voor een deel hersteld. Aan de wanden hangen nu tijdelijke wandtapijten met een fotoprint van de originele, die zich in het depot van het Rijksmuseum bevinden. Deze ruimte zou zeer aan waarde winnen als deze

Afb. 396. Interieur Commissiekamer door Nieuwenhuis, eind 19de eeuw

Afb. 397. Interieur naar ontwerp van Nieuwenhuis met originele betimmeringen. Het later aangebrachte plafond doet afbreuk aan dit interieur, 2014

Afb. 398. Het bestaande interieur onder de kap van de Hofkapel. De constructie uit 1644 is nergens zichtbaar, 2012

Afb. 399. Zicht vanuit middengang naar de Hall, 2012

Afb. 400. Fractiekamer 1 in
Mauritstoren, 2009

Afb. 401. Tijdelijke uitmonstering
met geprinte doek, 2014

Afb. 402. Zolders Binnenhof 1, 2014

wandtapijten gerestaureerd, en met aanvulling van ontbrekende delen, weer op hun oorspronkelijke plek terug zouden kunnen keren, zeker in combinatie met het bijzondere beschilderde gewelfde plafond dat overigens aan restauratie toe is. In deze ruimte wreekt zich het ontbreken van een heldere infrastructuur van leidingen in dit bouwdeel. Zo hangen alle elektra- en datakabels nu tijdelijk in een pvc-goot aan de voet van het gewelf.

De Mauritstoren cum annexis

Het comptoir van de raadspensionaris verdient een beter lot dan het gebruik als opslagruimte. Dan moet echter wel voorzien worden in een vervangende ruimte voor de opslag ten behoeve van de Noenzaal.

De nog bestaande rijk gedecoreerde kamers in de noordwesthoek verkeren in redelijke staat, maar verdienen op detailniveau niet alleen aandacht qua vloerafwerking, wandafwerking en plafonds, maar ook wat betreft de verlichting.

Het rijke stucwerk plafond van het achttiende-eeuwse trappenhuis vertoont scheurvorming en vereist restauratie.

De toegang tot de hoogste verdiepingen van de Mauritstoren is niet ideaal, naast dat de zeventiende-eeuwse wenteltrap een betere uitmonstering verdient, kan een toegang via de zolder van Binnenhof 1 een aanmerkelijke verbetering opleveren, waardoor deze toren ook met een lift bereikbaar wordt.

De stadhoudelijke appartementen langs het Buitenhof

Het belangrijkste op drift geraakte maar wel bewaard gebleven interieur-onderdeel van de stadhoudelijke appartementen is het gewelfde plafond van het kabinet van Mary Stuart II. Lang was het een pronkstuk in de vaste opstelling van het Rijksmuseum. Na de restauratie van dat gebouw is het echter niet meer in de opstelling teruggekeerd en verblijven de onderdelen ervan in depot. Kan dit kabinet, zo kan men zich afvragen, niet worden hersteld? Het Rijksmuseum heeft al laten weten daar aan mee te willen werken.

Herstel van het kabinet van Mary Stuart II betekent echter wel dat een deel van de zoldervloer omhoog moet worden gebracht, om als vanouds ruimte voor het plafond daar te scheppen. Dat beperkt wellicht de mogelijkheid om de zolder intensiever te gaan gebruiken en aan te sluiten op de torenkamers in de Mauritstoren.

Het herstel van de ruimtelijke structuur op de tweede verdieping van deze vleugel enige jaren geleden vraagt om een duidelijk vervolg qua restauratie en afwerking van de interieurs. De bijzondere uitmonstering met geprinte stoffen, waarmee kunststudenten voor elk vertrek een thema hebben uitgewerkt, is slechts voor vijf jaar bedoeld. Deze 'dundoekvleugel' is in afwachting van een definitieve restauratie van het interieur.

De kelders van de vleugel, Binnenhof 1, zijn slechts gedeeltelijk toegankelijk. Het verdient aanbeveling om de volgestorte historische kelderruimten te herstellen en bruikbaar te maken.

Afb. 403. Het Rijksmuseum in de jaren 90 met een beschilderd plafond uit het Stadhoudelijk Kwartier uit 1678. Dit plafond was vermoedelijk gemaakt voor Mary Stuart II en komt uit haar appartement, 2012

Afb. 404. Voormalig kantoor raadspensionaris, 2014

Afb. 405. Tijdelijke uitmonstering met geprinte tapijt, 2014

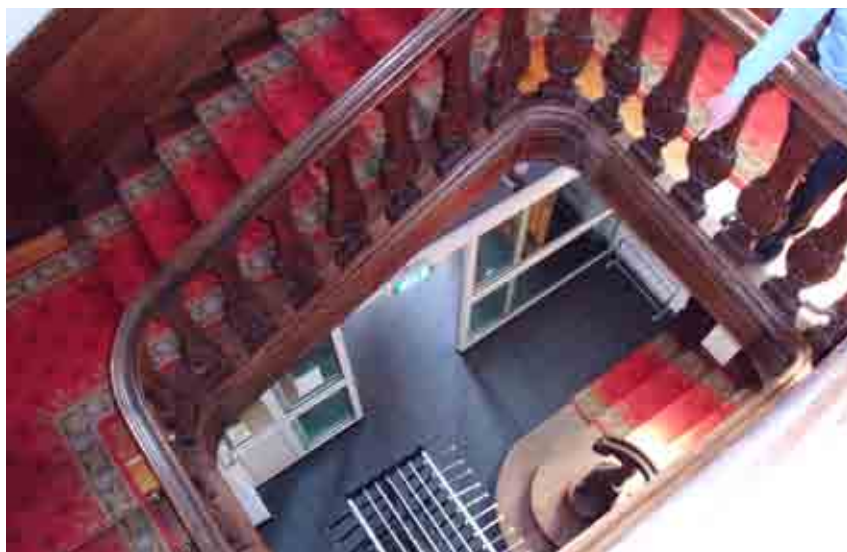

Afb. 406. Niet gerestaureerde plafondzone ter plaatse van de weggebroken inpandige gang, 2012

Afb. 407. Publieke buitenruimte grenst direct aan werkruimten Raad van State, 2012

Afb. 408. 18de eeuws trappenhuis met op de begane grond publieksentree Eerste Kamer, 2010

Afb. 409. Veiligheidssluis en publiekvoorzieningen publieksentree Eerste Kamer, 2014

De openbare ruimte aan de zijde van het Buitenhof sluit direct aan op de vleugel met de voormalige stadhoudelijke appartementen, hetgeen een veiligheidsrisico impliceert. In vorm en kaders is die buitenruimte bovendien niet duidelijk gedefinieerd. Hier is daarom sprake van een situatie waarin een herontwerp van de buitenruimte voor beide aspecten voor winst kan zorgen. (Hierop wordt aan het eind van dit hoofdstuk dieper ingegaan.)

De opgang naar vergaderzaal van de Staten van Holland

De nieuwe inrichting in de entree van de Eerste Kamer houdt de historische structuur zichtbaar, terwijl toch is voldaan aan moderne gebruikseisen (veiligheid, comfort). Het is een inspirerend voorbeeld voor aanpassingen die vanwege moderne eisen vereist zijn.

Publieksentree Binnenhof 23

De veiligheidsvoorzieningen voor de publieksentree van de Eerste Kamer doen sterk afbreuk aan het monumentale 18de-eeuwse trappenhuis met zijn hoogwaardige afwerking. Zeker nu ook een scanstraat onontkoombaar lijkt, is het van groot belang om alternatieven te onderzoeken zodat dit waardevolle trappenhuis wordt ontlast en weer als evenwichtige entreeruimte kan functioneren.

Het trappenhuis van Peters

Het trappenhuis in Binnenhof 1 vormt, met de aangrenzende ruimten, wellicht de sleutel voor de integrale ontsluiting van deze vleugel. Een nieuwe lift in een van de aangrenzende ruimten zou zowel de zolder als ook de thans dichtgegooide kelders onder de vleugel kunnen ontsluiten. Het trappenhuis van Peters is, gelet op zijn kwaliteit, het koesteren waard.

De oude Volle Raadzaal

De in art-decostijl uitgemonterde oude Volle Raadzaal, nu opgedeeld in werkvertrekken, is relatief gemakkelijk in zijn oude vorm te herstellen. Daarmee wordt een prachtige zaal herwonnen. Daarbij hoort dan wel een waardige uitmonstering, waarvoor uiteraard voor passend art-decomeubilair kan worden gekozen, maar een hoogwaardig modern ontwerp zeker niet uitgesloten mag worden.

Afb. 410. Trappenhuis Peters Binnenhof 1, 2014

Afb. 411. Galerij met een tijdelijke afwerking waar structuurherstel heeft plaatsgevonden, tweede verdieping van het Stadhoudelijk Kwartier. Ook de dichte deur naar het trappenhuis van Peters is een tijdelijke oplossing, 2014

Afb. 412. Oude Volle Raadzaal verdeeld in een gang en werkcamers door lichte scheidingswanden, 2014

Afb. 413. Luchtfoto met Tweede Kamercomplex uitgelicht, 2015

Afb. 414. Het Nieuw Stadhoudersplein aan het voorplein, 2012

Afb. 415. Balzaal, voormalige plenaire vergaderzaal Tweede Kamer. Lichtkronen en tapijt zijn ontworpen door kunstenaar Jan van den Dobbelsteen, 2012

Tweede Kamer der Staten-Generaal

Wat het karakter van het exterieur en interieur betreft komen achtereenvolgens aan de orde:

- het nieuwste deel van het Stadhoudelijk Kwartier;
- de Kortenhorstvleugel;
- de Landsdrukkerij, het Pompgebouw en de Hofpoort;
- het Comptoir-Generaal;
- het Schepelhuis en het Goudsmidskeurhuis;
- de uitbreiding van het Ministerie van Koloniën;
- het Ministerie van Koloniën;
- het Ministerie van Justitie;
- Hotel Central;
- nieuwbouw Tweede Kamer.

Met betrekking tot routes en verbindingen wordt aandacht besteed aan de Hofgracht. Op de twee opgangen naar de Balzaal wordt bij het nieuwste deel van het Stadhoudelijk Kwartier ingegaan.

Het nieuwste deel van het Stadhoudelijk Kwartier

Het nieuwste deel van het Stadhoudelijk Kwartier behoort tot de topstukken uit de Nederlandse architectuurgeschiedenis. Het is gebouwd als ontvangstvleugel van een vorstelijk paleis; een vleugel die vooral status en grandeur moest uitdrukken. Daarvan getuigt tegenwoordig alleen nog de Stadhouderskamer. Er zijn echter aanwijzingen dat achter latere (veel soberdere) afwerkingen nog het nodige van de oorspronkelijke – ongetwijfeld zeer rijke – afwerkingen behouden is gebleven. Niet alleen betekent dit, dat onderzoek daarnaar aanbevolen moet worden, ook kan een (al dan niet gedeeltelijk) herstel van de luister worden overwogen. In elk geval moet, waar in de bestaande afwerkingen ingegrepen moet worden, zo veel mogelijk terughoudendheid worden betracht en met een mogelijk later herstel rekening worden gehouden. Dat bij dergelijke ingrepen ruimte moet worden geboden voor het doen van onderzoek en het documenteren van bevindingen is vanzelfsprekend.

Punt van aandacht bij het in meerdere of mindere mate terugbrengen van de grandeur van de vertrekken is met name de kunsttoepassing in de Balzaal. Naar mate deze zaal meer wordt teruggebracht in een oorspronkelijke staat komt dit kunstwerk – een topper uit de rijkscollectie – ook meer onder druk te staan.

Dat sterk aangeraden wordt om voor de lift, die de ‘koninklijke’ route naar de Balzaal erg verstoort, een andere oplossing te zoeken, zal gelet op het gestelde in hoofdstuk 4 geen verrassing zijn. Met het herstel van de trapvlucht naar de middendeur van de Balzaal wordt veel gewonnen.

Meer in het algemeen wordt aandacht gevraagd voor de uitmontering van de route vanaf het voorhuis via de trappartijen naar de beide antichambres en de Balzaal. Wat hier aan verbetering mogelijk is, houdt echter mede verband met de ruimte die beveiliging (balie, scan-straat) daartoe biedt. Nu wordt de bezoeker immers gedwongen om af te wijken en kan die route niet in de bedoelde architectonische sequentie worden gevolgd.

Afb. 416. Tochtportaal in de entreehal van de Tweede Kamer aan het Binnenhof, 2014

Afb. 417. Entree Tweede Kamer: ruimte met scanstraat en balie, 2014

Afb. 418. Staatsietrap van Lodewijk Napoleon, ingesnoerd omwille van lift, 2014

Afb. 419. Problematiek
natuurstenen gevel van het Nieuw
Stadhouderskwartier, 2012

Afb. 420. Inpandige gang in de
Kortenhorstvleugel, die doodloopt op
Binnenhof 1, Raad van State, 2014

Kunstlicht III: revolutie door de gloeilamp

Technisch, zowel als esthetisch is de natuursteen gevel aan de zijde van het Binnenhof een in het oog springend probleemgeval. In de aanloop van de restauratie van de gevels van het Koninklijk Paleis Amsterdam is door TNO het nodige onderzoek aan deze gevel verricht. Ook zijn proeven uitgevoerd met reiniging (zichtbaar aan de linker zijgevel) en met een retoucheer-techniek (aanwezig in proefvlakken aan de achterzijde van de middenzuil onder de arcade van het oostelijke risaliet van het Eerste-Kamergebouw). Aanleiding was een verzoek van het presidium aan de Rijksgebouwendienst – bij monde van toenmalig kamervoorzitter Frans Weisglas – om de gevel te reinigen. Zeker gelet op de toenmalige kennis en ervaring kon daaraan niet zomaar gevolg worden gegeven. Aanvankelijk was het de bedoeling om eerst de gevel van het nieuwste deel van het Stadhouderskwartier te restaureren, en pas daarna de gevels van het Amsterdamse paleis. De tijd heeft anders uitgewezen. Het probleem bestaat zodoende tot op heden en de totale gevel zal ook op niet al te lange termijn aangepakt moeten worden, waarbij de kennis en ervaring van de gevelrestauratie van het Koninklijk Paleis Amsterdam zeer bruikbaar is.

Ook bij de andere gevels rondom de open ruimte voor de Ridderzaal is de architectonische eenheid door (ongelijkmatige) vervuiling verstoord. Hier kan al met een relatief beperkte behandeling veel worden bereikt. Dat daarbij samenhang van de maatregelen moet zijn met de kleuren van het schilderwerk op hout is evident.

De belangrijkste aanbeveling voor het deel ‘aan gene zijde’ van de Binnengracht, grenzend aan de Hofplaats, is dat het karakter als relatief sober uitgevoerde annex van het paleisachtige gebouw aan de Binnenhofzijde een goed uitgangspunt vormt. Hier gaat het vooral om zorgvuldig omgaan met wat aanwezig is.

De Kortenhorst vleugel

De laatste aanbeveling geldt eigenlijk ook voor de Kortenhorst vleugel, die stamt uit de vijftiger jaren van de vorige eeuw. De nauwe verwantschap die zowel in het interieur als in het exterieur is gezocht met het bestaande bouwdeel uit de 19de eeuw, maakt het lastig om het gebouw een meer eigen identiteit mee te geven. Licht hier de opgave niet vooral in het verbeteren van de ontsluitingsstructuur, met name op de begane grond richting Binnenhof 1. Het eventueel meer tot expressie brengen van het onderscheid tussen dit gebouw en het aangrenzende nieuwste deel van het Stadhouderskwartier moet in samenhang daarmee onderdeel van de ontwerp-opgave uitmaken.

De Landsdrukkerij, het Pompgebouw en de Hofpoort

Zoals eerder aangegeven is de belangrijkste ruimte van dit geheel de voormalige drukkerijzaal op de eerste verdieping. Deze is nu onherkenbaar door de opdeling in een tweetal parallelle gangen, met daartussen toiletgroepen en enkele werkruimten. Ruimtelijk schreeuwt deze hybride situatie om verheldering.

Ook de route over de Hofpoort vraagt om een radicaal andere aanpak dan de huidige.

Om niet meer afhankelijk te zijn van een beperkt aantal uren daglicht per etmaal is de mens altijd op zoek geweest naar alternatieve lichtbronnen. Die zoektocht leidde, via toortsen, olielampen, kaarsen en petroleumlampen, pas in het begin van de negentiende eeuw tot de ontwikkeling van professioneel kunstlicht. Eerst kwam er het gaslicht. Dit was een enorme vooruitgang. De vlam brandde redelijk schoon en zo lang er maar gas was, ook continue. De licht opbrengst was echter nog steeds laag. Rond 1870 kwam de elektrische booglamp. Booglampen gaven een enorme hoeveelheid licht, maar waren lastig te onderhouden. Ze werden in woningen eigenlijk niet toegepast. Wel in balzalen en theaters, maar daar moest men erg wennen aan de hoge lichtintensiteit. De later ontwikkelde gloeilamp kende deze nadelen niet. De lamp was betrouwbaar, veilig, kwalitatief hoogstaand, gebruiksvriendelijk en betaalbaar. De gloeilamp had maar een zeer beperkte warmte-ontwikkeling, al helemaal geen verbrandingsgassen en werd bovendien steeds beter qua lichtopbrengst. De lamp maakte het mogelijk dat iedereen beschikking kreeg over betaalbaar kunstlicht. In het begin werden bestaande armaturen vaak omgebouwd ('geëlektrificeerd') en bestaande posities gehandhaafd, maar geleidelijk werden nieuwe armaturen, specifiek vanuit de eigenschappen van de gloeilamp, ontwikkeld. Dit betekende een revolutie. De armaturen hoefden niet meer vrij van het plafond te worden gehouden en konden zelfs worden ingebouwd. Gevolg was wel dat het licht veel minder 'rondspeelde' en dat gaandeweg het plafond steeds minder werd aangelicht en een meer utilitair karakter kreeg.

Afb. 421. Doodlopende centrale gang in het Comptoir-Generaal, 2014

Afb. 422. Omloop in de postkamer, 2014

Afb. 423. Postkamer in Comptoir-Generaal, met achter de kastenwand de omloop, 2014

Afb. 424. Trappenhuis in Schepelhuis uit 1972, 2014

Afb. 425. Smalle gang, passage over de Hofpoort, 2014

Dit ruimtelijk hoofdmoment is door 'verhokking', de veel te smalle passage en de uitmonstering benauwend en vrijwel onherkenbaar.

Het Comptoir-Generaal

Het Comptoir-Generaal kreeg bij de bouw een sobere, onopvallende afwerking. Juist daarin schuilt echter een gevaar. Doordat er geen rijke, 'monumentale' afwerking aanwezig is, wordt de waarde van die sobere uitmonstering en afwerking gemakkelijk over het hoofd gezien. Het is van belang om dit pand zo compleet mogelijk te houden en waar dat nodig is, ook weer te herstellen.

De middengang zowel als de vertrekken aan de zijde van de Hofgracht zijn nogal somber van karakter. Voor de vertrekken geldt, dat hier vanwege de aanwezigheid van de nieuwbouw waarschijnlijk niet veel aan is te verbeteren. Voor de middengang zou een lantaarn boven de trap soelaas kunnen bieden.

Belangrijk aspect qua verbetering van de routing en oriëntatie is het recht doortrekken van de middengang over de Hofpoort. De huidige routing middels een bajonet is onhelder en qua maatvoering ondermaats.

Het Schepelhuis en het Goudsmidskeurhuis

De culturele, historische en architectonische waarde van het Schepelhuis is, op de gevel van het Goudsmidskeurhuis na, nihil. Elders in dit hoofdstuk wordt gewezen op het voordeel dat een verbinding tussen de Grafelijke Zalen en de commissiekamers van de Tweede Kamer kan brengen (een nieuwe Poort van Oostervant). Het Schepelhuis vormt bij uitstek de plek waar een dergelijke route op het niveau van de eerste verdieping gemaakt kan worden. Deze nieuwe poort ligt dan niet op de plek van de oorspronkelijke, die op het Rolgebouw aansloot, maar tegenover de binnenplaats van de Grafelijke Zalen. Zoals hierna wordt betoogd, ligt het voor de hand om juist ook die binnenplaats te gebruiken voor een betere ontsluiting van de Grafelijke Zalen.

De uitbreiding van het Ministerie van Koloniën

De art-deco uitmonstering van het interieur biedt veel aanknopingspunten om het voormalig Ministerie van Koloniën weer zijn eigenheid terug te geven. Veelal is het daarvoor voldoende om tegelwandvlakken te herstellen, latere scheidingswanden te verwijderen en de royale ruimten ongedeeld te laten, of in elk geval te vervangen door wanden die beter passen in het totaalbeeld.

De genoemde ruimte C1.01 op de eerste verdieping, met herplaatste onderdelen uit het eerste kwart van de achttiende eeuw, is met weinig middelen tot een meer harmonisch geheel om te vormen. Zo kunnen ook de herplaatste onderdelen beter tot hun recht komen.

Het Ministerie van Koloniën

Een belangrijk punt van aandacht is de ruimtelijkheid van de uitbreidingen aan de achterzijde van het Ministerie van Koloniën. Daar is veel aan te verbeteren. Hetzelfde geldt voor de hoofdtrap. Moet voor de lift geen andere plaats gevonden worden, waardoor de ruimtelijkheid van de trap

Afb. 426. Verwijdering van later aangebrachte scheidingswanden komt de architectonische kwaliteit ten goede en levert flexplekken op, 2012

Afb. 427. Monumentale hal met trappenhuis in de uitbreiding van het Ministerie van Koloniën, 2014

Afb. 428. Herplaatste interieuronderdelen in ruimte C1.01, 2012

Afb. 429. Bijzondere vergaderzaal op de eerste verdieping van het voormalig Ministerie van Koloniën, 2014

Afb. 430. Grote vergaderzaal in kapverdieping voormalig ministerie van Koloniën, 2012

Afb. 431. Hotel Central, ooit een hoogwaardig logement, 2014

kan worden hersteld? En kunnen de beide lichthoven geen vitaliserende rol daarbij spelen? Hoewel de hoofdingang maar zelden wordt gebruikt, verdient de route van de voordeur tot aan het architectonische hoofdmoment van het gebouw (de 'Regentenzaal') het om weer de nodige statuur terug te krijgen. Eerherstel van het gebouw vereist vooral, dat juist de sequentie van ruimten een forse opknappbeurt krijgt. In feite geldt dat ook voor de grote vergaderzaal op zolderniveau.

Een belangrijk punt waarop een aanmerkelijke verbetering kan worden verkregen, is de aansluiting van het gebouw op de nieuwbouw van de Tweede Kamer.

Ongebruikte schachten in de zware binnenmuren lenen zich om installaties in weg te werken, zodat recentere leidingkokers kunnen verdwijnen. Wellicht kunnen ook de binnenhoven worden gebruikt om de logistieke problemen van het gebouw te verhelpen.

Het Ministerie van Justitie

Het voormalige Ministerie van Justitie is van alle gebouwen op en rond het Binnenhof wellicht het minst problematische. Het heeft de tijd behoorlijk goed doorstaan. Daarin zit ook de kwetsbaarheid van het gebouw. Dat betekent vooral op het vlak van beheer en onderhoud, dat originele details gemakkelijk door onkundig 'vanzelfsprekend' ingrijpen worden aangetast of verloren gaan. Vaak worden dan al te gemakkelijk, tijdens beheers- en onderhoudswerkzaamheden, originele details aangetast of gaan deze zelfs verloren. Bovendien vragen enkele hardnekkige scheuren in wand- en vloerafwerkingen om aandacht.

Geheel of gedeeltelijk herstel van de oorspronkelijke beschildering van wanden en plafonds zal vooralsnog buiten de scope van ingrepen liggen. Wel kan bij het aanbrengen van nieuwe verflagen alvast rekening worden gehouden met de onderliggende decoraties. De nieuwe lagen zouden het vrij willen leggen van de decoraties in de toekomst zo min mogelijk moeten hinderen.

Hotel Central

Wat exterieur betreft, vereist vooral de gevel van het Hotel Central aan de zijde van de Lange Poten veel aandacht. Kan het voormalige hotel niet wat meer als een aparte eenheid, met meer verfijning dan de gevels van de nieuwbouw, weer een eigen karakter krijgen? Dat kan zowel door herstel in de richting van het oorspronkelijke verfijnde ontwerp, als met een moderne, daar meer of minder op geïnspireerde, vormgeving. Hetzelfde kan worden gezegd over het interieur. Terugbrengen van enige verfijning, maar vooral het geven van een eigen, onderscheidend karakter is de opgave. Ook hier geldt dat de lichthoven ruimtelijk slechts marginaal mee spelen. Gezien het benauwde karakter van de ontsluitingsstructuur en de mogelijkheid om de ruimtelijkheid te verbeteren ligt hier een expliciete ontwerpogave.

Afb. 432. Brandpui om het trappenhuis met lift in Koloniën, 2014

Afb. 433. Een van de binnenplaatsen van Koloniën, 2012

Afb. 434. Binnenplaats Hotel Central, cour Justitie, 2010

Afb. 435. Gang Hotel Central, 2012

Afb. 436. Nieuwbouw Tweede Kamer met zicht op groenstrook ter plaatse van voormalige Hofgracht, 2014

Afb. 437. Zicht vanuit de nieuwbouw Tweede Kamer op binnentuin en Koloniën, 2012

Afb. 438. Publieke doorgang via de Hofpoort door de Schepelhal, 2012

Afb. 439. Beveiligingsruimte Tweede Kamer: scanstraat in Koloniën, 2012

Nieuwbouw Tweede Kamer

Met de Nieuwbouw voor de Tweede Kamer is maar weinig mis. Dit deel van het complex verkeert nog grotendeels in zijn oorspronkelijke staat. Ook functioneert het tot grote tevredenheid. Enkele onderdelen zijn inmiddels toegevoegd en hier en daar zijn kleine wijzigingen doorgevoerd. Op sommige plekken heeft dit geen nadelige ruimtelijke consequenties gehad, maar soms was de verandering minder gelukkig. Zo past de portiersbalie bij de ingang vanaf het Plein goed in het geheel en zijn de poortjes en andere middelen om de toegang te reguleren nauwelijks verstorend te noemen.

Op andere plaatsen, waar is afgeweken van het bewust beperkt gehouden palet aan vormen en materialen, vallen de aanpassingen erg uit de toon. Ook is op een aantal plekken de helderheid van het concept geweld aangedaan. Dit geldt bijvoorbeeld voor de publieksbalie op de tweede verdieping en voor het gebied tussen de Statenpassage en de ingang aan de Lange Poten. Om een Centraal Informatie Punt te maken is hier een extra scheidingswand aangebracht, die de ruimtelijkheid en de openheid doorbreekt.

Dit alles leidt tot de aanbeveling om in het nieuwbouwdeel de bestaande vormgeving en materialisatie zo veel mogelijk te handhaven. Ook het ruimtelijke concept zou gekoesterd moeten worden. Dat sluit wijzigingen niet uit, maar beperkt de mogelijkheden wel. Wijzigingen vragen om een weloverwogen keuze met aandacht voor de oorspronkelijke weldoordachte uitgangspunten van het ontwerp. Waar nu met recente wijzigingen van het palet van vormen en materialen of van het concept is afgeweken, zou men moeten streven naar herstel of, waar dit niet meer mogelijk is, naar een beter passende oplossing.

De Hofgracht

De strook van de Hofgracht, zowel waar deze inpandig is gelegen, als waar deze als een smalle groenstrook is uitgemonterd, heeft te weinig expressie als eenheid en mist elke verwijzing naar de vroegere Hofgracht. Bovendien is, zeker waar deze strook onder dak is gebracht, de daglichttoetreding naar aangrenzende ruimten niet ideaal te noemen. Aanbevolen wordt om te bezien of in beide genoemde aspecten verbetering aangebracht kan worden.

Afb. 440. Meervoudig gebruik hoofdrappenhuis, 2012

Afb. 441. Dakterras perstoren in gebruik voor kinderopvang, 2012

Afb. 442. Transparante binnengevels commissiekamers, 2012

Afb. 443. Gevel commissiekamer met gesloten lamellen, 2012

Afb. 444. Tijdelijke noodtrappen ter gelegenheid van Prinsjesdag, 2011

Afb. 445. Uiterst sobere interieurafwerking Rolzaal, 2013

Afb. 446. Interieur van de De Lairessezaal, 2013

De Grafelijke Zalen

In deze paragraaf komen achtereenvolgens aan de orde:

- de Ridderzaal;
- het Rolgebouw;
- de De Laiessezaal;
- gewelfde ruimten in de aanbouw.

Met betrekking tot routes en verbindingen wordt voorts aandacht besteed aan:

- de hoofdentree;
- de entree bij de Middenpoort;
- ontsluiting via de binnenplaats;
- entree over de Witte Galerij;
- een nieuwe Poort van Oostervant;
- kelders.

De Ridderzaal

De Ridderzaal (Grote Zaal) kent de minste problemen van alle ruimten in het complex. Belangrijkste punt van aandacht is het verbeteren van de tijdelijke voorzieningen, die vooral nodig zijn bij enkele grote bijeenkomsten. Daarbij moet vooral aan het klimaat en aan de toegankelijkheid voor mindervaliden worden gedacht. Ook zijn, voor wat de kabels en andere voorzieningen van de media betreft, slimmere oplossingen denkbaar. Tevens kan de route naar, en toegang tot de Ridderzaal ruimtelijk worden verbeterd, waardoor ook een grotere doorstromingscapaciteit ontstaat.

Het Rolgebouw

De twee belangrijkste problemen van het Rolgebouw betreffen de ontsluiting en de uitmontering. Voor wat betreft de uitmontering, is vooral behoefte aan een goed ontwerp. Een ontwerp dat de Kelderzaal, de Rolzaal en de Weeskamer qua verlichting, afwerking, meubilering en voorzieningen een passend cachet kan geven en dat tegelijkertijd deze zalen voor meerdere gebruikssituaties geschikt maakt. Voor de berging van een groot deel van de stoelen moet dan een toegesneden oplossing elders worden gevonden. De bouwfragmentenverzameling heeft, althans voor het merendeel van wat daartoe behoort, een prima bergplek op de zolder. Voor het beheer ervan is een goede oplossing onontbeerlijk.

De De Laiessezaal

De De Laiessezaal is van grote waarde. Het is een van de weinige, zo niet de enige zaal waar schilderijen van De Laiesse bewaard zijn gebleven op hun oorspronkelijke plaats. Architectonisch zijn, in de loop van de tijd, wel enkele veranderingen aangebracht, als laatste onder leiding van architect Goudeau, waaronder het plafond. Toch is de architectonische opzet grotendeels authentiek. Wel is de kleur enkele malen veranderd. De De Laiessezaal zou kwalitatief opgewaarderd moeten worden, zowel wat betreft installaties als esthetiek.

Afb. 447. Stoelenopslag in 'Kapel', 2014

Afb. 448. Povere verlichting Rolzaal, 2012

Afb. 449. Garderobekelder Grafelijke Zalen, 2013

Afb. 450. Verlichting kelderzalen, 2013

Afb. 451. Hoofdentree, 2010

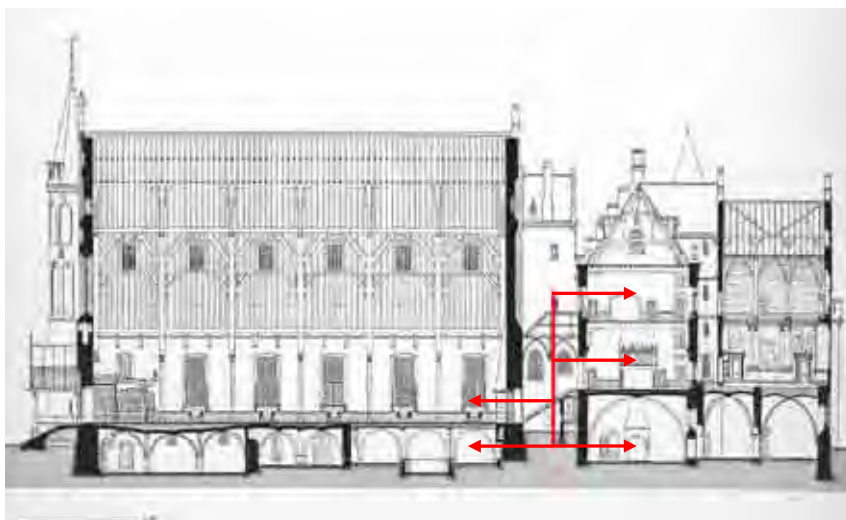
Afb. 452. Entree bij de Middenpoort, 2012

Afb. 453. Entreetent voor zij-ingang Grafelijke Zalen, 2014

Afb. 454. Langsdoorsnede Grafelijke Zalen met principeontsluiting via de binnenplaats in rood aangegeven, 1905

Hoe de kleurafwerking van de zaal eruit heeft gezien, is nog niet geheel duidelijk. Recent onderzoek heeft aangetoond dat de oudste tot nu toe gevonden afwerkklagen dateren van na 1850. Omdat de schilderijen nog het meest pure beeld geven, die overigens ook zelf restauratie behoeven, zou het logisch zijn om deze leidend te laten zijn bij een restauratie van de zaal. Ook kan men zich afvragen of de parketvloer uit de jaren tachtig uit de vorige eeuw en het later ontworpen kleed wel passend is bij het ensemble, een zeventiende-eeuwse vloer van houten delen zou wellicht het architectonische beeld versterken.

Gewelfde ruimten in de aanbouw

Onder en boven de De Lairessezaal zaal bevinden zich bijzondere gewelfde ruimten. De kelderruimten in het onderhuis gaan gebukt onder een teveel aan verouderde installatietechniek. Opschonen loont hier meteen. De Hogerbeetskamer heeft een indrukwekkende kap die de ruimte zijn monumentale uitstraling verleent. Ook deze ruimte behoeft extra aandacht wat betreft inrichting. Met verbetering van de ontsluiting van de Weeskamer (zie 'Ontsluiting via de binnenplaats') zal ook de toegankelijkheid van de Hogerbeetskamer verbeteren. Deze kamer is dan via de Weeskamer immers goed te bereiken.

De hoofdentree

Aanbevolen wordt om aan de hoofdentree niets te veranderen en ook de exclusiviteit ervan te koesteren.

De entree bij de Middenpoort

Een van de lastigste opgaven is het verbeteren van de publieksentree via de ingang bij de Middenpoort. In een eerbiedwaardig oud en zorgvuldig gerestaureerd complex als dat van de Grafelijke Zalen, breekt men immers niet gaten in muren. Hier is echter zeker een studie naar de mogelijkheden op zijn plaats. Als eerste is het van belang de bestaande entree te verbeteren, een mogelijk alternatief is het maken van een nieuw entreegebouw in de hoek tussen het Rolgebouw en de aanbouw (tegenover Algemene Zaken, op de plek waarop vroeger de zogenaamde Leenkamer van Holland stond). Daarmee kan ook het hierna bij de buitenruimte geschetste probleem van de weg tussen de Middenpoort en de Grenadierspoort – ten minste voor een deel – worden opgelost. Het ligt dan voor de hand om de Kelderzaal als ontvangstruimte (foyer) in te richten. Van daar kunnen garderoberuimten en toiletten op kelderniveau van de binnenplaats toegankelijk worden gemaakt. Op dat niveau zijn ook aansluitingen op de kelders onder de Grote Zaal te maken.

Ontsluiting via de binnenplaats

Voor een fundamentele verbetering van de ontsluiting van het complex is de binnenplaats tussen de Grote Zaal en het Rolgebouw de aangewezen plek. Bij eerdere studies is de binnenplaats tussen de Ridderzaal en het Rolgebouw al aangewezen als een plek waar, zonder onoverkomelijk ingrijpen in de historische bouwmassa, liften zouden kunnen komen. Door de binnenplaats met glas te overkappen, kan deze

Afb. 455. Installaties domineren gewelfde ruimte in aanbouw, 2013

Afb. 456. Hogerbeetskamer, 2013

Afb. 457. Zicht op gevel van de Ridderzaal vanaf binnenplaats, 2010

Afb. 458. Binnenplaats Grafelijke Zalen, 2010

Afb. 459. 'Kapel' met deur naar de Witte Galerij van de Middenpoort, 2013

Afb. 460. Vroegere aansluiting verwijderde Poort van Oostervant, 2012

Afb. 461. Tussengebied Poort van Oostervant met potentiële koppeling tussen Grafelijke Zalen en Tweede Kamer, 2014

Afb. 462. Garderobe in kelder Grafelijke Zalen, 2013

Kunstlicht IV: dynamiek en kleurweergave

ook ruimte bieden aan royale trappen. Trappen die ook hoger kunnen doorlopen om zo een betere ontsluiting van de zalen op de verschillende niveau's te bewerkstelligen. Ook biedt een glazen overkapping de binnenplaats de kans om daglicht naar de ontvangst op kelderniveau te brengen. Samen met enkele bescheiden strategische ingrepen kan dit leiden tot een aanmerkelijke verbetering in de ontsluiting van de Ridderzaal, de Kelderzaal, de Rolzaal en de Weeskamer. Via de bestaande doorsteken worden zo ook de De Lairessezaal en de Hogerbeetskamer stukken beter bereikbaar. In combinatie met een van beide hiervoor gesuggereerde verbeteringen van de entree via de Middenpoort is het mogelijk om zo een groot deel van het complex niet alleen integraal toegankelijk te maken, maar ook om de routing en oriëntatie structureel te verbeteren.

Entree over de Witte Galerij

Het herstellen van de verbinding via de Witte Galerij is tamelijk eenvoudig. Het vraagt om het weghalen van de scheidingswanden die erin zijn geplaatst (die ook ten koste zijn gegaan van de beleving van de galerij als verbindende ruimte). De zogenaamde 'kapel' in de Haagtoren moet uiteraard wel opgeknapt worden. Die kapel is thans een verwaarloosde ruimte, waarin restanten van ooit verwijderde toiletten de sfeer bepalen.

Een nieuwe Poort van Oostervant

Deze directe verbinding tussen de Grafelijke Zalen en het Tweede Kamercomplex kent niet alleen een voorganger, maar blijkt ook nu nog heel goed mogelijk. Deze verbinding geeft onverwachte gebruiksmogelijkheden.

Het maken van een nieuwe Poort van Oostervant is echter geen sinecure. Op de oorspronkelijke plaats zou hij de Rolzaal verbinden met de uitbreiding van Koloniën. De oplossing voor een betere ontsluiting van de Grafelijke Zalen moet vooral op de binnenplaats van de Grafelijke Zalen worden gezocht. Op grond daarvan ligt het meer voor de hand om een eventuele nieuwe poort iets westelijker, in het verlengde van die binnenplaats te situeren.

Aan de zijde van het complex van de Tweede Kamer gaat daarmee geen noemenswaardig historisch materiaal verloren, want daar kan die route het Schepelhuis uit de jaren zeventig van de twintigste eeuw doorbreken en wellicht zelfs doorsteken naar de galerij waarlangs de commissiekamers zijn gelegen. Vanwege de impact op het complex van de Grafelijke Zalen is aanvullend ontwerp onderzoek noodzakelijk.

Kelders

Met name de middenkelder onder de Ridderzaal verdient, zeker gezien zijn eerbiedwaardige leeftijd en bijzondere karakter, een beter gebruik. De meest recente kelder, in gebruik als garderobe en voor sanitaire voorzieningen, heeft kwalitatief meer potentie. Bovendien zijn de ingebouwde toiletgroepen erg gedateerd en ontkennen zij het bijzondere ruimtelijke karakter. Al met al is hier een flinke slag mogelijk en nodig om de gasten op niveau te ontvangen en te faciliteren. Dit

De kleur(weergave) van kunstlicht wijkt af van daglicht. Daglicht is zeer dynamisch en wisselt, afhankelijk van tijd, seizoen en atmosfeer, sterk van intensiteit en kleur. Kleuren in onze omgeving worden het beste weergegeven bij een lichtbron met de hoogste kleurweergave, omschreven door de kleurweergave index (Ra), een gestandaardiseerde schaal met 100 als hoogste waarde.

Gloeilampen en ook de later ontwikkelde halogeonlampen (gloeilampen, maar dan met een andere opbouw en gasvulling) zorgen voor de beste kleurweergave (Ra 100). De fluorescentie lichtbronnen (tl-buizen en spaarlampen) hebben die eigenschap minder (Ra 80). Ze hebben echter een veel hoger rendement (energiebesparing) en een veel langere levensduur dan de gloeilamp. De toepassing van deze lichtbronnen in werkruimten en kantoren nam daarom een hoge vlucht.

Inmiddels is er een lichtbron die nog iets efficiënter is en ook veel meer toepassingsmogelijkheden kent: de led-lamp. Deze lamp is zeer compact, koppelbaar, dimbaar, in verschillende kleuren beschikbaar en op de meest onmogelijke plaatsen toe te passen en te integreren in bestaande bouwelementen. Bovendien maakt de led-verlichtingstechniek hele andere en veel slankere armaturen mogelijk. De eerste generatie led lichtbronnen had een zeer slechte kleurweergave (Ra 65). Later werd dat beter. Nu vind je Ra-waardes van 80 en tot zelfs boven de 90. De lampen met een goede kleurweergave geven wel minder licht. De spectrale opbouw ledlicht is anders dan die van gloei lichtbronnen. Er zit vooral veel minder rood in, waardoor die kleur ook slechter wordt weergegeven onder ledlicht. Dat maakt dat de ledlamp als lichtbron in kleurrijke historische ruimtes belangrijke beperkingen met zich meebrengt. Daar staat tegenover dat met ledverlichting de kleur van het licht (en de hoeveelheid) dynamisch is aan te passen, van bijna avondrood tot helder blauw met alles daar tussenin. Hierdoor kan de dynamiek van het daglicht, dat wij als positief ervaren, worden nagebootst.

Afb. 463. Buitenruimte tegenover
Algemene Zaken, 2013

Afb. 464. Straat tussen
Grenadierspoort en Middenpoort,
2013

Afb. 465. Binnentuin ter zijde van de
Schepelhal, 2012

geldt in mindere mate voor de voorste kelder, die gebruikt wordt door Prodemos als publiektoegang naar de Ridderzaal.

De buitenruimte

In deze paragraaf komt een aantal buitenruimten aan de orde:

- de hof voor de uitbreiding van het Ministerie van Koloniën;
- de straat tussen de Middenpoort en de Grenadierspoort;
- patio's en binnenplaatsen;
- het Binnenhof als eiland;
- de zijde van het Plein;
- de hoek tussen de Plenaire Zaal en de Kortenhorstvleugel;
- de Buitenhofzijde;
- terrassen aan de Hofvijver;
- verlichting en camera's;
- erfgrenzen.

De hof voor de uitbreiding van het Ministerie van Koloniën

De vroeger omsloten hof voor de Hoge Raad, die als buitenruimte tussen de De Lairesezaal en de uitbreiding van het Ministerie van Koloniën ligt, vraagt om een verbetering: het afzonderen van de kavel van de vroegere Leenkamer van Holland. Indien op die kavel een nieuw ingangsbouwwerk voor de Grafelijke Zalen wordt gerealiseerd, is dat probleem tegelijk op te lossen. Anders ligt hier een ontwerpogave voor de herinrichting van de bestaande buitenruimte. Een structurele oplossing voor het stallen van fietsen is hierbij een belangrijk aandachtspunt.

In hoofdstuk 4 werd in de paragraaf over de hof voor de Hoge Raad ook gewezen op het parkeerbeleid op het Binnenhof. Een strikt beleid, waarbij auto's slechts worden toegelaten voor het in- en uitstijgen van passagiers en het onmiddellijk laden en lossen, moet zo veel mogelijk worden nagestreefd. Wanneer auto's noodzakelijkerwijs voor een wat langere tijd op het Binnenhof moeten verblijven, verdient het stallen in een keurige rij voor de uitbreiding van Koloniën een sterke voorkeur. Uiteraard zijn uitzonderingen onvermijdelijk. Maar het verdient aanbeveling om uiterst kritisch op deze uitzonderingen te zijn en te blijven.

De straat tussen de Middenpoort en de Grenadierspoort

Helaas is de jongste restauratie van het Mauritshuis niet aangegrepen om de rand van het basse-cour voor dit huis weer op zijn oorspronkelijke plaats terug te leggen. Tussen het Mauritshuis en het Ministerie van Koloniën ligt mede daarom een lastige ontwerpogave: het accentueren van het oorspronkelijke tracé, zodat de stedelijke ruimte, ook in historische zin, weer 'te lezen' is. Een zorgvuldige profilering en materialisatie van de bestrating zouden al een enorme verbetering tot stand brengen. Hetzelfde geldt voor de weg tussen de Grenadierspoort en de Middenpoort waar de belijning in de bestrating het historische tracé probeert te 'duiden'. Het eerder genoemde nieuwe ingangsbouwwerk voor de Grafelijke Zalen kan een deel van de oplossing vormen.

Patio's en binnenplaatsen

In de ontwikkelingsgeschiedenis van het Binnenhofcomplex zijn (enkele

Afb. 466. Luwe buitenruimte ten zuiden van Grafelijke Zalen, 2013

Afb. 467. Geparkeerde servicevoertuigen, 2013

Afb. 468. Patio in bouwblok A van de Tweede Kamer, 2014

Afb. 470. De poorten als natuurlijke afsluiting, 2013

Afb. 471. Binnenhof als eiland, 2013

Afb. 472. Buitenhofzijde, 2013

latere dakterrassen niet meegerekend) verschillende omsloten buitenruimten ontstaan. Soms doelbewust ontworpen, soms als gevolg van het aaneengroeien van verschillende gebouwen. Deze ruimten zijn doorgaans niet publiek toegankelijk en hebben de functie om licht, lucht, uitzicht en oriëntatie – en soms ook verblijf – te brengen in de gebouwen. Deze patio's en binnenplaatsen maken een onlosmakelijk onderdeel uit van het Binnenhofcomplex. Aanbevolen wordt om per ruimte nader te verkennen op welke wijze deze kan bijdragen aan het verblijfsklimaat en aan het optimaliseren van de representativiteit. Aanlichting in de avonduren, een vrij eenvoudige ingreep, kan daaraan al een belangrijke bijdrage leveren.

Het Binnenhof als eiland

In het verleden was het Binnenhof letterlijk een door grachten omgeven eiland. Het complex heeft dit besloten karakter behouden, hoewel het nu zo veel mogelijk openbaar toegankelijk moet zijn en blijven. De openbare toegankelijkheid heeft echter het nadeel dat de te beveiligen buitenschil van de gebouwen substantieel langer is, dan wanneer het Binnenhof afgesloten zou kunnen worden. Dat nadeel strekt zich ook uit tot te beveiligen personen, die zich op het Binnenhof bevinden. Door het plaatsen van afsluitbare hekken in de poorten kan sneller en efficiënter worden gereageerd op situaties waarin het verstandig is om het Binnenhof af te sluiten. Bijkomend voordeel is, dat in het kader van de preventie van molest en terrorisme minder ingrijpende maatregelen aan gevels en vensters aan de Binnenhofzijde nodig zijn. Aanvullend zou ook de gracht aan de zijde van het Buitenhof gedeeltelijk kunnen worden hersteld. Trekt men die gracht wat verder door – het zou ook een 'droge gracht' kunnen zijn waarmee de beoogde afstand met het oog op veiligheid wordt gecreëerd. Tevens nemen de gebruiksmogelijkheden van de begane grond in de vleugel van de Raad van State toe en kunnen de (oorspronkelijke) kelderruimten onder deze vleugel weer daglicht ontvangen.

De zijde van het Plein

Op het voornaamste probleem aan de zijde van het Plein is hiervoor al gewezen: de onbestemde ruimte tussen het basse-cour van het Mauritshuis en het Ministerie van Koloniën. Daarnaast verdient de utilitaire expeditiehof van de Tweede Kamer een kwalitatief betere inrichting en visueel een betere afscherming.

De hoek tussen de Plenaire Zaal en de Kortenhorstvleugel

Het verbeteren van de Hofplaats als stedelijke ruimte is een belangrijke ontwerpogave. Daarbij kan een eventuele uitbreiding van het Binnenhofcomplex door de toevoeging van een nieuwbouwwolume zeker niet worden uitgesloten.

De Buitenhofzijde

Ook aan de zijde van het Buitenhof ligt een belangrijke ontwerpogave in het verbeteren van de stedelijke ruimte. In de paragraaf over de stadhoudelijke appartementen langs het Buitenhof is al gewezen op de

Afb. 473. Restant omgrachting Binnenhof, 2013

Afb. 474. Nieuwe Hofpoort, 2013

Afb. 475. Onbestemde ruimte tussen Mauritshuis en Koloniën, 2013

Afb. 476. Hofplaats, 2013

Afb. 477. Hofplaats: Hoek tussen de Plenaire Zaal en de Kortenhorstvleugel, 2014

Afb. 478. Buitenhof: de publieke ruimte grenst direct aan de westgevel met daarachter gelegen werkvertrekken, 2011

Afb. 479. Terrassen aan de Hofvijver, 2013

Afb. 480. Terrassen aan de Hofvijver ter plaatse van Algemene Zaken, 2013

wenselijkheid om een strook van een zekere breedte daarlangs af te zonderen van het openbare gebied. Dat kan bijvoorbeeld door deze strook, geïnspireerd op de middeleeuwse situatie, vorm te geven als een (al dan niet droge) 'gracht'. Met een vergelijkbaar op een brug geïnspireerde overgang ter hoogte van de Stadhouderspoort kan wellicht ook een betere oplossing worden gevonden voor de daar nu aanwezige pollers en de daarbij behorende barrières. Daarmee zijn echter nog niet alle problemen opgelost. Ook hier blijft de vormgeving van de stedelijke ruimte een opgave die integraal opgepakt dient te worden.

Terrassen aan de Hofvijver

Aan de zijde van de Hofvijver zijn tegen de bebouwing aan het einde van de negentiende eeuw enkele smalle terrassen ontstaan. De huidige inrichting dateert gezien de inrichting en het toegepaste assortiment, met gekweekte variëteiten van bomen zoals bolesdoorns, zuilvormige eiken en sierkers en met robuuste sierheesters, waarschijnlijk uit de jaren zestig van de vorige eeuw.

De beplanting is ondertussen sleets geworden. De verharding is hier en daar opgedrukt door boomwortels. De sierbomen zijn uit hun vorm gegroeid, terwijl de zuilvormige eiken tegen de gevel van de Trêveszaal hinder geven en mogelijk de fundering aantasten. Geadviseerd wordt de boombeplanting die overlast dreigt te gaan veroorzaken te verwijderen.

Vervolgens is een ontwerp voor de herinrichting van de gehele strook smalle terrassen noodzakelijk. Daarbij dient gestreefd te worden naar een beplanting die de gevelwand langs de Hofvijver tot zijn recht doet komen, in plaats van deze aan het oog te onttrekken. Afstemming met het aanlichtingsplan is daarbij van belang. Ook de vraag of de tuinstrook tevens als verblijfsgebied kan fungeren, is relevant.

De herinrichting van de terrassen aan de Hofvijver, op basis van een zorgvuldig en nieuw ontwerp dat toegesneden is op deze bijzondere locatie, kan logischerwijze pas opgepakt worden na uitvoering van de renovatie van de bouwdelen aan de Hofvijver.

Verlichting en camera's

Het maken van een integraal kwalitatief lichtbeeld voor het Binnenhof, is een niet mis te verstane ontwerpogave. Het gaat daarbij om een samenhangend plan waarin de verlichting van de buitenruimten (en entrees), de aanlichting van de gebouwen en een subtiele verlichting van binnenuit samengaan. Hierbij dient een balans gevonden te worden met de verlichting van de omringende panden en buitenruimten.

Het laten branden van licht in het interieur kost uiteraard energie en dus geld, maar met de nieuwe led-technieken is er veel mogelijk bij een zeer beperkt energieverbruik. Daar staat veel kwalitatieve 'winst' tegenover. Als er bovendien een combinatie wordt gezocht het aanlichten van de gevels en het laten branden van een deel van de binnenverlichting, kan het niveau van de gevelaanlichting ook beduidend lager zijn. Dit heeft het grote voordeel dat, wanneer de gebouwen in de avond daadwerkelijk in gebruik zijn, men in deze gebouwen minder last heeft van het

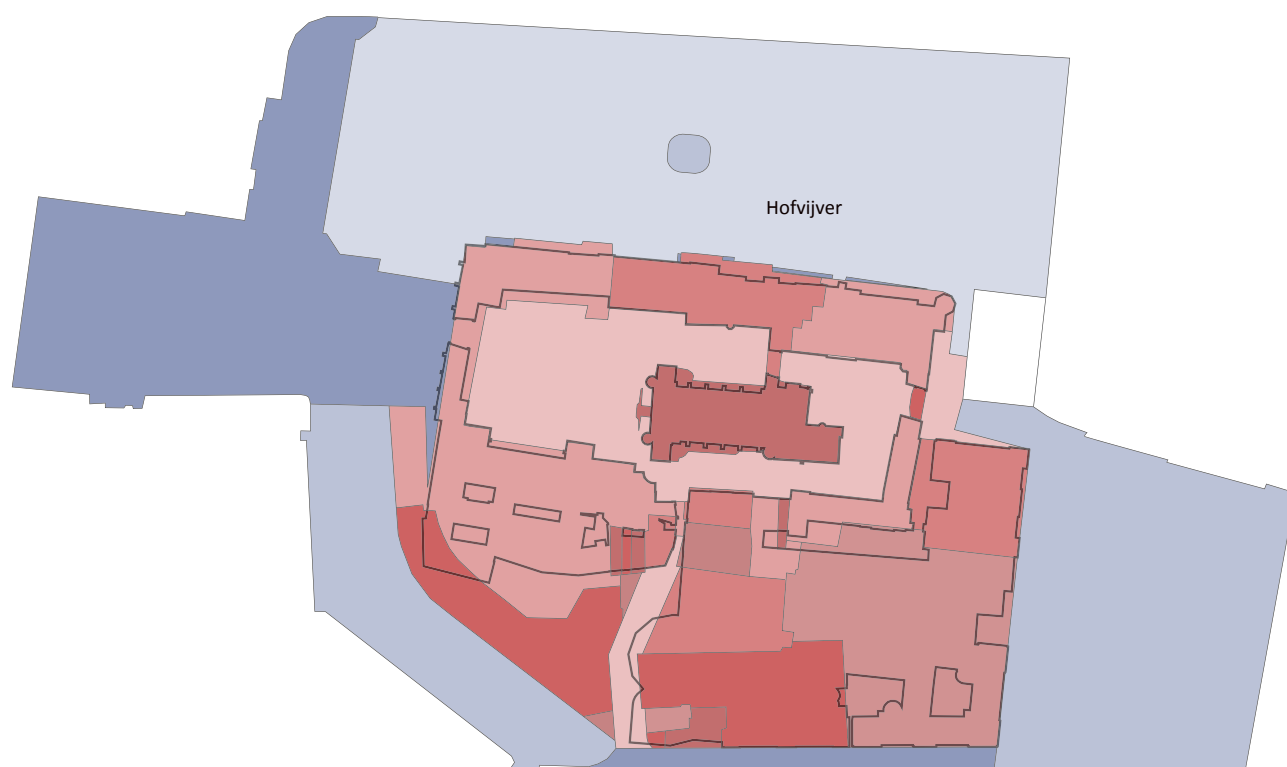
Afb. 481. Beplanting terrassen is aan herziening toe, 2013

Afb. 482. Sleetse inrichting terras ter plaatse van Eerste Kamer, 2013

Afb. 483. Lichtbeeld Binnenhofcomplex Hofvijverzijde, 2010

Afb. 484. Erfscheidingsen en eigendom met in rood aangegeven het eigendom van het Rijksvastgoedbedrijf en in blauw het eigendom van de gemeente Den Haag

'museale' licht dat van buiten komt.

Voor wat de buitenverlichting en het aanlichten betreft, ligt het voor de hand om alle voorzieningen die binnen de buitenomtrek van het Binnenhofcomplex worden getroffen als een verantwoordelijkheid van het Rijk te beschouwen. Onderhoud en voeding, die voor een deel door de gebouwen gaat of moet gaan, is dan in één hand. Ook het aansluiten van de minimaal voor cameratoezicht nodige verlichting op noodvoorzieningen kan zo het meest efficiënt en zonder beschadigingen aan de gevels worden geregeld.

Het aanlichten van het complex van buitenaf moet, afgezien van voor de beveiliging noodzakelijke (en daarom ook op noodvoorzieningen aan te sluiten) verlichting, als een gezamenlijke verantwoordelijkheid van Rijk en gemeente worden gezien. De demarcatie tussen wat dan des Rijks en wat dan des gemeente is, moet daarmee uiteraard rekening houden. Regel moet wel zijn dat eigendom en verantwoordelijkheid voor onderhoud en voor voeding van de armaturen voor elke samenhangende groep armaturen steeds in één hand is. Het komt de duidelijkheid ten goede als Rijk en gemeente dat zoveel mogelijk op het eigen terrein of aan het eigen gebouw oplossen.

Desondanks moet uiteraard wel de samenhang, zoals hierboven aangegeven, in het oog worden gehouden, zodat de 'rijksverlichting' en de 'gemeenteverlichting' beide zijn gebaseerd op een gezamenlijk gemaakt en gedragen plan.

Randvoorwaarde daarbij is dat wat camera's, verlichting en bekabeling betreft, zoveel mogelijk naar een 'schone' gevel moet worden gestreefd.

Erfgrenzen

Nauwgezette bestudering van de kadastrale grenzen toont enerzijds een rijkdom aan historische gelaagdheid, anderzijds wordt een forse discrepantie tussen de huidige opstallen en de erfgronden duidelijk. Dat geldt ook voor de buitenruimten. Zo zijn de gehele Hofplaats en belangrijke delen van de ruimte aan de zijde van het Buitenhof rijkseigendom, terwijl daar een schegvormig perceel tegen de gevel van Binnenhof 1 weer gemeenteterrein is. Ook aan de Hofvijver zijn merkwaardige eigendomsgrenzen te zien. De terrassen behoren grotendeels, merkwaardigerwijs dus niet helemaal, aan het Rijk. Ook het gegeven dat de pollers en toegangssluisen juist weer op gemeentegrond staan, vraagt om een rationaliseringslag en heldere erfgronden. Daarbij is het aanbevelingswaardig tegelijkertijd de vele onderliggende rijkskavels tot een eenduidige heldere kavelstructuur en nummering te vereenvoudigen.

Afb. 485. Pollers: onderdeel van de beveiligingssluis op gemeenteterrein, 2013

Afb. 486. Heldere erfgronden aan het Plein, 2013

Afb. 487. Voormalige Spuiport aangeduid in bestrating Hofplaats, 2013

Afb. 488. Toegangsluis westelijke entree Binnenhof op gemeenteterrein, 2013

7. Conclusie

In de vorige twee hoofdstukken zijn de nodige suggesties gedaan om de potenties van het complex beter te benutten en om in de loop der tijd scheefgegroeide situaties weer recht te trekken. Onvermoede mogelijkheden geven aan dat er meer kan dan verwacht, de noden van het complex dicteren dat er meer moet dan gedacht. In dit hoofdstuk worden die belangrijkste bevindingen en aanbevelingen in vijf richtinggevende hoofdlijnen aangegeven.

Afb. 489. Binnenhof: Tweede Kamer, Raad van State en Eerste Kamer omsluiten de ruimte, 2014

7. Conclusie

Het Binnenhofcomplex in Den Haag kent tal van, vaak onvermoede, mogelijkheden om het functioneren te verbeteren en tegelijk de architectonische kwaliteit te verhogen en het monumentale karakter beter te benutten. Het bijzondere ensemble aan gebouwen wijst daarvoor zelf de weg. Het Binnenhofcomplex is een levend monument, resultaat van zowel vernieuwing als behoud. Ook nu kunnen, moeten zelfs, hierin de uitgangspunten worden gevonden. Het spreekt voor zich dat daarbij het goede zo veel mogelijk behouden moet blijven. Tegelijk mag echter niet geschroomd worden om te vernieuwen waar dit de bruikbaarheid en de kwaliteit ten goede komt.

Drie aspecten hebben een belangrijke rol in deze objectvisie gespeeld:

– Het Binnenhofcomplex is als geheel als een uitermate rijk monument te beschouwen. Sinds de eerste aanleg in de dertiende eeuw is er bij wijze van spreken tot op de dag van gisteren bijgebouwd, afgebroken en verbouwd. Soms ging het daarbij om onbetekenende, pragmatische ingrepen. Vaak echter ook om uitermate belangrijke creaties, niet zelden in prestigieuze vormgeving, van de groten onder de bouwmeesters van het land;

– Het Binnenhofcomplex is van alle Nederlanders. Er is geen ander monumentaal complex in Nederland te noemen, dat zozeer in de schijnwerpers staat en de geschiedenis van het koninkrijk zo symboliseert als het Binnenhofcomplex. Dit centrum van democratie, politiek en bestuur in daarbij zeer beveiligd en tegelijkertijd publieksdoorwaadbaar en is toegankelijk;

– Het Binnenhofcomplex moet functioneel aan hoge eisen voldoen en tegelijk zo flexibel mogelijk te gebruiken zijn, zodat het de gebruikers ook op langere termijn een goede werkplek kan bieden en het gebruiksproces kan faciliteren. Tevens moeten gasten zich er welkom voelen en met egards ontvangen kunnen worden. Op basis van deze drie aspecten zijn vijf richtinggevende hoofdlijnen te noemen.

Benut de ruimtelijke rijkdom vanuit een nieuwe kijk op het functioneren. Speel daarbij in op de aanwezige ruimtelijke differentiatie en de potenties qua gebruik.

Lang was de opgave om zo veel mogelijk aparte werkruimten te maken. Grotere ruimten werden opgedeeld in kantoorkamers en vergaderzaaltjes. Die tendens is inmiddels gekeerd. Zowel bij bedrijven als bij overheidsinstellingen zijn vormen in opkomst waarbij flexibel gebruik van kantoorruimten wordt gemaakt. Dit leidt tot steeds meer door informatietechnologie ondersteund flexwerken. Werkzaamheden worden in mindere mate in een bepaalde tijdspanne en op een bepaalde plek uitgevoerd, en steeds meer op het daarvoor meest geschikte tijdstip en in de daarvoor meest geëigende werkomgeving. Het kantoor functioneert daarbij vooral als plek van samenkomst en

overleg. Hoewel de gebruikers van het Binnenhofcomplex in belangrijke mate daarnaast ook kantoorwerkzaamheden op een vaste werkplek zullen blijven verrichten, mag verwacht worden dat de bovengeschetste tendens op termijn ook zijn invloed zal uitoefenen op de wijze waarop het complex wordt gebruikt. Naast kleine werkplekken zullen dan ook grotere ruimten worden gevraagd en het idee dat medewerkers over een vaste werkplek moeten beschikken, zal in elk geval als algemeen uitgangspunt (wat) meer worden losgelaten. Het Binnenhofcomplex kent een grote rijkdom aan verschillende ruimten en zal zich, mits intelligent wordt ingespeeld op de potentiële mogelijkheden, behoorlijk goed aan die moderne eisen laten aanpassen. Voor komende werkzaamheden betekent dit, dat bestaande (al dan niet opgedeelde) grote ruimten weer als grote ruimte hersteld kunnen worden, of anders zo moeten worden ingedeeld dat de grote ruimte bij wijze van spreken in een handomdraai hersteld kan worden.

Zorg voor heldere routes door de gebouwen en verbeter de herkenbaarheid van plekken. Ruim daartoe blokkades op, zorg op cruciale punten voor daglicht en uitzicht en maak op strategische punten nieuwe verbindingen.

Een van de belangrijkste conclusies is dat het zaak is om zich te richten op de verbetering van de routes door en de oriëntatie in de gebouwen. Voor een belangrijk deel komt deze opgave neer op het opruimen van knelpunten. Veel daarvan zijn in de loop der tijd 'ontstaan' vanwege functionele eisen. Niet zelden zijn ze weliswaar met zorg ontworpen, maar blokkeren ze doorgangen en gaan ze ten koste van de ruimtelijkheid. Ook staan ze een flexibeler gebruik van het complex in de weg, wat in de toekomst weer tot noodzakelijke aanpassingen zal leiden.

In deze objectvisie worden tal van mogelijkheden aangereikt om tot verbeteringen op dit punt te komen. De vier belangrijkste daarvan zijn:

- Het herstel van de gangenstructuur tussen Algemene Zaken en de Eerste Kamer zorgt voor goede vluchtwegen en maakt het medegebruiken van elkaars ruimten mogelijk. De hallen die Nieuwenhuis in zijn gebouw voor Waterstaat, Handel en Nijverheid realiseerde, krijgen hun ruimtelijkheid terug en de gangen in de Hofkapel ontvangen weer licht van die zijde;
- Een nieuwe lift in Binnenhof 1 brengt de ontwikkeling van de kapruimte en wellicht ook het gebruik van de (nu dicht geworpen) kelder binnen bereik. Ook kan een betere aansluiting op het gebouw van de Eerste Kamer worden gerealiseerd. De bovenste verdiepingen van de Mauritsstoren profiteren tevens: ze kunnen beter worden ontsloten;

- In het Tweede Kamercomplex hebben verschillende gebouwen vaak veel meer potentie en verdient opruimen van alles wat de helderheid en ruimtelijkheid verstoort aanbeveling. Op een aantal punten is ook de verbinding tussen gebouwen niet goed opgelost, zoals tussen het Ministerie van Koloniën en de nieuwbouw van de Tweede Kamer. Ook op dit vlak liggen verbeteringen in het verschiet;
- De Grafelijke Zalen worden maar beperkt en exclusief gebruikt op basis van een ministeriële regeling. Ze zijn, bij wijze van spreken, ook ‘van niemand’. Toch biedt juist dit complex tal van gebruiksmogelijkheden en zou het daarom juist ‘van iedereen’ (van alle Binnenhofgebruikers) moeten zijn. Een structureel betere ontsluiting van de Grafelijke Zalen, zowel in zichzelf als vanuit de andere gebouwen, maakt het complex veel beter en bovendien integraal toegankelijk. Daarmee kan dan de potentie, die het complex heeft als centraal vergader- en bijeenkomstcomplex in het hart van het Binnenhof, veel beter benut worden.

Creëer een heldere toekomstbestendige en toegankelijke leidinginfrastructuur en maak gebruik van de fysieke kwaliteiten van de gebouwen. Beperk de installatiegraad en verbeter verwevenheid van de installatie met de historische bouwmassa.

Een leiding die door de grens tussen brandcompartimenten voert, creëert daarin per definitie een zwakke plek. Leidingen en installaties leggen bovendien gemakkelijk een belangrijk beslag op het beschikbare bouwvolume en zijn vaak ofwel hinderlijk zichtbaar aanwezig, ofwel weggewerkt en daardoor lastig te bereiken. De geschetste problemen zijn zelden geheel te vermijden, maar kunnen wel sterk in omvang worden teruggedrongen. Warmte en koude kunnen bijvoorbeeld veel beter met water dan met lucht worden getransporteerd. Op het vlak van klimaatcomfort is ook al veel te regelen zonder al te veel techniek en installaties, door gebruik te maken van de aanwezige kwaliteiten. Hierbij moet worden gedacht aan het bufferende vermogen van de bouwmassa, aan natuurlijke ventilatie en het gebruik van de (vaak nog aanwezige) historische voorzieningen zoals zonnerakken;

- Door de installaties zo veel mogelijk uit de gebouwen te halen kan de omvang verder afnemen. Opwekking en seizoensopslag van warmte en koude kan efficiënter op één centraal punt buiten het complex worden geregeld, waar dan ook een goede voorziening moet zijn als achtervang. Dan hoeft ook niet in elk gebouw een groot deel van de kelders of de zolders in beslag te worden genomen voor de opwekking daarvan. Dat leidt er toe, dat een groot deel van het onderhoud aan die installaties niet in die gebouwen hoeft plaats te vinden, met als voordeel dat er minder sprake zal zijn van overlast en de bedrijfszekerheid aanmerkelijk kan verbeteren;

Afb. 490. Installaties hebben, naar hun aard, een relatief korte levensduur, 2014

– Samen met het vermijden van doorgangen door grenzen van brandcompartimenten leidt bovenstaande tot een voorkeur voor een kamstructuur voor alle installaties. De toe- en afvoer van en naar het centrale punt moet daarbij als een rondgang vormgegeven worden (zodat bij een blokkade in de toe- en afvoer er altijd in de andere richting nog een verbinding met het centrale punt blijft bestaan). Vanuit die rondgang steken de nodige leidingen per brandcompartiment de gebouwen in. Uiteraard moet die rondgang zich zo veel mogelijk buiten de gebouwen bevinden. Een ondergrondse aanleg onder het Binnenhof, via het tracé van de vroegere Binnengracht, en onder de op het Binnenhof aansluitende openbare weg (Plein, Lange Poten, Hofplaats en Buitenhof) is niet eenvoudig te realiseren. Behalve met de vele zich in dat tracé bevindende kabels en leidingen, moet ook rekening worden gehouden met de aanwezige archeologie. Het is echter een investering die zich op termijn naar alle waarschijnlijkheid ruimschoots zal lonen.

Voorts is het belangrijk dat leidingtrasees en andere installatieonderdelen (met zo weinig mogelijk bouwkundige werkzaamheden) steeds goed bereikbaar zijn. Kernthema's zijn verder het intelligent gebruik van technische mogelijkheden (innovaties) en het zo veel mogelijk reversibel uitvoeren van techniek en installaties.

Met betrekking tot veiligheid en beveiliging kunnen hier nog enkele aanbevelingen aan worden toegevoegd. Beveiliging en natuurlijke ventilatie kunnen met elkaar op gespannen voet staan. Toch biedt natuurlijke ventilatie, overdag zowel als 's nachts, zoveel voordelen, dat het aanbeveling verdient om de mogelijkheden te bestuderen.

Grenzen tussen brandcompartimenten moeten helder en logisch worden gepositioneerd (herkenbaar en begrijpelijk, zowel voor hulpdiensten als voor bezoekers en gebruikers van de gebouwen). Dat komt de veiligheid ten goede en vergroot de mogelijkheden die hulpdiensten hebben. Brandcompartimenten, bouwgrenzen en grenzen tussen gebruikers moeten zo veel mogelijk samenvallen.

Elke ingreep is maatwerk. Voorliggende objectvisie biedt slechts startpunten voor het ontwerp. Nieuwe ontwerpopgaven vragen om diepgaander bouw-historisch onderzoek, voordat het ontwerpconcept verder wordt uitgewerkt.

Per bouwdeel, per plek en per ruimte is de aanraakbaarheid anders en is er meer of minder vrijheid om te veranderen. Voordat men kan vaststellen hoe groot of klein die vrijheid is, moet men weten wat de betekenis in architectonisch en historisch opzicht is. Voor het laatste is bouwhistorisch onderzoek nodig. Met de thans uitgevoerde verkenning is al veel overzicht verkregen, maar volledig en voldoende uitputtend is dit nog lang niet. Een compleet bouwhistorisch onderzoek voor het gehele Binnenhofcomplex is wellicht wenselijk, maar praktisch gezien

niet realistisch. Op grond van ontwerpconcepten kan vrij specifiek worden bepaald waar diepgaander onderzoek nodig is.

Omdat er steeds sprake zal zijn van verschillende vrijheidsgraden, van meer of juist minder mogelijkheden vanwege de ruimtelijke kwaliteit en de monumentale waarden, zijn standaardoplossingen uitgesloten. Elke ingreep in het complex op en rond het Binnenhof vraagt om maatwerk. Bij de werkzaamheden zullen ook bouwsporen aan het licht komen, die nu achter latere afwerkingen zijn verborgen. Betrokkenheid van een bouwhistoricus in de fase van uitvoering is om twee redenen gewenst. Enerzijds om die bouwsporen te documenteren, zodat de verkregen gegevens ook na de voltooiing van de werkzaamheden beschikbaar zijn voor onderzoekers, anderzijds om die sporen te interpreteren en zodoende de architect te helpen om de gebouwen beter te begrijpen.

Kijk verder dan de noden van nu. Ontwikkel een samenhangende langetermijnvisie met respect voor het karakter van de gebouwen. Nieuwe ingrepen mogen de langetermijnvisie niet blokkeren, maar moeten daar juist zo goed mogelijk in passen.

Voor de lange termijn moet minder naar actuele eisen en wensen op functioneel gebied van nu worden gekeken dan naar het gebruik van nu en in de toekomst. Minder concentreren op de huidige eenheden van gebruik en meer op samenhang en verbinding is daarom het devies van de objectvisie. Daarbij moet het karakter van elk gebouw worden gerespecteerd en waar nodig worden versterkt, zodat het complex weer beter beleefd en begrepen kan worden, zoals het feitelijk is: een samenstel van verschillende gebouwen.

Lang niet alle mogelijkheden en noden van het complex die in deze objectvisie aan de orde komen, zullen in één keer kunnen worden benut en worden opgelost. Om kosten te besparen is het nodig om zoveel mogelijk te streven naar synergie: het totaal aan bijkomende kosten van voorbereiding en bouwplaatsvoorzieningen is vele malen lager wanneer ingrepen in één keer goed worden gedaan, dan wanneer ze gefaseerd worden uitgevoerd. Toch zal 'in één keer goed' lang niet altijd mogelijk zijn. Juist daarom is het nodig een stip op de horizon te hebben; om uit te gaan van langetermijnvisie, die vertelt wat het uiteindelijke streven is. Dat voorkomt immers dat op de korte termijn ingrepen worden uitgevoerd, die dat streefbeeld verder weg plaatsen. Vermijd daarom ingrepen, die later weer teniet moeten worden gedaan als men een stap verder in de richting van het streefbeeld wil zetten.

De belangrijke aanbeveling blijft, om het complex bij elke ingreep steeds vooral vanuit een samenhangende langetermijnvisie te benaderen.

Afb. 491. Ad-hoc-oplossing, kabeldoorvoer, 2012

8. Verantwoording

De objectvisie is een samenwerkingsproject van architecten van het Rijksvastgoedbedrijf, die zich allen op het gebied van monumenten hebben gespecialiseerd. Bij het opstellen van de visie hebben ze niet alleen gebruik gemaakt van hun eigen kennis van het Binnenhofcomplex en zijn gebruikers. Ook zijn de ervaringen van direct betrokkenen, diverse naslagwerken, literatuur en tal van onderzoeksrapporten betrokken bij de samenstelling van de visie. In de objectvisie, een interne notitie voor het Rijksvastgoedbedrijf en zijn klanten, is om praktische redenen afgezien van wetenschappelijke annotatie van geraadpleegde bronnen. De belangrijkste gebruikte schriftelijke bronnen zijn vermeld in hoofdstuk 8. De afbeeldingen in de visie zijn grotendeels zelf gemaakt, aangevuld met afbeeldingen afkomstig uit de literatuur en geraadpleegde rapporten, of gevonden in historische collecties.

8. Verantwoording

Belangrijkste schriftelijke bronnen

- Brouwer, H.C., 2012: concept monumentvisie Binnenhof: De draad als drager van het parelsnoer (werktitel: Van Doolhof naar Labyrint). 's-Gravenhage: Rijksgebouwendienst.
- Berg, A. van den, Schlotter, A., 2012: De schilderijen van De Lairesse in de Lairessezaal Binnenhof 8-14 's-Gravenhage Conditie opname Vooronderzoek naar de conditie van de 7 De Lairesse schilderijen. Beschrijving van de Grafelijke Zalen op het Binnenhof te 's-Gravenhage. In opdracht van den Minister van Waterstaat bewerkt door de Commissie van Advies en uitgegeven door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. 's-Gravenhage, 1907.
- Calkoen, G.G., 1902: Het Binnenhof in: Jaarboekje Die Haghe.
- Carmiggelt, A., 1992: Tussen hof en herberg, Archeologisch onderzoek aan de zuidzijde van het Binnenhof in Den Haag. 's-Gravenhage.
- Cuypers, E.G.H.H., 1921: Ontwerp voor de verbouwing en uitbreiding van het gebouw van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Amsterdam.
- Cuypers: Ontwerp voor de verbouwing en uitbreiding van het gebouw van de Tweede Kamer der Staten-Generaal (vervolg). Amsterdam, 1921.
- Cuypers, E.G.H.H., 1921: Ontwerp voor de verbouwing en uitbreiding van het gebouw van de Tweede Kamer der Staten-Generaal (vervolg). Amsterdam.
- Dröge, J.F., 1992: Bouwhistorisch onderzoek Tweede Kamer der Staten-Generaal. Vm. Nieuwe Stadhouderskwartier. 's-Gravenhage: Rijksgebouwendienst.
- Ende, K.C. van den & F. Franken, 2000: Masterplan Eerste Kamer der Staten-Generaal. 's-Gravenhage [etc.]: BBOR.
- Geest, H. van der, 2011: Elektrisch licht in historische interieurs. 's-Gravenhage: Rijksgebouwendienst.
- Goudeau, J.P.M., 1980: van Kwartier van Hun Hoogmogenden tot Ministerie van Algemene Zaken, Kabinet van de Minister-President. 's-Gravenhage.
- Graven in Holland – special 2014, Westerheem
- Heiden, P.C. van der, 2011: De Lairessezaal 's-Gravenhage. Historisch onderzoek. 's-Gravenhage: Bureau voor Bouwhistorisch Onderzoek.
- Heijenbrok, J.H. & G.H.P. Steenmeijer, 2011a: Demarcatierapport Binnenhofcomplex. Tweede Kamer der Staten-Generaal gebouw A. Bouwgeschiedenis. Utrecht: De Fabryck.
- Heijenbrok, J.H. & G.H.P. Steenmeijer, 2011b: Demarcati erapport Binnenhofcomplex. Tweede Kamer der Staten-Generaal gebouw B-C.
- Heijenbrok, J.H. & G.H.P. Steenmeijer, 2011c: Demarcatierapport Binnenhofcomplex. Voormalig Stadhouderskwartier. Fotoruimteboek. Utrecht: De Fabryck.
- Heijenbrok, J.H. & G.H.P. Steenmeijer, 2012a: Demarcatie vm. Ministerie van Koloniën. Utrecht: De Fabryck.
- Heijenbrok, J.H. & G.H.P. Steenmeijer, 2012b: Demarcatierapport Binnenhofcomplex. Eerste Kamer der Staten-Generaal. Bouwgeschiedenis. Utrecht: De Fabryck.

- Heijenbrok, J.H. & G.H.P. Steenmeijer, 2012c: Demarcatierapport Binnenhofcomplex. Eerste Kamer der Staten-Generaal. Fotoruimteboek. Utrecht: De Fabryck.
- Heijenbrok, J.H. & G.H.P. Steenmeijer, 2012d: Demarcatierapport Binnenhofcomplex. Grafelijke Zalen. Bouwgeschiedenis. Utrecht: De Fabryck.
- Heijenbrok, J.H. & G.H.P. Steenmeijer, 2012e: Demarcatierapport Binnenhofcomplex. Ministerie van Algemene Zaken, Middenpoort en Grenadierspoort. Bouwgeschiedenis. Utrecht: De Fabryck.
- Heijenbrok, J.H. & G.H.P. Steenmeijer, 2012f: Demarcatierapport Binnenhofcomplex. Tweede Kamer der Staten-Generaal gebouw K. Vm. ministerie van Koloniën. Bouwgeschiedenis. Utrecht: De Fabryck.
- Heijenbrok, J.H. & G.H.P. Steenmeijer, 2012g: Demarcatierapport Binnenhofcomplex. Voormalig Stadhouderskwartier. Bouwgeschiedenis. Utrecht: De Fabryck.
- Heijenbrok, J.H. & G.H.P. Steenmeijer, 2013: Demarcatierapport Binnenhofcomplex. Tweede Kamer der Staten-Generaal gebouw J. Vm. ministerie van Justitie. Bouwgeschiedenis. Utrecht: De Fabryck.
- Hennis, J.H., 1986: Bouwhistorisch onderzoek Voormalig Ministerie van Justitie. 's-Gravenhage: Rijksgebouwendienst.
- Hennis, J.H., 1987a: Bouwhistorisch onderzoek Tweede Kamer der Staten-Generaal. Vm. Landsdrukkerij. 's-Gravenhage: Rijksgebouwendienst.
- Hennis, J.H., 1987b: Bouwhistorische aantekening Binnenhof 4. Vm. Comptoir-Generaal. 's-Gravenhage: Rijksgebouwendienst.
- Huisman, J., 2006: Eerherstel voor een feestzaal. 's-Gravenhage: Rijksgebouwendienst.
- Huisman, J., 2012: De Werken. 's-Gravenhage: Rijksgebouwendienst.
- Hermans, D.B.M., Van Traa, P.C., 1985: Het Binnenhof. Zutphen, (NKS nieuwe reeks deel 12).
- Ising, A., 1879: Het Binnenhof te 's-Gravenhage in plaat en schrift. 's-Gravenhage.
- Ising, A., 1898: Het Hof te 's-Gravenhage, De prinsen van Oranje op het Stadhouderskwartier. 's-Gravenhage
- Jongsma, R., Keppler, R., 2013: Kleuronderzoek De Lairessezaal Grafelijke Zalen Binnenhof 8-14 's Gravenhage. Amsterdam.
- Krudop van Ruwiel, 1960: De voormalige St. Maria Kapel ten Hove op het Binnenhof te 's-Gravenhage 1250-1877. Amsterdam.
- Krudop van Ruwiel 1961: De voormalige St. Maria Kapel ten Hove op het Binnenhof te 's-Gravenhage 1250-1877. Supplement. Amsterdam.
- Peet, C.J. van der, 1986: Bouwhistorische documentatie en waardebeoordeling Grenadierspoort 's-Gravenhage. 's-Gravenhage.
- Peters, C.H., 1891: De Landsgebouwen te 's-Gravenhage, Rapport aan Zijne Excellentie den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid. 's-Gravenhage.
- Peters C.H., 1905: De groote zaal op het Binnenhof te 's-Gravenhage. 's-Gravenhage.
- Pelt, R.J. van., Tiethoff, M.E. 1984: Het Binnenhof, Van grafelijke residentie tot regeringscentrum. Dieren.
- Postma, A. e.a. (red.) 1990: Aan deze zijde van het Binnenhof,

Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. 's-Gravenhage.

Röell, E., 1999: De ontstaansgeschiedenis van de Grafelijke Zalen op het Binnenhof. 's-Gravenhage: Rijksgebouwendienst.

Roosmalen, R.M.I.F. van et al, 2012: Door tijd en ruimte, energie en esprit Binnenhof 1. 's-Gravenhage: Rijksgebouwendienst/Eerste Kamer der Staten Generaal.

Rose, W.N., 1861: Rapport aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken over de verbouwing van de kap der Grootte Zaal op het Binnenhof te 's-Gravenhage. 's-Gravenhage.

Schlotter, A., Berg, A. van den, 2012: De schilderijen van De Lairesse in de Lairessezaal Binnenhof 8-14 's-Gravenhage Conditie opname Vooronderzoek naar de conditie van de 7 De Lairesse schilderijen.

Stuers, V.E.L. de, 1891: Het Binnenhof en 's landsgebouwen in de residentie. 's-Gravenhage.

Stuers, V.E.L. de, 1909: De nieuwe weg langs den Hofvijver. 's-Gravenhage.

Stuers, V.E.L. de, 1913: De Eerste Kamer en de verbouwing van het Binnenhof. 's-Gravenhage.

Swart, K.W., 1979: Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis. Nijmegen: Thieme.

Stuers, V.E.L. de, 1891: Het Binnenhof en 's landsgebouwen in de residentie. 's-Gravenhage.

Vecht, F. A. van der, 2013: Definitief edocument expeditiehof Tweede Kamer Binnenhof, Den Haag. 's-Gravenhage: Rijksgebouwendienst.

Velde, H. te, Smit, D., (red.) 2011: Van Torentje tot Treveszaal, De geschiedenis van de noordzijde van het Binnenhof. 's-Gravenhage.

Afbeeldingen

De afbeeldingen, voor zover ze niet door de leden van het team zijn gemaakt, stammen uit bovengenoemde bronnen, uit de collectie foto's en dia's van het Rijksvastgoedbedrijf, of zijn via het internet verkregen via:

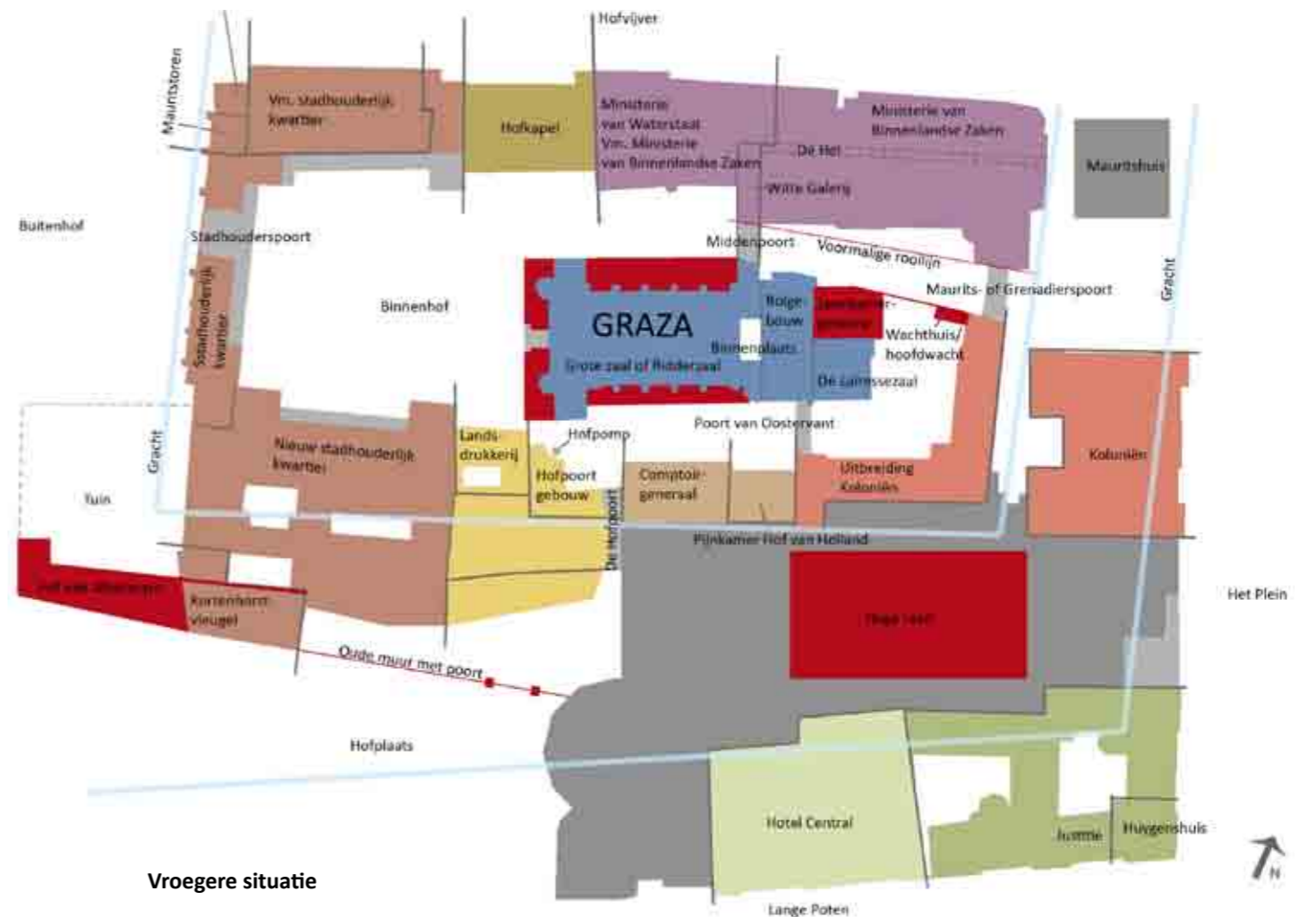
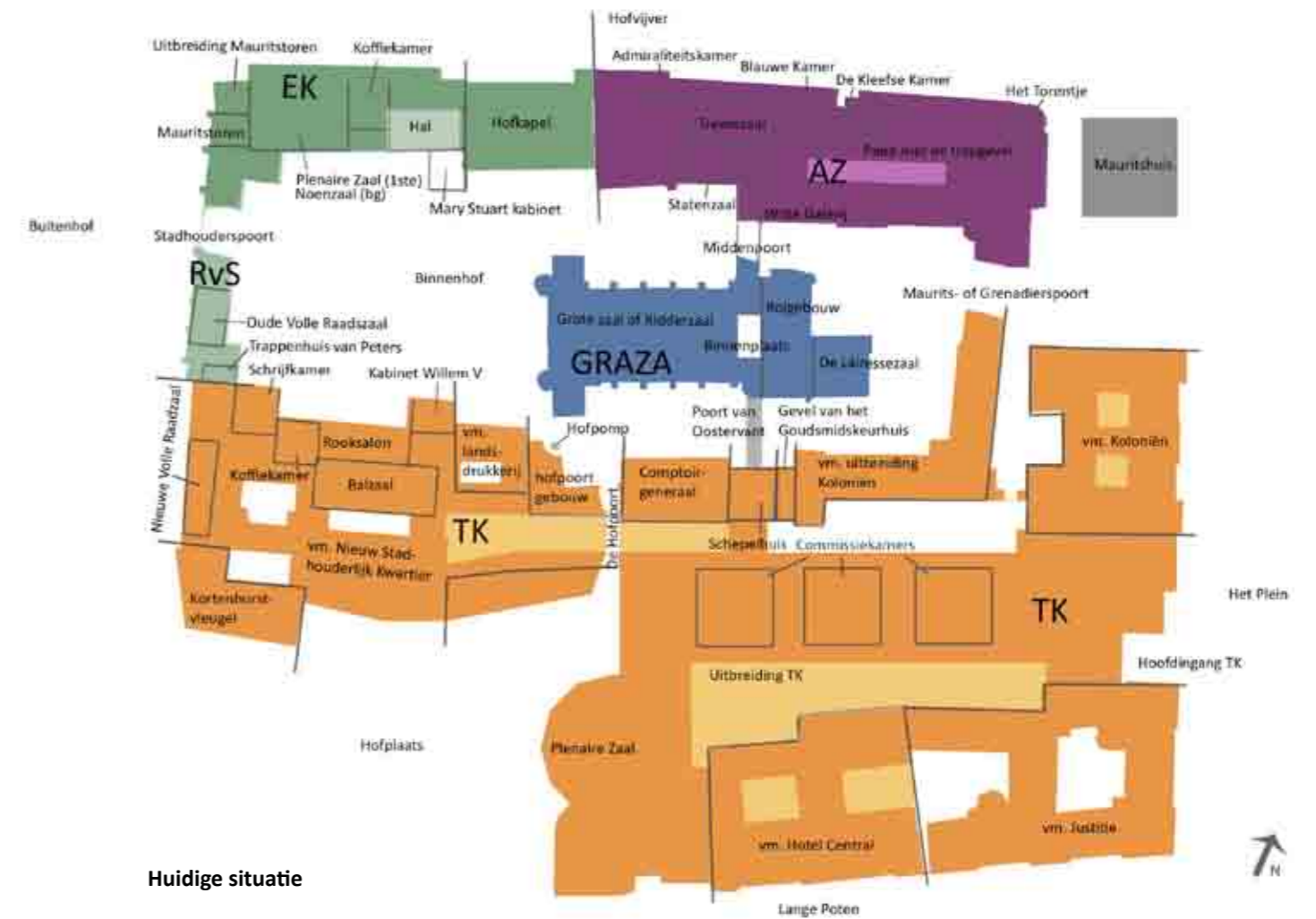
- de Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed;
- het Haags Gemeente Archief;
- het Haags Historisch Museum;
- het Kadaster;
- het Nationaal Archief.

Daarnaast verdient de fotografe M.M. van Roosmalen een bijzondere vermelding. Zij heeft het merendeel van de recente foto's van het Ministerie van Algemene Zaken, de Eerste en Tweede Kamer en de Grafelijke Zalen gemaakt.

De redactie heeft haar uiterste best gedaan om alle rechthebbenden te traceren. Mocht een rechthebbende zich te kort gedaan voelen, dan verzoeken we u contact op te nemen met het Rijksvastgoedbedrijf.

9. Uitvouwblad

Bouwdelen	Huidig	Vroeger	Bouwdelen	Huidig	Vroeger
Admiraliteitskamer	AZ		Ministerie van Binnenlandse Zaken		Ministerie van Binnenlandse Zaken
Balzaal	TK		Ministerie van Waterstaat		Ministerie van Binnenlandse Zaken
Binnenplaats	Graza	Graza	Nieuw Stadhoudelijk Kwartier		Stadhoudelijk Kwartier
Blauwe Kamer	AZ		Nieuwe Volle Raadzaal	TK	
Buitenhof	Buitenruimte	Buitenruimte	Noenzaal	EK	
Commissiekamers	TK		Oude Muur met poort		Verdwenen
Comptoir-Generaal	TK	Comptoir-Generaal	Oude Volle Raadzaal	RvS	
De Lairessezaal	Graza		Pand met de trapgevel	AZ	
Gevel van het Goudsmitskeurhuis	TK		Pijkamer Hof van Holland		Comptoir-Generaal
Grote Zaal of Ridderzaal	Graza	Graza	Plein	Buitenruimte	Buitenruimte
Hal EK	EK		Plenaire Zaal EK	EK	
Hel		Ministerie van Binnenlandse Zaken	Plenaire Zaal TK	TK	
Hof van Albermarle		Verdwenen	Poort van Oostervant	Poort	Poort
Hofkapel	EK	Hofkapel	Rolgebouw	Graza	Graza
Hofplaats	Buitenruimte	Buitenruimte	Rooksalon	TK	
Hofpomp	Poort	Poort	Schepelhuis	TK	
Hofpoort	Poort	Poort	Schrijfkamer	TK	
Hofpoort gebouw	TK	Landsdrukkerij	Stadhoudelijk Kwartier		Stadhoudelijk Kwartier
Hofvijver	Buitenruimte	Buitenruimte	Stadhouderspoort	Poort	Poort
Hoge Raad		Verdwenen	Statenzaal	AZ	
Hoofdingang TK	TK		Torentje	AZ	
Hotel Central	TK	Hotel Central	Trappenhuis van Peters	RvS	
Gracht	Gracht	Gracht	Trêveszaal	AZ	
Justitie	TK	Justitie	Uitbreiding Koloniën	TK	Koloniën
Kabinet Willem V	TK		Uitbreiding Mauritstoren	EK	Stadhoudelijk kwartier
Kleefse Kamer	AZ		Uitbreiding TK	TK	
Koffiekamer EK	EK		Stadhoudelijk Kwartier		Stadhoudelijk kwartier
Koffiekamer TK	TK		Voormalige rooilijn		Verdwenen
Koloniën	TK	Koloniën	Wachthuis		Verdwenen
Kortenhorstvleugel	TK	Stadhoudelijk Kwartier	Witte galerij	AZ	Ministerie van Binnenlandse Zaken
Landsdrukkerij	TK	Landsdrukkerij			
Lange Poten	Buitenruimte	Buitenruimte			
Leenkamergebouw		Verdwenen			
Mary Stuart Kabinet	EK				
Maurits- of Grenadierspoort	Poort	Poort			
Mauritshuis	Buitenruimte	Buitenruimte			
Mauritstoren	EK	Stadhoudelijk Kwartier			
Middenpoort	Poort	Poort			

OBJECTVISIE BINNENHOF

Monumentale waarden || Architectonische kwaliteit